

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UİD | Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi **JIRD | Journal of International Relations and Diplomacy**

Cilt / Volume:4

Sayı / Issue:1

Yıl / Year: 2021

ISSN: 2651-4729

Amerikan Stratejik Kültürü ve Dış Politikasını Robert Kagan Üzerinden Anlamak: Bir İnceleme
Understanding American Strategic Culture and Foreign Policy Through Robert Kagan: A Review
Ar. Gör. Atahan DEMİRKOL

Questioning the Effectiveness of the EU's European Neighbourhood Policy: The Case of Ukraine
AB'nin Avrupa Komşuluk Politikasının Etkinliğinin Sorgulanması: Ukrayna Örneğinde
Dr. Öğr. Görevlisi Pınar AKGÜL

Arap Baharı Öncesi Filistin'in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye'nin Filistin Meselesine Yaklaşımı
Turkey's Approach to the Palestinian Issue in the Context of Palestinian Internal Dynamics Before the Arab Spring
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt AKÇAPA

Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele
The Western Sahara Conflict and the Future of Political Negotiations
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA

Batı Sahra Sorunu ve Siyasi Müzakerelerin Geleceği
The Western Sahara Conflict and the Future of Political Negotiations
Dr. Nigar Neşe Kemiksiz

Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinin Türkiye Siyasetine Yansıması: Alternatif Örgütler
The Reflection of European Union Accession Process to Turkish Politics: Alternative Organizations
Dr.Öğr. Üyesi Didem SAYGIN, Asime Dilara ERDEM

Covid-19 Krizinin Diplomasiye Etkisi ve Uluslararası Sistemde Artan Belirsizlikler
Effect of Covid-19 Crisis on Diplomacy and Increasing Uncertainties in the International System
Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

**UID
JIRD**

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi
Journal of International Relations and Diplomacy

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi

Sahibi

Süleyman ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Altuğ GÜNAR

Dergi Yöneticisi Editör

İsmail ŞAHİN

Editörler Kurulu

Altuğ GÜNAR

Muhammed Kürşad ÖZEKİN

Zeynep ARIÖZ

Yayın Kurulu Sekreterleri

Abdurrahman ARSLAN

İnci BİLGİN

Muhammed Asım ÖNCEL

Ömer Miraç SALI

Yusuf YILDIRIM

Yayın ve Danışma Kurulu

(Alfabetik sıra ile)

Ahmet UYSAL İstanbul Üniversitesi

Burak Bilgehan ÖZPEK Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Hikmet ÖKSÜZ Karadeniz Teknik Üniversitesi

İrfan Kaya ÜLGER Kocaeli Üniversitesi

Kemal ARI Dokuz Eylül Üniversitesi

M. Ercan YILMAZ Uludağ Üniversitesi

Mehmet OKUR Karadeniz Teknik Üniversitesi

Mehmet ŞAHİN Polis Akademisi

Melek FIRAT Ankara Üniversitesi

Mesut Hakkı ÇAŞIN Nişantaşı Üniversitesi

Mim Kemal ÖKE İstanbul Ticaret Üniversitesi

Murat YEŞİLTAŞ Sakarya Üniversitesi

Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi

Nail ALKAN Gazi Üniversitesi

P. Faruk YALVAÇ Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Seyhun DOĞAN İstanbul Üniversitesi

Sibel TURAN Trakya Üniversitesi

Süleyman ÖZDEMİR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Tarık OĞUZLU Antalya Bilim Üniversitesi

Tayyar ARI Uludağ Üniversitesi

Timuçin KODAMAN Süleyman Demirel Üniversitesi

Zekeriya KURŞUN Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Adres: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi (JIRD), 10200- Bandırma/BALIKESİR

Web: <https://uid.bandirma.edu.tr>

Telefon: (+90 266) 717 01 17 -2587

e-posta: jird@bandirma.edu.tr

ISSN 2651- 4729

Mart/March 2021 Sayı 4/ Issue 1

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yer alan çoğu konu diplomasi ışığında ele alınmakta, en başta gelen politik, ekonomik konular uluslararası ilişkiler ve diplomasinin birlikte hareket etmesi ile açıklanabilmekte ya da çözüme kavuşturulabilmektedir. Bu nedenle derginin isminin Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi olmasına karar verilmiştir. Dergimiz; Uluslararası İlişkiler, Diplomasi, Ekonomi, Temel Bilimler ve Sosyal Bilimlerin, Siyaset, Ekonomi, Ekonomi-Politik, Diplomasi uygulamaları, Siyasi Tarih, Uluslararası Antlaşmalar, Uluslararası Örgütler, Hukuk, Uluslararası Hukuk gibi alanları ile alakalı olarak bilim dünyasına önemli katkı yapması beklenmektedir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanacaktır.

Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen çalışmaların, daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lara) aittir. Sayılarımız elektronik olarak yayımlanır. Yayımlanan eserlerin telif hakları Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi'ne aittir. Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makaleler uygun bulunduğu takdirde en az iki hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmasına karar verilmektedir. Hakemlerden bir olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde üçüncü bir hakeme de gönderilmektedir.

Bu Sayının Hakemleri / Referee Board

1. Prof. Dr. Ahmet KAVAS
2. Prof. Dr. Yavuz KILIÇ
3. Doç. Dr. İlhan ARAS
4. Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN
5. Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU
6. Doç. Dr. Mürsel BAYRAM
7. Doç. Dr. Elif Hatun ÖNAL – KILIÇBEYLİ
8. Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN
9. Doç. Dr. Buğra SARI
10. Dr. Öğr. Üyesi Engin SUNE
11. Dr. Öğr. Üyesi Deniz ACARAY
12. Dr. Öğr. Üyesi Fatma SARIASLAN
13. Dr. Eren Alper YILMAZ
14. Dr. Öğr. Üyesi Samet ZENGİNOĞLU
15. Dr. Öğr. Görevlisi Şükrü Alper YURTTAŞ
16. Dr. Öğr. Üyesi Emrah Utku GÖKÇE
17. Dr. Öğr. Üyesi Omca ALTIN
18. Dr. Öğr. Üyesi Türkan POLATCI DEMİRKOL
19. Dr. Öğr. Görevlisi Özlem Zerrin KEYVAN
20. Dr. Öğr. Üyesi Murad TUZCU
21. Dr. Haşim TÜRKER
22. Öğr. Görevlisi Hilal ZORBA
23. Öğr. Görevlisi Güney Ferhat BATI

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UID | Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi **JIRD | Journal of International Relations and Diplomacy**

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2021

İÇİNDEKİLER/CONTENT

- Amerikan Stratejik Kültürü ve Dış Politikasını Robert Kagan Üzerinden Anlamak: Bir İnceleme**
Understanding American Strategic Culture and Foreign Policy Through Robert Kagan: A Review
Ar. Gör. Atahan DEMİRKOL..... 1-17
- Questioning the Effectiveness of the EU's European Neighbourhood Policy: The Case of Ukraine**
AB'nin Avrupa Komşuluk Politikasının Etkinliğinin Sorgulanması: Ukrayna Örneğinde
Dr. Öğr. Görevlisi Pınar AKGÜL 18-32
- Arap Baharı Öncesi Filistin'in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye'nin Filistin Meselesine Yaklaşımı**
Turkey's Approach to the Palestinian Issue in the Context of Palestinian Internal Dynamics Before the Arab Spring
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt AKÇAPA..... 33-45
- Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele**
The Western Sahara Conflict and the Future of Political Negotiations
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA..... 46-61
- Batı Sahra Sorunu ve Siyasi Müzakerelerin Geleceği**
The Western Sahara Conflict and the Future of Political Negotiations
Dr. Nigar Neşe Kemiksiz..... 62-79
- Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinin Türkiye Siyasetine Yansıması: Alternatif Örgütler**
The Reflection of European Union Accesion Process to Turkish Politics: Alternative Organizations
Dr. Öğr. Üyesi Didem SAYGIN, Asime Dilara ERDEM..... 80-107
- Covid-19 Krizinin Diplomasiye Etkisi ve Uluslararası Sistemde Artan Belirsizlikler**
Effect of Covid-19 Crisis on Diplomacy and Increasing Uncertainties in the International System
Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ..... 108-121

AMERİKAN STRATEJİK KÜLTÜRÜ VE DIŞ POLİTİKASINI ROBERT KAGAN ÜZERİNDEN ANLAMAK: BİR İNCELEME*

Atahan DEMİRKOL*

ÖZET

Bu çalışma, Amerikan stratejik kültürü ve güvenlik algısının zamanla nasıl şekillendiğini ve temel özelliklerinin neler olduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Amerikan stratejik kültürü, ülkenin tarihsel, coğrafi ve siyasal gerçekliklerinden beslenmektedir. Göçmenler tarafından kurulmuş bir ülke olarak Amerika'nın güçlü bir ülke yapılması aynı zamanda ulus inşası sürecinin de bir parçasıydı. Dahası, kıtanın coğrafi koşulları Amerika Birleşik Devletleri'ni dünya çapında siyasal ve askeri olaylara müdahale etmek için daha da güçlü bir devlet yapmaya itmiştir. Robert Kagan'a göre, müdahalecilik, güvenlik sağlayıcılık ve uluslararası hukuku ve organizasyonları ikinci plana atmak Amerikan dış politikasının temel özellikleridir. Bu bağlamda çalışma, bu üç boyuta odaklanmakta ve bunları değerlendirerek kısıtlanmıştır. Amerikan dış politikası üzerine yazılmış birçok çalışma olsa da bu çalışma Robert Kagan'ın yaklaşımlarını merkeze alarak kendini mevcut literatürden farklılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Robert Kagan, Amerika Birleşik Devletleri, Dış politika, Stratejik kültür.

JEL Kodları: N40, N42, F50, F59.

UNDERSTANDING AMERICAN STRATEGIC CULTURE AND FOREIGN POLICY THROUGH ROBERT KAGAN: A REVIEW

ABSTRACT

This paper aims to understand how the American strategic culture and perception of security have been shaped over time and what its main features are. American strategic culture has been nourished from the historical, geographical, and political realities of the country. Being a country founded by

*This study is an outcome of the IR663 Ph.D. level course at METU Department of International Relations. Hence, the author wants to thank Prof.Dr. Huseyin Bagci, the instructor of the course, for his guidance and support.

* Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, ademirkol@aku.edu.tr 0000-0002-7185-578

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 25 Ocak 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 23 Şubat 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 23 Şubat 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

immigrants, making a great America was also part of the nation-building process. Moreover, the continent's geographical conditions have led the United States of America to be a more powerful state to intervene in political and military issues worldwide. According to Robert Kagan, the interventionist character, the role of security provider, and disfavoring the international law and organizations are the American foreign policy's main features. In this respect, this paper focuses on these three aspects and evaluate them in its limitation. Although there are many studies upon American foreign policy, this study diverges itself from the existing literature by putting Robert Kagan's interpretations to its center.

Keywords: Robert Kagan, United States of America, Foreign policy, Strategic culture.

JEL Codes: N40, N42, F50, F59.

1. INTRODUCTION

As Gaddis noted, the US foreign policy has always aimed to create and preserve an environment that would support the welfare of its national institutions (Gaddis, 1974: 386). In this respect, it is a crucial question to inquire about the background of the existence of one of the most powerful country's foreign policy. Indeed there might be historical roots of those policies. Robert Kagan, the renowned American historian, explains the pillars of those policies from a realist perspective in his well-known books (Kagan, 2004, 2008, 2018). According to him, American history and the nation-building process have emerged as the backbones of the United States (US) foreign policy and strategic culture. Geography, demography, ideological roots, and nation-building affected the approaches for the country's foreign policy strategies. The USA has not a relatively long history as it is an immigrant country founded by people who fled from political and religious persecution in Europe. Building up a country with such a diverse society was hard enough; however, there was more to concern. The conflicts that happened in Europe such as the two world wars, the emergence and expansion of communism, and the conflicting issues in the Middle East have also affected the American continent. In this respect, interior and international affairs have had an impact on the US strategic culture, thus, the foreign policy outputs. Therefore, the US foreign and domestic policies have been shaped through such developments over time. One might consider three periods for the US foreign and domestic policies as the following: i-) Before/Between the World Wars, ii-) After the World Wars/Cold War, iii-) Post-Cold War/21st century.

Before the World Wars, the US followed a nonintervention policy. The nonintervention policy changed with entering WW1 by the USA. However, between the World Wars, the US implemented a different policy, which is called the isolation policy, to establish its institutions, complete nation-building, and improve its military capacity. Isolationism is, as Braumoeller (2010: 4) puts it, "a belief system or 'mood' characterized by a desire for unconditional noninvolvement in world affairs." Thus, it was the refreshment and build-up period of the USA. During that period, the US did not intervene in

the European countries' affairs and international relations. Most clearly, in 1920, the American people refused to join the League of Nations in a solemn referendum. Yet, American isolationism was not complete isolation as it might be understood in its pure form (Fensterwald, 1958: 111). Instead, as Kagan (2018: 20) emphasized, the US did not isolate itself from the rest of the world after WW1, "but they rejected responsibility for the world's problems. After World War 2 (WW2), the US emerged as the protector of liberal values as the most powerful and unrivaled power, notes Kagan (2018:13). According to him (Kagan, 2018: 8), the nature and environment of the post-Cold War era and before 1945 were completely different. The world had witnessed the bloodiest wars for at least five centuries before the Cold War peacefully ended. As he puts it, the liberal world order is like a garden, which can be threatened by the jungle and its wild plants (Kagan, 2018: 9).

The Cold War emerged the US as the sole power against the Soviet Union and communism threat in the bipolar world order. Playing the liberalism card, the US has left its footprints all around the world through military interventions, humanitarian aid, and its diplomats who traveled all around the world to spread American values and doctrines. American security perception, primarily through NATO, has impressed most countries to join the alliance with them. It is negotiable whether the US has supported unilateralism or multilateralism, looking to its presence at NATO and UN. Yet, it can be said that the US contributed to international organizations and alliances. Its efforts to establish the UN and NATO should be reminded in that respect. However, there is a fact behind the US interpretation of such international organizations: the US has never been a part of any organization in which they are not in control. The USA is a complete and obvious unilateralist state, although it promotes alliances with NATO. At this point, one might ask why the US does act like this. The answer is simple: the US keeps all possible rivals together to be positioned all above them.

After all, it could be said that the 21st century started with an unbalance of powers, unlike the 20th century. In the 20th century, because of the Cold War period, there was mostly a balance between powers at it established the bipolar world system for nearly fifty years. However, as Kagan (2008) puts it, the reign after the Cold War and collapse of the Soviet Union allowed the USA to be the most powerful actor; thus, the beginning of the unipolar world order. On the other hand, as Yalçın (2018: 32) noted the USA had already been a prominent entity in world politics since WW2. Furthermore, Kagan (2018) claims that the liberal world order is like a garden, it is open to threats of nature and jungle, and the USA is the gardener of it. However, he also asserts that the jungle is growing back today, which is surrounding the garden as liberal democratic capitalist development has been threatened by authoritarianism. In this respect, the US has been positioned to fight against threats to the liberal order.

Hence, it is important to question what the pillars of the US foreign policies are. To do so, this study has used Robert Kagan's three famous books at their core to understanding American strategic culture and foreign policy. These pillars are excerpted as interventionism, being a security provider, and

unilateralism. In this regard, these three aspects of the US foreign policy have been explained and discussed to provide an additional position of view to American politics.

2. INTERVENTIONISM AND THE UNITED STATES: THE GLOBAL PLAYMAKER

Kagan (2004) indicates that the US was not powerful after the Civil War regarding its military capacity. Moreover, because of its heterogeneity, society was also fragile. Hence, the country tried to stay away from foreign issues and problems abroad to focus on its development and nation-building. Afterward, the US's military capacity was increased through investments and technological improvements, and the social links tightened via, to say, the “Great America” motto.¹ This foreign policy of nonintervention lasted with the USA's entry into World War 1 (WW1) (Friedmann, 1968: 172, 173). Moreover, the foreign policy of the US differentiated also after WW2. The isolation policy which the US had been implementing before was changed to the containment policy after WW2 with the beginning of the Cold War (DiPrizio, 2002: 2). According to this new policy, the US aimed to protect the world order and preserve world peace as the security provider (Bağcı, 2019: 18). To preserve this order and stability, the US started to be the global playmaker. As Martinot puts it, that is the mission of bringing democracy to other countries and nations (Martinot, 2003: 128). How this process has occurred is essential to understand US foreign policy. Being a global playmaker, the US started to be present all around the world. In that way, the US presence has mostly been sustained under military interventions and humanitarian or nonmilitary aid. Military interventionism was the most critical policy tool for Woodrow Wilson since he has been attributed as the father of this policy. It is known that he has intervened in other countries more than any other US president. The main assumption for those interventions was removing the so-called undemocratic governments of the Third World countries for the future of democracy (Anthony, 2008: 239). In this respect, it is fair to say that the USA has been the leading country considering the number of military interventions since WW2 (Tang & Long, 2012: 511). Furthermore, according to Bağcı (1992: 272), the military interventions that have been held under the United Nations (UN) are mostly led by the US, such as the interventions in Korea, Iraq, and Somalia.

During the Cold War period, the US was the global security provider against Soviet and communist threats. That was the perception and reality of the European countries, too, according to Kagan (2004, 2008). The Soviet threat also provided the legitimate basis for the US foreign policies during the Cold War period. However, after the Cold War, the US started to use humanitarian intervention to sustain its hegemony over other states, which can threaten the USA (Gibbs, 2001: 15). Although interventionism has deeper roots in US history, the interventionist mentality of the US was crystallized after the Cold War. If one looks for the origins of American interventionism, Anthony

¹ “Make America Great Again” was a political motto used by former President of the US Donald J. Trump. However, in this study it does not indicate political or ideological basis. Rather, as Kagan (2004, 2008) indicates that American people love to be proud of their country, the discourse of Great America has been used to refer to this sense.

(2008: 241) notes that the US's militarily interventionist character began with the Spanish-American War in 1898 to spread and protect American values abroad. In American intercontinental relations, the US also pursued the same interventionist policy, which was rooted in its imperial role (Friedmann, 1968: 173).

It should be noted that the US did not only use direct military interventions. In this respect, The Truman Doctrine, announced on March 12, 1947, by president Truman (Bağcı, 2019: 24) can be an example. The doctrine was perceived by some groups to the shift from the isolation policy of the US after world wars and deeply criticized to be the inheritor of the United Kingdom in the Middle East region (Ertem, 2009: 388; Gaddis, 1974: 386). This doctrine includes military and economic aid to Greece and Turkey; thus, blocking the Soviet intervention and imperialism (Gaddis, 1974: 390). That was an important breaking point for the US foreign policy to provide aid to such countries; hence, keep the Soviet intervention away (Kalyon, 2010: 11). Therefore, as said before, we can infer that US interventionism is not only a means of military intervention but also blocking and limiting the playgrounds of its rivalries. By providing aid to Turkey and Greece, the US made its containment policy to set a gap between the Soviets and these countries (Merrill, 2006: 31). Truman's main goal was the containment of communism through a policy of sets of interventions. Those interventions include military operations, regime changes, and nation-building, too (Merrill, 2006: 29). However, the great containment strategy of the US, created by George F. Kennan (Karaosmanoğlu, 2020: 24), was not only containment of communism but also the European rivals (Gibbs, 2001: 16). Therefore, it can be concluded that US interventionism was not only about the Soviet Union and limited to the Cold War period. Rather, it was a general policy of the country.

The most important American interventions can be counted as Vietnam, Korea, Kosovo, Haiti, Iraq, and Afghanistan. Although DiPrizio claims that most of the American interventions since Cold War have held under the mentality of humanitarian intervention (DiPrizio, 2002: 2), especially during the Cold War the USA has fought against communism through its interventions. That was crystal clear in the Vietnam case as communism and nationalism were seen as threats for the USA and France (Statler, 2007: 1). Thus, the number of US interventions accelerated with the Cold War with the examples of Guatemala in 1954 and Chile in 1973.² However, these interventions held for the sake of democracy have been criticized. As Martinot (2003: 128) asserts, "if democracy is to be established by the US in other nations for the purposes of order and security, it implies that indigenous forms of democracy would produce insecurity and disorder." The US intervention can be categorized as unilateral interventions that mostly do not need or seek legitimacy neither from international organizations nor law. To put it clearly, the USA "is both judge and prosecutor" (Friedmann, 1968: 174).

² For a detailed resource to see all of the US interventions since WW2, see (Blum, 2003).

Kagan (2004, 2008) focuses on the US's geographic conditions to understand the background of interventionism. It is essential to remind us that the USA is a continental country surrounded by oceans. Thus, it made the country strengthen its military capacity because of its geographic conditions. Its improving military power might have led the US to be able to conduct military operations overseas. Therefore, the strategic culture of the country has also been shaped by geography. Concomitantly, Tand & Long (2012: 511) assert a similar idea to link the geography with the US military interventions.

The interventionist shifts of the US foreign policy mostly became visible after 9/11 (Tang & Long, 2012: 510). It was a critical breaking point in the US strategic culture history and foreign policy (Duzcu, 2018: 573) as it was the first time being attacked by an overseas enemy on the country's main soil since Pearl Harbor. Thus, the Bush administration reacted very quickly and roughly. After 9/11, the Bush administration tried to intervene militarily in the governments that the US believes they support international terrorism. Doing so in Afghanistan and Iraq, the US also used soft power for interventions (Bağcı & Sinkaya, 2006: 21). Most importantly, instead of using international legal processes and international organizations such as the UN, the Bush administration announced the “Global War on Terror” (Aaronson, 2014: 124). Later on, in January 2002, he described North Korea, Iran, and Iraq as the axis of evil because they intended to acquire and possibly use mass destruction weapons such as nuclear power (Segell, 2005: 5). Those moments were the elements of the new interventionist era of the US in the 21st century. Starting with Afghanistan and following by Iraq, the US changed its direction to the Middle East. Mostly conducting under the perception of protecting democracy and defending all humanity's wellbeing, the US became actively involved in the issues that occurred in the region.

Shortly it is evident that the USA is an interventionist country; furthermore, the country has involved and led the majority of military and humanitarian interventions in other countries. That is a feature coming directly from the historical background and geographical factors of the country. As a country surrounded by ocean, the US had to improve its military capacity with different technologies. Moreover, being able to be mobile overseas in means of military actions was important to such a country because that was the only way to be involved in world politics and power games. Therefore, in the US foreign policy interventions have been used under the shadow of promoting democracy and protecting the global order. However, the reality could not be that much seen from pinky glasses. Explaining the interventionist character of the US just through its role of security provider for the universe should not be enough. To elaborate this discussion, how the US positioned itself as the security provider has to be analyzed.

3. PROTECTION AND SECURITY: THE SECURITY PROVIDER FOR THE UNIVERSE

Kagan (2008) criticizes Fukuyama (1992) from the point of whether or not history ends after the Cold War. Contrary to Fukuyama (1992), Kagan (2008) asserts the idea that history would revive after the Cold War in means of polarization, international conflicts, and an arms race. It is known that the US

was the primary country for global protection of liberal world order during the Cold War. Accordingly, the US Secretary of State Acheson noted in a press conference in 1949 that the US would help sovereign and free nations to preserve and protect their borders and freedom (Bağcı, 2019: 31). However, in means of being the security provider, the US and Europe have a different points of view. The relationship between the US and Europe concerning security is a catchy situation. Kagan has an interesting inference at this point. He conceptualizes Europe and the USA through Venus and Mars metaphors. According to him, the Americans and Europeans belong to different planets: Americans come from Mars, and Europeans come from Venus (Kagan, 2004: 3). Through this interpretation, he implicitly indicates that European countries need the protection of the USA as they are the masculine side of this relationship.³

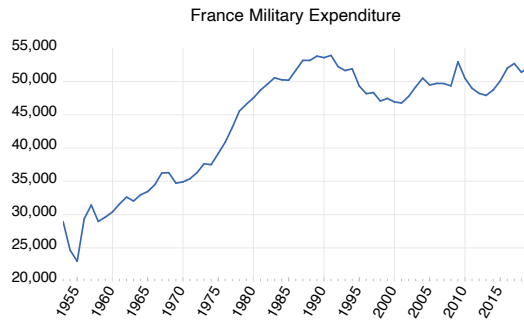
Kagan (2004) emphasizes that obvious from the title of his book *Of Paradise and Power*, the USA represents power, whereas Europe stands for paradise, and it is essential to understand what these concepts mean. Primarily because of the Cold War, the USA was the sole protector of the universe against the Soviet and communism threat. While Europeans were spending their money on social welfare, social security, and prosperity of their citizens, the US was dealing with the economic burden of military spending to protect the liberal world order. However, we have to ask one question: could the USA take this burden on itself just to protect the liberal world order? Furthermore, could a country sustain this much military spending while the others paying little attention to improving their military capacity and mobility? These are essential questions to understand the main features of US foreign and domestic policy. In this regard, we can infer that the US's domestic and foreign policies merge at one point: as told before, making America the Great! As it has been emphasized, the US is an immigrant country, and their nationalism cannot depend on any race but being a proud American. Therefore, the US had to shape its nation-building process considering this reality. Making the Americans proud of their country can be achieved by being the sole protector of the liberal world order, thus, making America the Great. It does only make sense if one interprets this issue as a reflection of the domestic policy to get and keep its citizens together. Otherwise, it is not possible to explain why the US was spending \$280 Billion while Europe was at approximately \$150 Billion during the 1990s (Kagan, 2004: 69). It is also obvious from the Bush administration's promise during the 2000 elections to increase military spending. Using such an argument during elections can be interpreted as being a security provider for the universe is a pillar of their domestic policy, too (Kagan, 2004: 92). The military expenditures of France and Germany as leading countries in Europe and the USA have been shown in the graphics below for a comparison.⁴ It is clear as day that the US is far away from the sum of France and Germany's military expenditures for a period covering 1953-2019. Especially after the 2000s, the

³ It is must to note that making such sexist comparison does not comply with my understanding. It is not acceptable to imply that women need men's protection.

⁴ The data has been obtained from Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>, and turned into graphics by the author using EViews 11 software. The values are in US \$m., at constant 2018 prices and exchange rates.

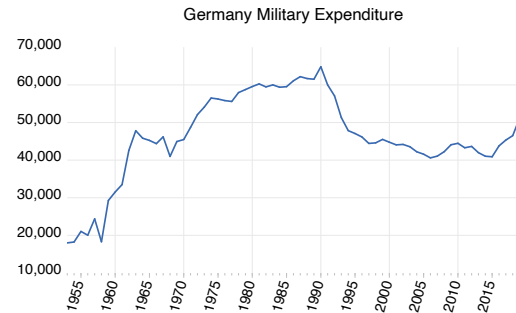
US has increased its military expenditures enormously. This is, without doubt, the reflection of 9/11 as it promoted the concept of counter-terrorism (Bağcı & Kürkçü, 2020: 7) and the Republican period. In another aspect, even the share of military expenditures in GDP is completely different for Europe and the USA. According to 2019 values, the USA spends 3.4% of its GDP on military spending, whereas France spends 1.9%, and Germany 1.3% (SIPRI, 2021).

Graph 1. France Military Expenditure.

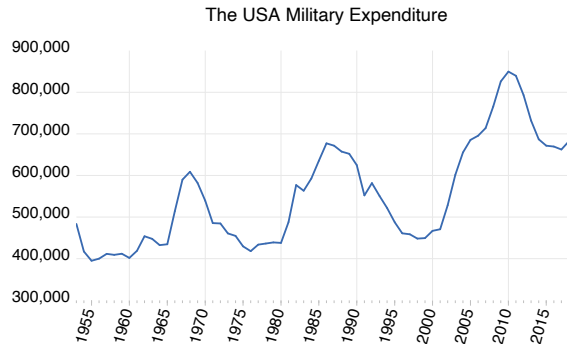
Source: Author.

Graph 2. Germany Military Expenditure

Source: Author.

Graph 3. The USA Military Expenditure

Source: Author.

The term being a security provider for the *universe* has been used consciously to refer that the USA is not only active for conventional security measures but also making tremendous investments in space security through NASA. The space security and space power race also started with investments done by the USA and the Soviet Union during the Cold War (Egeli & Mevlütoğlu, 2020: 219). Yet, these investments have deeply been criticized by some citizen groups in the US. Even the huge amount of military spending in NATO by the US was criticized by the former president Donald J. Trump as claiming that “Europe's NATO members are not spending enough to support the alliance and are relying on the US to shoulder the burden” (Reality Check Team, 2020).

As mentioned before, military operations and being a powerful military actor as the security provider could allow presidents to tighten the social links among citizens and build up their confidence in the nation, the president, and the country. That can be explained by the famous phenomenon “rally ‘round the flag effect.” That is the effect of boosting the president’s popularity during certain international incidents (Mueller, 1970: 21). As Mueller indicated, the presidents’ approval rates increase as a result of some international incidents in which they have been involved (Oneal & Bryan, 1995: 380). Thus, major international incidents wither away the people’s disagreements with the government, specifically with the president; therefore, society can be linked together (Baker & Oneal, 2001: 664). For instance, right after 9/11, the acceptance rate of the president was increased from 51% to 86%, and it was the “largest rally round effect ever recorded” (Baum, 2002: 263) because it was the most obvious threat for increasing transnational terrorism (Erdurmaz, 2020: 31), and the US since the Pearl Harbor.

Therefore, it could be said that the US has wanted to be a security provider for the universe, not just for peace and order but also for its domestic policy and nation-building process. Making “America the Great” does not only stand for economic means. Furthermore, it implies that the US will be all around the world and the *universe* because it is strong enough to protect humanity. That is how the US policy has been shaped for being the security provider for the universe. It is no doubt that the Cold War period provided the most accurate atmosphere for the US to play that role. The US deployed its military forces almost worldwide against the Soviet threat and promised to the militarily weak countries to aid. In this regard, besides military or humanitarian interventions, the US presence has been one of the primary pillars of both its domestic and foreign policies.

From another point, the bipolar world system would have ended after Cold War. In this respect, some views were advocating that end of the Cold War would lead to global peace and a multipolar world system. However, according to Kagan (2008), the end of the Cold War was not even close to achieving that view. Instead, according to him, after the Cold War, the US emerged as the sole world power among the other powers. Thus, as he interprets, after the Cold War the world became a unipolar world with some other weaker powers. Kagan (2008) defines China, Russia, Iran, and Japan as possible power groups relatively weaker than the US. His basis for claiming these countries are possible power groups depends on their history. He advocates that (Kagan, 2008) China and Russia want to lead back to their previous stronger times in world history. Especially for Russia, Putin’s essential projection has been strengthening the country after the collapse of the Soviet Union and banishing the country's post-Cold War weakness from history. Accordingly, China has had the ambition to go back to its imperial power. Thus, they both have been trying to be powerful actors against the US. Furthermore, Kagan (2008) has made a geographical classification for the new actors after the Cold War. He has analyzed Japan as a Pacific power, China as an Asian power, Iran as a Middle Eastern power, Russia as the former Soviet bloc power. Interestingly, he clearly less emphasized Iran's ability as an actor because he believes that radical Islamism cannot fight against modernism; thus, it is not a real threat, and cannot be, for western

countries. In this context, the USA has been referred to as the sole power among the other relatively weak power groups.

Therefore, the US has been an obvious world power since WW2. It was not just because to protect the world order and liberal democratic capitalist system as Kagan (2018) advocated. Contrarily, it was mostly because of keeping its society together through allowing them to be proud Americans who are proud of their country's power and leadership. As Kagan (2004, 2008) explained, Americans love to brag about their country's leadership position on the earth. Thus, it has been a good opportunity for American policymakers to promote the US's security provider role as both a foreign and domestic policy. On the other hand, the US has always wanted to keep the world under its control by being the security provider. Because security measures and alliances allow states to deploy their militaries, it is a useful way to sustain one state's presence in other countries. In that way, the US has used the security provider role for keeping the possible rival countries under its control and surveillance.

4. A UNILATERAL POSITION IN A MULTILATERAL WORLD: DISCREDITING INTERNATIONAL LAW AND COOPERATION

Power affects governments' decisions and standings. Undoubtedly, powerful countries can negotiate with other countries in a more hegemonic way because of their self-esteem. On the other hand, weak states, it does not matter to be weak either in economic or military power, would be more diffident in negotiations, and have less to say, or their voice would be less to be *heard*. In these circumstances, powerful states even might not be disposed to use negotiation channels and cooperation. Because power provides the authority, the weak does not have any chance to stand against the strong states in international relations unless international law protects them. In some conditions, the powerful states make decisions by own, implement them without referring to international law, or do not seek approval from international organizations or communities for some of their actions. That is what is called unilateralism. Therefore, unilateralism "refers to a tendency to opt-out of a multilateral framework (whether existing or proposed) or to act alone in addressing a particular global or regional challenge rather than choosing to participate in collective action" (Malone & Khong, 2003: 3).

In this respect, military power directly affects a country's position before international law. If a country has a strong military, it would probably tend to disfavor international law and cooperate with other states to solve international problems. Since recent years, the US has been known for rejecting several international treaties such as "Kyoto Protocol, the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC), the International Landmine Ban Treaty, the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, the Programme of Action on Illicit Trade in Small and Light Arms, the Anti-Ballistic Missile Treaty, and a new protocol designed to verify compliance with the Biological Weapons Convention" (Skidmore, 2005: 207), and these actions have been perceived as strong unilateralism tendency in the US foreign policy.

Thus, it can be said that military capacity, interventions, and disfavor of international law are interconnected. In the case of the US, it is crystal clear that its military power has shaped its foreign policy and interpretation of the global world as a unipolar and unilateral order. As Rhodes (2003: 134) puts it, the US's military power allows it to dictate the international rules and control the order. On the other hand, to support that idea, Europe should be reconsidered. Europe has a considerable and relatively weaker army than the US and surprise: the Europeans are the founders of international law, cooperation, and multilateralism! As Kagan (2004: 22) puts it, "the end of the Cold War did not reduce the salience of military power, and Europeans discovered that economic power did not necessarily translate into strategic and geopolitical power. The United States, which remained both an economic and a military giant, far outstripped Europe in the total power it could bring to bear on the international scene." Kagan (2004: 10, 11) also explains different perspectives of the US and Europe for the international law and cooperation through these sentences: "When the United States was weak, it practiced the strategies of indirection, the strategies of weakness; now that the United States is powerful, it behaves as powerful nations do. When the European great powers were strong, they believed in strength and martial glory. Now they see the world through the eyes of weaker powers." Thus, we can infer that the US and Europe share different opinions regarding the world order. Moreover, that divergence has deeply been rooted in their military and economic powers. Powerful states act powerful depending on their capacities, whereas the others rely on the stronger.

The fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union left the US as the sole great power of the universe, not just on the earth (Fabbrini, 2006: 8). This power, called hyperpower, has led the US to be unilateral in international relations. As Nico Krisch noted, the US has always been timid about international law (Malone & Khong, 2003: 5). However, at some point, the US also looked like they have favored international cooperation and organizations. Yet, there is a significant and critical difference. They are only in favor of international cooperation if they are at the driver's seat. This is why the US domination in NATO was criticized by De Gaulle (Gibbs, 2001: 19). The US promotes international cooperation to keep other states together and control the world order while it uses its power even without seeking authorization. Moreover, that is as mentioned before, coming from the military power of the US. Kosovo case was the most prominent example of the military gap between the US and Europe and their interpretation to use force and unilateral power. According to Kagan (2004: 47), the US predominance at the Kosovo war on the European forces led the US to control international diplomacy during the operations. The military gap was so huge, so the diplomatic power gap, too. In this respect, the military weakness of Europe has also been uttered by the US. Notably, the US NATO Commander, General Wesley K. Clark, refused to end bombing several times when the European countries wanted to seek a peaceful ending at war (Kagan, 2004: 47). Rather than terminate the operations, Clark said, "in U.S. military thinking, we seek to be as decisive as possible once we begin to use force" (Clark, 2001: 449). There is a clear divergence between the US military and strategic culture

and the European of them in that respect. In another interview, when it was asked if the US is culturally antagonistic for allied military operations, Clark (“Waging Modern War-An Interview with General Wesley K. Clark USA (Ret.),” 2001: 5) answered that “there is a recognised deficit in allied capabilities compared to those of the United States. It's been a longstanding feature of NATO that U.S. commanders and political leaders have continually criticised European allies for not doing enough for their own defence.”

On the other hand, Fabbrini (2006: 3) indicates that US unilateralism was crystallized with George W. Bush, especially in his second term, and he advocates a link between American unilateralism and neoconservatism. That is why the Bush administration is believed to see international treaties as obstacles rather than cooperation tools for order (Sauer, 2002: 116). As in the previous sections, it is also obvious that 9/11 has a significant role in the US's unilateral actions. Being targeted in their own country by a noncontemporary enemy, the US had to take immediate actions and did so. In this respect, Bush's unilateral actions in the Iraq case, thus by the US, have deeply been criticized by the European countries (Fabbrini, 2006: 6, 12). There were two main concerns regarding the American unilateralism by European countries: the fear of having an Americanized politics and economic-cultural Americanization of Europe (Fabbrini, 2004: 79). However, the Iraq invasion was the clearest sign of the unilateral position of the US. There were not enough proofs for starting such military intervention; thus, the US could not obtain approval of the UN Security Council but Great Britain and some other small countries' (Fabbrini, 2006: 13). That has been criticized because the US did not seek the explicit mandate of the UN Security Council; thus, it could be seen as a manifestation of unilateralism in the US foreign policy (Skidmore, 2005: 207). The US' unilateral position in the multilateral era is understandable through its power politics. Washington always prioritizes its security concerns over international cooperation. Therefore, when the security threat is more serious, Washington's possibility to comply with other states or organizations as a multilateral actor is less likely (Harvey, 2004: 42). In this security dilemma, it is essential to understand which is more critical: the public backlash after a future terrorist attack or public discontent on not sustaining multilateral cooperation to prevent terrorist attacks. Harvey (2004: 43) notes that the first one is more strategic to address. Thus, the USA usually takes the risk to act unilaterally to avoid any criticism for security deficit.

In sum, it is needless to say that the US has acted unilaterally for a long time for a reason: its relatively and considerably higher military capacity over Europe. The geographical conditions that led the US to invest in military power, the nation-building process to make America the Great, and its role as a global security provider has shaped its foreign policy to get position itself as unilateral sole power. Even in international organizations, the US has maintained its dominance in the executive boards such as in the NATO and UN Security Council. Thus, it can be said that international law and cooperation are not completely unremarkable for the US unless they stand against their security and interests.

Therefore, “acting unilaterally” is their choice based on military power to maximize their benefits worldwide.

5. CONCLUSION

The US has been a military power for almost a century. Having a background in an immigrant country and being overseas have impacted the US military capacity and foreign policy. As we have inferred from Robert Kagan’s writings, the US foreign policies are based on three pillars: i-) interventionism, ii-) the role of security provider, iii-) unilateralism. Therefore, I tried to focus on these three dimensions. All in all, it has to be emphasized that all of these policies depend on a single basic reality: military power. The US has long been a military power because of its nation-building and geographic location. For nation-building, the US, as an immigrant country, had to find a general base to keep the society together. Before the civil war, it was hatred against Europe and endeavors for freedom. However, after the civil war, there was no enemy; thus, no reason to stay as a society. In this regard, I suggest that the US favored increasing its military capacity because of its geographic obstacles to intervene in global issues. Additionally, increasing the military capacity would give the US enough time to establish its society, which is in accordance with the isolation policy.

Making “America the Great” has been the country’s approach to keep and sustain American society’s solidarity. Americans, as Kagan (2004) indicated, love, to believe that they are strong, powerful, and leaders of the world. Thus, the US policies have been shaped around this interpretation. After increasing its military capacity and WW2, the US and the USSR started the Cold War, and that was the main turning point for US policies, I suppose. In that period, the US began to intervene in other countries for the sake of democracy and the future of it. These interventions include military interventions, nonmilitary humanitarian interventions, or soft power interventions. In any case, the US-led operations and shaped the world for its desires against the Soviet and communism threat.

Moreover, the US has been the security provider for the universe. Its tremendous investments and expenditures for military capacity, operations, and NASA as well have affected its position and role. In that role, the US has been the country that preserves the liberal capitalist world order as did in the Cold War, that protects humanity as in the NASA case, and that shields weaker countries as in the case of Europe in their point of view. Although one might argue these assumptions, that is the picture that can be seen from the US side. Especially due to the Cold War, the US has assigned itself the role in protecting Europe and other countries against the Soviet and communism threat. As Robert Kagan indicated that Europe established its *paradise* over the American *power*.

Furthermore, this military power of the USA has led to another consequence: unilateralism. Unilateralism is, maybe, the most powerful choice in international relations, which a state could make. Any state claims and acts unilaterally; however, there would be consequences. To be prepared for those consequences or, most importantly, prevent them, a state must be strong enough, that is, military

capacity. Having that much military power, the US has been able to act unilaterally in regard to international organizations, international law, and cooperation. The Kosovo War scared Europeans as they had seen how the US could be strong and determined when it comes to the use of force. Concomitantly, the US has withdrawn from several international treaties or been reluctant to sign or ratify them for a considerable time. These actions are seen as unilateral movements in US history. However, the most important cases were Iraq and Afghanistan invasions after 9/11. The US's reactionist feature and its military capacity led the Bush administration to act quickly and determined. They did not seek any support from international organizations such as the UN and conducted their operations.

In a nutshell, the US foreign policy's bases are military power and capacity. Hence, the military capacity has allowed the US to act unilateral, intervene in other countries, and be the security provider. Furthermore, there is a huge gap between the US and European strategic culture. The strategic cultures depend on the divergence of their economic and military power. The US has mostly focused on its military power, whereas European countries have prioritized economic power such as welfare state and social security. Since the US has been the security provider for Europe, the Europeans have been able to build their paradise.

REFERENCES

- Aaronson, M. (2014). Interventionism in US foreign policy from Bush to Obama. In M. Bentley & J. Holland (Eds.), *Obama's Foreign Policy: Ending the War on Terror* (pp. 124–138). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315888545-13>
- Anthony, C. G. (2008). American Democratic Interventionism: Romancing the Iconic Woodrow Wilson. *International Studies Perspectives*, 9(3), 239–253. <https://doi.org/10.1111/j.1528-3585.2008.00331.x>
- Bağcı, H. (1992). Bosna-Hersek “Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 257–279.
- Bağcı, H. (2019). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (5th ed.). Orion Kitabevi.
- Bağcı, H., & Kürkcü, B. (Eds.). (2020). *Terörizm: Müdahaleden Mücadeleye Devletler ve Radikal Örgütler* (1st ed.). Orion Kitabevi.
- Bağcı, H., & Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi. *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 21–37.
- Baker, W. D., & Oneal, J. R. (2001). Patriotism or Opinion Leadership?: The Nature and Origins of the “Rally 'Round the Flag” Effect. *Journal of Conflict Resolution*, 45(5), 661–687. <https://doi.org/10.1177/0022002701045005006>
- Baum, M. A. (2002). The Constituent Foundations of the Rally-Round-the-Flag Phenomenon. *International Studies Quarterly*, 46(2), 263–298.

- Blum, W. (2003). *Killing Hope: US Military and CIA Interventions Since World War II*. Zed Books.
- Braumoeller, B. F. (2010). The Myth of American Isolationism. *Foreign Policy Analysis*, 6(4), 349–371. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2010.00117.x>
- Clark, W. K. (2001). *Waging Modern War: Bosnia, Kosovo, and the Future of Conflict*. PublicAffairs.
- DiPrizio, R. C. (2002). *Armed Humanitarians: U.S. Interventions from Northern Iraq to Kosovo*. JHU Press.
- Duzcu, M. (2018). Soğuk Savaş'tan 11 Eylül'e Ortadoğu'da Amerikan Müdahaleciliğinin Çelişkileri. *Route Education and Social Science Journal*, 5(14), 572–582.
- Egeli, S., & Mevlütoğlu, A. (2020). Uzay Güvenliği Stratejisi. In A. L. Karaosmanoğlu & E. Aydınli (Eds.), *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama* (1st ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdurmaz, A. S. (2020). Terörizmin Tipleri ve Stratejileri. In H. Bağcı & B. Kürkçü (Eds.), *Terörizm: Müdahaleden Mücadeleye Devletler ve Radikal Örgütler* (1st ed., pp. 13–59). Orion Kitabevi.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377–397.
- Fabbrini, S. (2004). Layers of anti-Americanism: Americanization, American unilateralism and anti-Americanism in a European perspective. *European Journal of American Culture*, 23(2), 79–94. <https://doi.org/10.1386/ejac.23.2.79/0>
- Fabbrini, S. (2006). US Unilateralism and American Conservative Nationalism. In *The United States Contested: American Unilateralism and European Discontent* (pp. 3–30). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203965085>
- Fensterwald, B. (1958). The anatomy of American “isolationism” and expansionism. Part I. *Journal of Conflict Resolution*, 2(2), 111–139. <https://doi.org/10.1177/002200275800200201>
- Friedmann, W. (1968). Interventionism, Liberalism, and Power-Politics: The Unfinished Revolution in International Thinking. *Political Science Quarterly*, 83(2), 169–189. <https://doi.org/10.2307/2147088>
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Gaddis, J. L. (1974). Was the Truman Doctrine a Real Turning Point? *Foreign Affairs*, 52(2), 386–402. <https://doi.org/10.2307/20038055>
- Gibbs, D. N. (2001). Washington's New Interventionism: U.S. Hegemony and Inter-Imperialist Rivalries. *Monthly Review*, 53(4), 15–37. Scopus. https://doi.org/10.14452/mr-053-04-2001-08_2

- Harvey, F. P. (2004). Addicted to Security: Globalized Terrorism and the Inevitability of American Unilateralism. *International Journal*, 59(1), 27–57.
<https://doi.org/10.1177/002070200405900102>
- Kagan, R. (2004). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. Vintage Books.
- Kagan, R. (2008). *The Return of History and the End of Dreams*. Alfred A. Knopf.
- Kagan, R. (2018). *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World* (1st ed.). Alfred A. Knopf.
- Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 06(11), 7–26.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2020). “Büyük Strateji”nin Anlamı ve İşleyişi. In A. L. Karaosmanoğlu & E. Aydınli (Eds.), *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama* (1st ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Malone, D., & Khong, Y. F. (2003). *Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives*. Lynne Rienner Publishers.
- Martinot, S. (2003). The Cultural Roots of Interventionism in the U.S. *Social Justice*, 30(1 (91)), 112–137.
- Merrill, D. (2006). The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1), 27–37. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2006.00284.x>
- Mueller, J. E. (1970). Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*, 64(1), 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>
- Oneal, J. R., & Bryan, A. L. (1995). The Rally 'Round the Flag Effect in U. S. Foreign Policy Crises, 1950-1985. *Political Behavior*, 17(4), 379–401.
- Reality Check Team. (2020, June 30). *Trump: What does the US contribute to Nato in Europe?* [News]. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-44717074>
- Rhodes, E. (2003). The imperial logic of Bush’s liberal agenda. *Survival*, 45(1), 131–154.
<https://doi.org/10.1080/00396330312331343356>
- Sauer, T. (2002). American Unilateralism. *Security Dialogue*, 33(1), 114–116.
- Segell, G. (2005). *Axis of Evil and Rogue States: The Bush Administration, 2000-2004*. Glen Segell Publishers.
- SIPRI. (2021). *Stockholm International Peace Research Institute Military Expenditure Database*.
<https://www.sipri.org/databases/milex>

Skidmore, D. (2005). Understanding the Unilateralist Turn in U.S. Foreign Policy. *Foreign Policy Analysis*, 1(2), 207–228.

Statler, K. (2007). *Replacing France: The Origins of American Intervention in Vietnam*. University Press of Kentucky.

Tang, S., & Long, S. R. J. (2012). America's military interventionism: A social evolutionary interpretation. *European Journal of International Relations*, 18(3), 509–538.
<https://doi.org/10.1177/1354066110396763>

Waging modern war-An Interview with General Wesley K. Clark USA (Ret.). (2001). *The RUSI Journal*, 146(6), 5–11. <https://doi.org/10.1080/03071840108446711>

Yalçın, H. B. (2018). *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin* (3rd ed.). SETA.

QUESTIONING THE EFFECTIVENESS OF THE EU'S EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY: THE CASE OF UKRAINE

Pınar AKGÜL*

ABSTRACT

With the post-Cold War enlargement processes, the EU closed to an enlarged neighbourhood. This new neighbourhood stretches from the southern Mediterranean to Eastern Europe as well as South Caucasus where various priorities as well as security challenges exist. Therefore, this new borderline increases the requirement to form new neighbourhood policies covering entire areas for the EU. The European Neighbourhood Policy (ENP) was formed in accordance with these concerns. However, accepting these areas as similar, and so adapting one-size-fits-all policy approaches, questions the efficiency of the initiative. This essay argues that the EU has not been able to achieve what it wanted with the ENP because of a lack of common attitude and the reluctance of current member states, as well as conditionality. These problems cause an ambiguity of the EU initiative. These ambiguities and inefficiencies can be analysed through the case of Ukraine, since it has made great steps to fulfil EU conditions, but has not got what it desires the most; full membership.

Keywords: European Union, Ukraine, European Neighbourhood Policy

JEL Codes: F50, F53, F55

AB'NİN AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ ETKİNLİĞİNİN SORGULANMASI: UKRAYNA ÖRNEĞİNDE

ÖZET

Soğuk Savaş sonrası genişleme süreçlerinden bu yana AB daha geniş bir coğrafyaya komşu olmuştur. Bu yeni coğrafya farklı öncelikleri ve güvenlik sorunları olan güney Akdeniz'den Doğu Avrupa'ya ve Güney Kafkaslara kadar uzanmaktaydı. Bu yeni sınır AB için tüm alanı kapsayacak bir komşuluk

* Öğretim Görevlisi Dr., Giresun Üniversitesi, pinar.akgul@giresun.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8184-3103

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 09 Şubat 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 21 Mart 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 22 Mart 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

politikasının kurulması ihtiyacını doğurmuştur. Avrupa Komşuluk Politikası bu ihtiyaçlar doğrultusunda kurulmuş bir inisiyatiftir. Her devleti aynı kabul etmesi ve bu nedenle de aynı politikalar yöneltmesi ise inisiyatifin başarılı olup olmadığı sorularının çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada AB bu inisiyatifle dilediği başarıyı ele edememiştir argümanı savunulacaktır. Bu başarısızlığın nedenleri olarak ise AB üyesi devletler arasındaki ortak hareket etme eksiliği, üyelerin isteksizlikleri ve şartlılık politikası üzerinde durulacaktır. Bu problemler AB inisiyatifinin belirsizliğine yol açmıştır sonucu çıkarılacaktır. Bu argüman Ukrayna örneği üzerinden analiz edilecektir. Ukrayna'nın seçilmesinin nedeni inisiyatifin belirsizliğine ve etkisizliğine vurgu yapabilmek açısından her ne kadar AB'nin şartlarını yerine getirirse de çok istediği tam üyeliği alamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, Ukrayna, Avrupa Komşuluk Politikası

JEL kodları: F50, F53, F55

1. INTRODUCTION

After enlargement in 2004 and 2007, the European Union's (EU) borders reached the Mediterranean in the south, Russia in the north and the Black Sea in the east. As a result of such enlargement, the EU not only now has to deal with new member states' economic and social problems, such as low living standards or fragile political systems, but also to consider new neighbours who pose a potential risk to stability and security. To the east, the EU has to deal with democratic transitions, to the north, Russia and its national interests, and to the south, security issues, such as radical terrorism figure among its main concerns (Emerson et al., 2007). As a result, the EU realises the importance of its neighbours. Therefore, a considerable number of scholars have focused on the EU's policies towards its neighbours, and their main concern is whether these policies are effective or not (Smith, 2005; Del Sarto and Schumacher, 2005; Whitman and Wolff, 2010; Grant, 2011).

The European Neighbourhood Policy (ENP) has been in existence since 2003, with its main concern being '[...] to avoid drawing new dividing lines in Europe and to promote stability and prosperity within and beyond the new borders of the Union' (COM, 2003a: 4). Therefore, the EU's main purpose is to develop a 'ring of friends' with its neighbours, yet without an accession perspective (Whitman and Wolff, 2010). How should these definitions be conceptualised? Do they mean putting neighbours on the outside or offering the prospect of a stake in the EU's internal market? When the ENP began, it was designed to achieve two objectives; to spread stability, security and prosperity within the EU's neighbourhood, so as to mitigate the risks of instability which would affect the EU's borders and also to prevent a feeling of exclusion among its neighbours. However, the effectiveness of these objectives has become questioned (Emerson et al., 2007; Whitman and Wolff, 2010; Grant, 2011). Scholars argue that it is not effective, due to the ambiguity of the ENP policies (Edwards, 2008; Smith, 2005; Solonenko, 2006). Furthermore, the ENP has failed to achieve all of these goals (Whitman and

Wolff, 2010). The reason for this could be the reluctance of EU member states towards its neighbours, in terms of short-term policies or a lack of substantial incentives (Whitman and Wolff, 2010). As a consequence of this, the EU is still close to unstable neighbours.

In light of this issue, this essay argues that the ENP is not effective in dealing with its neighbours. The first problematic issue is the ENP itself. The ENP has a lack of common ground because it consists of different countries from different regions, each with different priorities and each being subject to different problems. Therefore, generalising problems and offering one-size-fits-all solutions could not meet the expectations of ENP states (Akgül, 2020). The second problematic issue is that conditionality plays a crucial role in determining and pursuing its policies (Del Sarto and Schumacher, 2005; Smith, 2005; Emerson et al., 2007). There are often conditions directed by the EU that ENP states are expected to fulfil. However, even though states fulfil these conditions, they are not be able to get an opportunity to achieve full EU membership. The reasons for these problems are a lack of political will and member states' reluctance towards dealing with their neighbours (Whitman and Wolff, 2010). Short-term practical options, such as visa facilitation and lack of incentives, can be given as examples in the context of this issue. Therefore, the ENP has not responded to neighbour states' expectations, as with Ukraine, for example. In the context of these issues, this essay is divided into two parts. First, after giving the background of the ENP, so as to illustrate its problematic structure, this essay critically engages the reasons for its ineffectiveness, and in this context this essay asserts the ambiguities of ENP policies. Second, in order to support its argument, this essay focuses on the inefficiencies of the ENP policies using the example of Ukraine. The rationale for choosing Ukraine is, in particular after the Orange Revolution, that Ukraine wants to become a member of the EU, and this ambition is supported by a number of EU members. It is expected that the ENP would be clear in precluding Ukraine from becoming a full member, but ENP policies could not preclude it. With regard to these reasons, this essay concludes that the ENP is not effective in dealing with the EU's neighbours. A limitation of this essay is that it only focuses on the ENP, and does not consider later policies, namely the Black Sea Synergy and the Eastern Partnership.

2. THE EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY (ENP)

The origins of the ENP date back to early 2002 with the United Kingdom (UK) former foreign minister Jack Straw's letter to his Spanish colleague in May. However, his 'wider Europe' initiatives only considered Belarus, Ukraine, Russia and Moldova, but in December 2002, the European Council approved the UK's 'wider Europe' initiative and also added southern Mediterranean countries with the final version being constituted in 2004 with Caucasian republics (Smith, 2005; Edwards, 2008). Yet Russia preferred to develop co-operation with the EU on an equal basis, and therefore four common spaces were set forth: economic; freedom, security and justice; external security; and research and

education. In the context of this issue, the EU clearly makes a distinction between who its neighbours are and who they are not, which means that this new neighbourhood policy excludes candidate countries, including Turkey, Romania, Bulgaria and countries of the western Balkans (COM, 2003a). On the other hand, the ENP is directed towards the sixteen closest neighbours; namely Algeria, Armenia, Belarus, Egypt, Georgia, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Moldova, Morocco, Occupied Palestinian Territory, Syria, Tunisia and Ukraine. However, only twelve of these agreed to its Action Plans. The ENP ‘is not yet fully activated for Algeria, Belarus, Libya and Syria, since these have not agreed the Action Plans’ (ENP website, 2010).

The EU’s main concern is being surrounded by well-governed states, and therefore, the importance of the neighbourhood policy has been at the highest level (Emerson et al, 2007; Smith, 2005; COM, 2003b). However, when looking at the EU neighbourhood, it consists of various types of problematic states which potentially affect the EU itself. One salient issue that the new neighbourhood brings is their security problems. In 2003, the European Security Strategy stressed that ‘neighbours who are engaged in violent conflict, weak states where organised crime flourishes, dysfunctional societies or exploding population growth on its borders all pose threats for Europe’ (2003b: 7). Therefore, creating a stable and secure neighbourhood, as well as considering its own stability and security, are salient factors of the establishment of the neighbourhood policy.

The ‘vision’ of the ENP was, therefore, to establish ‘a ring of countries, sharing the EU’s fundamental values and objectives, drawn into an increasingly close relationship, going beyond co-operation to involve a significant measure of economic and political integration’ (COM, 2004: 4; Edwards, 2008: 47). The motto is ‘by helping our neighbours, we help ourselves’ (Whitman and Wolff, 2010: 7). Policies range from different areas as stated in the ENP (COM, 2004: 3):

The privileged relationship with neighbours will build on mutual commitments to common values, principally within the fields of the rule of law, good governance, respect for human rights, including minority rights, the promotion of good neighbourly relations, and the principles of market economy and sustainable development.

Regarding this, the ENP presents a multilateral policy including all neighbours which are not candidate states, and the Action Plans are the main policy documents to develop relationships with them. The Action Plans have some similarities to European Agreements, which map the enlargement policy. These consist of priorities, which include the following: a commitment to shared values; a more effective political dialogue; economic and social development policy; trade and internal markets; justice and home affairs; connecting the neighbourhood; and people-to-people programmes and agencies (Whitman and Wolff, 2010: 7). However, these do not offer membership, but an alternative membership. As stated in December 2002 by Commission President Romano Prodi, the new neighbourhood concept would ‘offer more than partnership and less than membership, without precluding the latter’ (2002:5).

Since its foundation, the ENP has been revised twice. The first time was in 2011, following the Arab Spring and the second was in 2015. The former brought additional reform efforts by partner countries which would be rewarded with additional financial and other support; the so-called ‘more and more’ principle (EEAS, website 2016a). In the latter, the aim was to build a more effective partnership between the EU and its neighbours towards a more stable EU neighbourhood, and the revised ENP sets three joint priorities for cooperation; economic development for stabilisation, security, and migration and mobility (EEAS website, 2021). Differentiation amongst partner countries was accepted as one of the key principles of the revised ENP. Partner countries could also access the EU’s market and regulatory framework, standards and internal agencies and programmes (EEAS website, 2016a).

Considering the Commission documents or the President’s speech, it appears that the ENP is extremely clear regarding its targets. The main priorities include enhancing relationships with neighbours and ensuring that they are as well-governed as possible. In the context of this issue, neighbour states should consider the EU’s values and participate in economic and political integration. However, when it comes to pursuing all these priorities, the ENP has certain ambiguities (Edwards, 2008; Smith, 2005). In general terms, ‘the ambiguity regarding the EU’s intentions in the neighbourhood extends to the mechanisms employed to encourage political and economic change in the partner countries’ (Emerson et al., 2007: 6). In the case of the Action Plans, which were first published by the Commission in 2004, it put these priorities to neighbour states as ‘things to do’. However, it is not clear how they provide a ‘real intensity for reform’ (Smith, 2005: 764). Moreover, in terms of who is the object and who is the subject is not very well-demonstrated in them. In addition, the notion as to which programmes and policies partner countries can participate in, and when, is vague and illusive and not clearly stated (Whitman and Wolff, 2010).

Furthermore, the EU appears to have reserved the logic of conditionality, not offering a carrot from the outset, but considering offering the possibility of some form of deeper relationship (Whitman and Wolff, 2010). In 2004, a strategy paper stated that, ‘The EU does not seek to impose conditions or priorities on its partners’, but nevertheless, it is essential to be aware of the shared values and joint interests for neighbour states (COM, 2004: 8). The EU emphasises ‘joint ownership’, on the one hand requiring negotiation of the Action Plans, and on the other ‘to compensate the EU could build stronger alliances on the matter of policy conditionality between its budgetary instruments’ (Emerson et al., 2007: 6). In a 2011 Commission document, the EU states that its support to its neighbours is conditional and depends on progress in building and consolidating democracy and respect for the rule of law (COM, 2011). When the state fulfils these requirements, it could receive economic support, such as funding for social and economic development or greater market access and facilitation of mobility. In the context of this issue, therefore, the ENP does not offer its neighbours a membership, and so can be defined as soft conditionality, but does not clarify, however, if neighbour states complete these conditions what the ENP offers next (Tonra, 2010).

Finally, sending a message from the EU to neighbour states of that the ENP might also be problematic. For instance, one of the criteria of the neighbourhood concept is pre-accession conditions like candidate states, such as considering *acquis*, but the problem is in Commission reports and also speeches which state that the new neighbourhood policy will not predict membership. However, if the ENP is not a guaranteed membership, it can be asked why neighbour states want to volunteer for it. Smith (2005) points out that the EU has not dashed the hopes of any neighbour states' membership (Morocco excepted); in other words, it has not said 'no' permanently. Therefore, it is open to different perspectives from neighbouring states. Rather than the Mediterranean states, the eastern European and southern Caucasian states declare their priorities as becoming members of the EU (Edwards, 2008). However, the EU itself is problematic in this regard due to not pursuing any effective policy. The main aim of the EU is not to enlarge so far, but neighbour states have membership desires and so they lost their ambition to implement what the ENP offers them (Whitman and Wolff, 2010).

3. THE CASE OF UKRAINE

As stated above, even though the EU did not offer a full membership for the ENP countries, due to its ambiguities, the ENP is not effective in implementing what it offers. A number of neighbour states, such as Moldova, Ukraine and Georgia, on the other side, declare their priorities to be members of the EU (Emerson et al., 2007). In relation to this issue, the ENP's ineffectiveness in advancing EU-Ukraine relations can serve as an example. Ukraine was one of the states mentioned in the British and Danish foreign ministers' New Neighbourhood Initiative (Solonenko, 2006), and then in the wider European Neighbourhood concept. Moreover, in terms of demonstrating neighbour states' attitudes, Ukraine is a good case study, due to the fact that as Emerson et al. state (2007), Ukraine is a positive or willing country in pursuing the Action Plans and so took the EU's implementations seriously.

In the case of Ukraine, two different approaches are evident. One, from before the Orange Revolution, displays its rejection to the 2004 Action Plans from a high-level political perspective. Indeed, it planned not to ratify the Action Plans due to not wanting to be in the same position as Mediterranean states (Solonenko, 2006). The other is after the Orange Revolution, when the political elite declared EU membership to be a priority, and therefore focused more on the membership issue. As a summary, while for Kuchma administration (before the Orange Revolution) the ENP was seen as a foreign policy tool, and so it was rather pragmatic. Both the EU and Ukraine use the term strategic partnership, yet it rather refers to 'determinant regional actor' (Ferreira-Pereira and Vieira, 2015). After the Orange revolution, Ukrainian political elites realised the importance of making reforms on domestic politics, which would help them to become members of the EU, and so regulated their policies accordingly.

The Ukraine-EU relationship started with the collapse of the Soviet Union and the independence of Ukraine. Not only Ukraine, but also other post-Soviet countries have become a new policy area for

the EU, aiming to play an active role in their political and economic integration and stability, in such fields as democracy, market economy, the rule of law and respect of human rights (Ferreira-Pereira and Vieira, 2015). In this regard, Ukraine and the EU signed a Partnership and Cooperation Agreement (PCA) on 14 June, 1994, just ten days after a PCA between Russia and the EU. This dialogue continues with the adoption of the Common Strategy towards Ukraine (CSU) in 1999, putting Ukraine in an exclusive category of states that the EU aims to develop a more solid relationship with, based on shared values and common interests (Ferreira-Pereira and Vieira, 2015). The content of the bilateral relationship has begun to be seen as a strategic partnership after this agreement. All these positive developments were interpreted by Ukrainian elites as Ukraine becoming a candidate country, leading to future EU membership, but as indicated below it could only bring a neighbourhood.

After the enlargement in 2004, Ukraine became important for the EU. This is because the EU's border had reached the country, and so the stable and secure Ukraine had now become one of greatest targets of the EU. The first Action Plans, signed in 2005, for three years, included a long list of priority areas, from social and legal legislation to economic and security concerns. In order to monitor these priority areas, the EU structured a body under the PCAs, 'without providing further details on benchmarks, timing and follow-up' (Sasse, 2008: 307). In fact, the EU's ambiguities are more visible after this. Following the Orange Revolution, Ukrainian political elites expected important developments in their relationship with the EU. This is because the new government had pro-European and pro-Atlantic aims and, related to these, it volunteered to adjust its policies accordingly. However, the EU side was reluctant to renegotiate the Action Plans or offer them full membership; on the contrary, the EU added ten new points to the Action Plans. In fact, the substance of the Action Plans did not change, and so this may just be conceptualised as a 'goodwill gesture' from the EU and could prevent Ukraine from becoming member (Sasse, 2008: 208). A year later, the EU singled out the opening of negotiations on visa facilitation and policies related to energy, border control and market economy.

In April 2005, Ukraine formulated the 'Road Map', which has 'remained the main attempt to streamline the measures required under the Action Plans and assign them to specific executive agencies' (Sasse, 2010: 185). The EU, on the other side, created a new Association Agreement in 2008, which has certain similarities with the Europe Agreement in Central and Eastern Europe of the 1990s, and the Association Agreement in the western Balkans (Sasse, 2010). It focused on 'deep free trade and a long-term perspective for a visa-free regime between the EU and Ukraine, but avoided direct references to potential membership' (Sasse, 2010: 188). From the Ukrainian side, this agreement appeared to offer an 'explicit membership perspective' (Sasse, 2010: 189). However, this agreement has two meanings; while on the one hand, it implies Ukrainian membership, on the other, it only presages an important step in Ukraine-EU relations. Nonetheless, this new agreement caused new hopes among Ukrainian political elites, because Ukraine was the first neighbour state to be offered this sort of agreement by the EU. In fact, the new agreement is not clear whether, if Ukraine were to fulfil the conditions, it would be difficult

for the EU to reject Ukrainian EU membership in the long run (Sasse, 2008). These ambiguities led to disappointment from Ukrainian public opinion as well as the elites and, in the 2010 elections, the pro-Russian leader Yanukovych was elected.

In 2014, the last Association Agreement, and a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) between Ukraine and the EU, was signed and came into force in September, 2017. In particular, the 2013-2014 civil protests at Independence Square (the Maidan)¹ and the Russian annexation of Crimea and its aftermath were key developments putting the performance of the EU with Ukraine to an extremely difficult test. Signing the Association Agreement, according to Ferreira-Pereira and Vieira (2015) and Pridham (2014), was an important signal of EU support for Ukraine's European decision. This agreement, was based on shared values and commitment to respect democratic principles, the rule of law, good governance, human rights and fundamental freedoms. It brings the two sides closer and aims to promote 'deeper political ties, stronger economic links and respect for common values' (EEAS website, 2020). The DCFTA offers Ukraine a framework for modernising its trade relations and for economic development by opening up markets and harmonising laws, standards and regulations in various sectors (EEAS website, 2016b). It also aims to further economic integration and political association between the sides. Moreover, there was reference to the recognition of Ukraine as a European state, sharing a common history and values with other EU member states, and also welcomed Ukraine's European choice. However, these new agreements mention neither Crimea nor any other conflict regions, where in fact lies the essential problem for both Ukraine and the EU (COM, 2014). Russia's illegal settlement in Crimea was not even condemned by the EU then. Condemnation was only mentioned in the 2014 Progress Report indicating the EU's support of Ukrainian territorial integrity and sovereignty (COM, 2015).

Considering these Action Plans and Association Agreements, it is clear that there is a deep expectation gap between the EU and Ukraine. For the EU, it is the security and stability of its border and the prevention of any threats coming from there, whereas for Ukraine, it is seen as a new foreign policy purpose strengthening its global image. However, both sides, but in particular Ukraine, have to face great disappointment. The first disappointment for Ukraine is that it criticises the wide policy area of the ENP and does not want to be considered in the same realm of policy concern as the Mediterranean states or Morocco (Solonenko, 2006). This is because, even though these countries do not have any priorities on being members of the EU, Ukraine's priority is EU membership. For instance, in the signature ceremony of the 2014 Association Agreement, newly-elected President Poroshenko

¹ The Maidan protests began with the Ukrainian President Yanukovych's refusal to sign the EU Association Agreement in 2013. On February, 2014, the President and opposition reached an agreement and, subsequently, parliament voted for a law to reinstate the 2004 constitution. 'Following the sudden departure of President Viktor Yanukovych from Kiev, parliament, with the necessary constitutional majority, dismissed President Yanukovych for failing to perform his duties, and appointed a new government headed by Prime Minister Arseniy Yatsenyuk. Petro Poroshenko was elected President of Ukraine on 25 May 2014. Following parliamentary elections of 26 October 2014, a new government led by Prime Minister Yatsenyuk was formed on 3 December, on a reform platform' (COM, 2015).

underlined Ukraine's 'sovereign choice in favour of future membership of the EU' (Pridham, 2014: 53). Therefore, this categorisation was interpreted by the Ukrainian elites as the EU's reluctance to accept Ukraine as a member state. Consequently, rather than taking the policy implementations of EU Action Plans as a long-term priority, for Ukraine those provide only short-term and mid-term advantages. In other word, Kiev utilised these as tools for regulating internal politics and ensuring economic transformation. This ensures great improvements in implementing Action Plans, which puts Ukraine ahead of other ENP states. However, this still does not provide any opportunities for the country.

A second disappointment, in fact, relates to the EU itself. It has demonstrated certain disagreements in terms of recognising Ukraine as a candidate state, while some states, such as Poland and Sweden, support Ukrainian membership; France, by contrast, resists it (Emerson et al., 2007). This reflects on political implementation of the ENP as a problem. The problem of the ENP is that 'since its inception, the far-reaching benefits on offer have remained in the realm of possibilities' (Whitman and Wolff, 2010: 12; emphasis in the original), but in practice it has only offered modest gains to neighbours. The main ENP proposals are short-term, practical benefits, such as visa facilitation or financial assistance, but in practice these are often costly, depending on conditions. Therefore, the ENP incorporates ineffectiveness, the reasons for this perhaps being reluctance of the EU member states and vagueness of the EU itself (Sasse, 2008; Whitman and Wolff, 2010; Smith, 2005).

The third disappointment is the vagueness of Action Plans, Association Agreement; overall, the ENP itself. These, in most cases, resemble the EU accession process (Sasse, 2010). Visa facilitation could be given example of this. In 2003, a Commission document stated four freedoms; namely, free movement of persons, goods, services and capital (COM, 2003a). From the Ukrainian side, in particular, free movement of persons refers to visa facilitation. After the Orange Revolution, Ukraine assumed that this visa facilitation would be open to all Ukrainians (Barbé and Johansson-Nogués, 2008), but it was not. In 2007, the EU-Ukraine visa facilitation agreement made a list giving a right to free movement of persons, such as students and journalists. Finally, on 11 June 2017, visa-free travel for Ukrainian citizens with bio-metric passports entered into force. However, it does not give the right to work in EU member states or permanent residence (EEAS website, 2016c). In terms of the Association Agreement, even though it resembles European Agreements signed with post-Communist countries from Central and Eastern Europe that joined in 2004, the one signed with Ukraine has not been recognised by the EU as an intermediate stage towards full membership (Pridham, 2014).

The fourth disappointment is that the EU is not be able to become an alternative or a guarantor of security against Russia in Ukrainian security concerns. Russia is Ukraine's largest neighbour and it has strong influence on its domestic politics. The aim of Ukrainian elites is to ensure a balance with Moscow and so declare its fundamental foreign policy target to be members of both the EU and NATO. However, in particular, the founding EU member states have close political and economic and, in particular, energy

relationships with Russia, and so they do not want to risk these relationships. This, therefore, risks Ukrainian political concerns. For instance, the pro-European Orange Revolution could not find strong support from the EU. This reflected on the success of the newly-elected Ukrainian government, and left under pressure from Russia. As a result of this, a pro-Russian government formed and it refused the Association Agreement in 2013.

In particular, strong Russian influence on Ukrainian domestic politics and the utilisation of Russian minorities living there, illustrated itself strongly as tools in various activities. The salient example is the Russian annexation of Crimea in 2014. On 20 March, 2014, the EU strongly condemned the illegal annexation of Crimea and Sevastopol by Russia. It declared the Russian annexation as a ‘deliberate destabilisation of a neighbourhood country’ and adopted a ‘non-recognition policy’. In this regard, it imposed restrictive measures, or sanctions², against the country. Such restricted measures consisted of: ‘diplomatic measures; individual restrictive measures; restrictions on economic relations with Crimea and Sevastopol; economic sanctions; and restrictions on cooperation’ (EU Council website, 2020). Since 2014, the EU continues to condemn Russia’s illegal annexation of Crimea in every platform and does not recognise it. The EU based its defence on the United Nations General Assembly Resolution 68/262, ‘Territorial integrity of Ukraine’. Moreover, it has extended the sanctions several times since then (EEAS website, 2020). Even though the EU pursues an active and assertive policy towards the Crimean case, it nevertheless indicates certain weaknesses. One salient weakness was that these sanctions could not stop Russian annexation of Crimea; on the contrary, Russia continued its assertive foreign policy in Ukraine.

Furthermore, growing Russian influence on Ukraine over its eastern regions which were dominated by Russian minorities, namely the Donetsk and Luhansk regions, triggered tension between the two countries. The EU’s approach there has been ‘to combine pressure through restrictive measures with diplomatic efforts and continuing dialogue’ (EEAS website, 2020). In this regard, it supports a peaceful and sustainable solution for easing the conflict in eastern Ukraine. The EU imposed diplomatic restrictions, sanctions against Russia and asked Moscow to implement the requirements of the Minsk agreements. As a part of ensuing political solution, the EU has stepped up its assistance to the

² In terms of diplomatic measures, the EU-Russia summit was cancelled and EU member states decided not to hold regular bilateral summits. Moreover, instead of the G8 summit in Sochi, a G7 meeting was held in Brussels on 4-5 June, 2014. In terms of restrictive measures in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol, the Council imposed substantial restrictions on economic relations with these two regions. These included an import ban on goods from Crimea and Sevastopol, a full ban on investments along with a prohibition to supply tourism services in Crimea, and the banning of exports of further key goods for certain sectors, including equipment for the prospection, exploration and production of oil, gas and mineral resources. The EU imposed economic sanctions targeting exchanges with Russia in specific economic sectors: this included limiting access to primary and secondary EU capital markets; imposing an export and import ban on trade arms; establishing an export ban for dual-use goods for military use; and curtailing Russian access to certain sensitive technologies and services that could be used for oil production and exploration. Asset freezing and travel/visa bans were applied to persons and entities responsible for action against Ukraine’s territorial integrity. The measures concerning economic cooperation include the European Investment Bank being requested to suspend the signature of new financing operations with Russia, and the implementation of EU bilateral and regional cooperation programmes with Russia being re-assessed with certain programmes suspended (EEAS website, 2015; 2020).

Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) and contributes to the OSCE Special Monitoring Mission which monitors the implementation of the Minks agreements (EEAS website, 2020).

Finally, the situation in the Sea of Azov is an important concern for the EU, in particular regarding Russia's violations of international law. It asks Russia to provide unhindered and free passage of all ships through the Kerch Strait to and from the Sea of Azov regarding international law. In particular, incidents on 25 November, 2018, the seizure of Ukrainian vessels and their crew by Russia increases worries of potential tensions taking place at the Kerch Strait. Until their release on 7 September, 2019, it had a severe negative effect on regional stability as well as on Ukraine's territorial integrity and independence (EEAS website, 2020).

With these internal problems, it can be argued that Ukraine has been in a prominent problem for offering up its territorial integrity and independence. Solving these problems peacefully and establishing a stable Ukraine is not only important for the Ukraine itself, but also for the EU. Therefore, these developments forced the EU to become involved in the problems. However, it should be noted that these are not successful policies or initiatives; on the contrary, tensions and conflicts continue and remain in Ukraine. They also are soft security tools, such as contributing to a monitoring mission. Dekanozishvili (2020) argues that these are to avoid confrontation with Russia, due to their heavy dependence on it. As a result, it can be said that the EU has to be more assertive in ensuring Ukraine's territorial integrity and sovereignty, and so implement more assertive policies.

Overall, accepting the fact that the EU did not officially offer full membership to Ukraine, but it still maintained its membership expectations, so the attitude of the country might be criticised. However, since feeling threatened by its neighbours, in particular by Russia, the current political agenda allowed Ukraine to preserve its membership expectations. This is because maintaining a relationship with the EU might provide security, stability and development for itself. Therefore, contrary to other ENP countries, the initiative was taken seriously by Ukraine. This is because it was believed that the ENP could accelerate Ukraine's main target of becoming an EU member state; its basic strategic objective. However, ambiguities within the EU, the vagueness of the ENP and the reluctance of EU member states to accept Ukraine as a member state cause Kiev great disappointment. For instance, the Action Plans could only provide short-term opportunities: such as EU support for Ukraine's World Trade Organisation (WTO) accession; the granting of Market Economy Status; visa facilitation; EU assistance on fields such as democracy; the rule of law; legislative approximation; support in strengthening civil society; and additional funding from the European Investment Bank (Solonenko, 2006). Clearly, these were all reforming for Ukraine's domestic politics, but had no impact on its possible EU membership. Therefore, the ENP became 'disappointing, creating uncertainties and limiting incentives for reforms' for Ukrainians (Edwards, 2008: 29).

4. CONCLUSION

This essay analyses whether the ENP has been effective or not in dealing with its neighbours, in addition to reasons behind the EU's effective or ineffective policies. It does so by using Ukraine as a case study of an EU neighbour state and one of states of the ENP. Ukraine was chosen because it is a good example to support this essay's argument regarding the ineffectiveness of the ENP.

Although the main aim of the ENP is to foster a 'ring of friends' of well-governed neighbours from Morocco to Moldova, due to its ambiguities, the ENP cannot be effective. It does not meet the expectations of neighbour states and this creates a reluctance on both sides. In particular, neighbour states, such as Ukraine, Moldova and Georgia, expect to become EU members, with full visa facilitation; the EU on the other hand focuses more on how to harmonise neighbour states' regulations to its *acquis*. In fact, the EU does not pursue a clear policy towards its neighbours. For instance, if a neighbour state fulfils the conditions set forth by the ENP, its future is not clear in terms of whether it will become a member of the EU or not. As a result, these policies have been ineffective.

This conclusion has been explained through the example of Ukraine, which has displayed different approaches towards the ENP. First, it was opposed to joining the ENP due to its unwillingness to be in the same position as Mediterranean states. Then, in particular, after the Orange Revolution, it declared membership of the EU as its priority. However, a number of the member states are reluctant to support its membership.

When the ENP was first brought into being, the EU's main purpose was to ensure the inclusion rather than the exclusion of its neighbours in order to avoid creating dividing lines between itself and these neighbours (Dannreuther, 2006). Moreover, it constituted an alternative of membership which 'was designed to spread prosperity, stability and security in the EU's new neighbourhood' (Whitman and Wolff, 2010: 6). However, as Smith (2005) states, the ENP in fact established dividing lines between the two sides. A reason for this could be reluctance on the part of the EU. In fact, theoretically, it is expected for the EU to be effective. However, it essentially prefers to offer short-term practical options, such as visa facilitation, but as in the case of Ukraine, this is not really effective (Whitman and Wolff, 2010). The problem of the ENP is that it does not decisively implement what it offers to its neighbours, and so situations regarding neighbour states are becoming worse.

Nevertheless, even if the EU's policies towards its neighbours are ineffective, it should continue its policies in order to learn from its mistakes; the Union for the Mediterranean and Eastern Partnership are good examples. Moreover, this would be beneficial for both sides. Accepting the fact that ENP partner countries have been struggling with political problems, they nevertheless do not have similar

priorities. Therefore, as with the Union for the Mediterranean and Eastern Partnership, the EU should redesign its instruments and, in this way, it could be more assertive in its political movements. On the other hand, neighbour states should contribute to the EU's attempts and harmonise their governance and other problematic areas where they mostly face criticism in the Action Plans. As a result of compromise on both sides, effective bilateral relations may be possible, leading to smooth future relations.

BIBLIOGRAPHY

Akgül, P. (2020) *The Criticism of EU's Efficiency in Region Politics: A Case Study of the Black Sea Region*, Ankara, Sonçağ Akademi.

Barbé, E. & Johansson-Nogués, E. (2008) "The EU as a modest 'force for good': the European Neighbourhood Policy", *International Affairs*, 84(1):81-96.

Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, "Wider Europe –Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, COM (2003a) 104 final, Brussels.

Council of European Union (2003b) "European Security Strategy", <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/03/st15/st15849.en03.pdf> (12.03.2012)

Commission of the European Communities, Communication from the Commission "European Neighbourhood Policy Strategy Paper", COM (2004) 373 final, Brussels.

Dannreuther, R. (2006) "Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy", *European Foreign Affairs Review*, No:11: 183-201.

Dekanozishvili, M. (2020) "The European Union's credibility-expectations gap in its European Neighbourhood Policy: perspectives from Georgia and Ukraine", *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(2): 1-16.

Del Sarto, R.A. & Schumacher, T. (2005) "From EMP to ENP: What's at stake with the European Neighbourhood Policy towards the Southern Mediterranean?", *European Foreign Affairs Review*, No:10: 17-38.

Edwards, G. (2008) "The Construction of Ambiguity and the Limits of Attraction: Europe and its Neighbourhood Policy", *Journal of European Integration*, 30(1): 45-62.

European Union Council website (2020) "EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine" <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/> (14.03.2021).

European External Action Service (EEAS) website (2015) "In focus: EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine",

- http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2015/20150219_en.htm
(15.05.2015)
- EEAS website (2016a), “European Neighborhood Policy (ENP)” https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en
(05.01.2021).
- EEAS website (2016b) “Ukraine and the EU”, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1937/ukraine-and-eu_en (05.01.2021).
- EEAS website (2016c) “Study in the EU and travel between the EU and Ukraine”, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1939/study-eu-and-travel-between-eu-and-ukraine_en
(05.01.2021).
- EEAS website (2020) “EU-Ukraine relations – factsheet”, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/4081/eu-ukraine-relations-factsheet_en (05.01.2021).
- EEAS website (2021), “European Neighborhood Policy (ENP)” https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en
(12.03.2021).
- Emerson, M., Noutcheva, G. & Popescu, N. (2007) “European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP plus’”, *CEPS Policy Brief*, No:126: 1-28.
- European Commission (2010) “The Policy: What is the European Neighbourhood Policy?”, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (18.03.2012).
- European Commission (2011) A New Response to a Changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy (25/05/2011), COM (2011) 303, Brussels.
- European Commission (2015) “ENP Country Progress Report 2014 – Ukraine” https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_15_4679 (05.01.2021).
- Ferreira-Pereira, L.C. & Vieira, A.V.G. (2015) “Ukraine in the European Union's Partnership Policy: A Case of Institutionalized Ambiguity”, *European Politics and Society*, 16(2): 143-158.
- Grant, C. (2011) “A new neighbourhood policy for the EU”, *Centre for European Reform Policy Brief*, March, pp.1-13.
- Official Journal of European Union (2014) “Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part”, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf (05.01.2021).
- Pridham, G. (2014) “EU/Ukraine Relations and the Crisis with Russia, 2013-14: A Turning Point”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 49(4): 53-61.

- Prodi, R. (2002) *A Wider Europe –A Proximity Policy as the Key to Stability*, Brussels, 6th EC-SA-World Conference, 5-6 December.
- Sasse, G. (2008) “The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU’s Eastern Neighbours”, *Europe-Asia Studies*, 60(2): 295-316.
- Sasse, G. (2010) “The ENP and the EU’s Eastern Neighbours: Ukraine and Moldova as Test Cases”, in Whitman, R.G. & Wolff, S. (eds) (2010), *The European Neighbourhood Policy in Perspective Context, Implementation and Impact*, London: PALGRAVE MACMILLAN, pp.181-205.
- Smith, K.E., (2005) “The outsiders: the European neighbourhood policy”, *International Affairs*, 81(4): 757-773.
- Solonenko, I. (2006) “European Neighbourhood Policy- The Perception of Ukraine”, in Overhaus, M., Maull, H.W. & Harnisch S. (eds) (2006) *Foreign Policy in Dialogue: The New Neighbourhood Policy of the European Union Perspectives from the European Commission, France, Germany, Poland, Ukraine and Moldova*, 7(19): 44-51.
- Tonra, B. (2010) “Identity Construction through the ENP: Borders and Boundaries, Insider and Outsiders”, in Whitman, R.G. & Wolff, S. (eds) (2010) *The European Neighbourhood Policy in Perspective Context, Implementation and Impact*, London: PALGRAVE MACMILLAN, pp.51-72.
- Whitman, R.G. & Wolff, S. (2010), “Much Ado About Nothing? The European Neighbourhood Policy in Context”, in Whitman, R.G. & Wolff, S. (eds) (2010) *The European Neighbourhood Policy in Perspective Context, Implementation and Impact*, London: PALGRAVE MACMILLAN, pp.3-26.

ARAP BAHARI ÖNCESİ FİLİSTİN'İN İÇSEL DİNAMİKLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN FİLİSTİN MESELESİNE YAKLAŞIMI

Mevlüt AKÇAPA*

ÖZET

Filistin sorunu Yahudilerin Balfour Deklarasyonu'nun ardından Filistin'e göçüyle başlamıştır. İsrail Devleti'nin resmen kurulması ile de bölgede tansiyon yükselmiştir. Sürecin başında İsrail ve Arap ülkeleri arasında savaş ve çatışmalar başlamıştır. İlerleyen yıllarda ise İsrail'e karşı Filistinliler farklı direniş yollarına başvurmuşlardır. Tarihsel süreçte Filistin'in içsel dinamikleri de şekillenmeye başlamıştır. Türkiye en başından beri Filistin sorunu ile yakından ilgilenmiştir. Filistin davasına uluslararası platformlarda destek veren Türkiye, aynı zamanda İsrail ile de diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Bu noktada soruna çözüm arayışlarında da Türkiye aktif olarak yer almaya çalışmıştır. Filistin'in içsel dinamikleri arasındaki farklılıklar, Türkiye'yi bu gerçekliğe göre hareket etmeye zorlamıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin El-Fetih ve Hamas gibi öne çıkan aktörler üzerinden Filistin meselesine yaklaşımı analiz edilecektir. Arap Baharı sonrası Orta Doğu'da yeni bir denklem kurulduğu için çalışma Arap Baharı öncesi gelişmelere odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, Türkiye, İsrail, Hamas, El-Fetih.*

Jel Kodları: *F50, F59, D70*

TURKEY'S APPROACH TO THE PALESTINIAN ISSUE IN THE CONTEXT OF PALESTINIAN INTERNAL DYNAMICS BEFORE THE ARAB SPRING

ABSTRACT

The Palestinian problem has started with the immigration of Jews to Palestine after the Balfour Declaration. After the establishment of Israel, the tension has increased in the region. At the beginning of the process, wars and conflicts broke out between Israel and Arab countries. In subsequent years, the Palestinians have resorted to different ways of resistance against Israel. In the historical process, the

* Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, mevlut.akcapa@btu.edu.tr 0000-0002-7123-3317

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 20 Şubat 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 17 Mart 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 17 Mart 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

internal dynamics of Palestine have also begun to take shape. Turkey has been concerned with the Palestinian issue from the beginning. Turkey has supported the Palestinians in the international arena, but also has developed diplomatic relations with Israel. At this point for solutions to the problem Turkey has tried to take an active part. Turkey was forced to act according to this reality that the differences between Palestinian internal dynamics. In this study Turkey's approach to the Palestinian problem will be analyzed through prominent actors such as El-Fatah and Hamas. This study focuses on the pre-Arab Spring developments because a new equation has been established in the Middle East after the Arab Spring.

Key Words: *Palestine, Türkiye, Israel, Hamas, El-Fetih.*

Jel Codes: *F50, F59, D70*

1. GİRİŞ

Orta Doğu coğrafyası farklı dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu zenginlik tarihsel süreçte savaş ve çatışmalara evirilmiştir. Petrol faktörü de denkleme eklenerek söylenirse, uluslararası toplumun Orta Doğu'ya ilgisi her geçen gün artmıştır. Bir bölge için uluslararası toplumun ilgi odağında olmanın artı değer yaratması beklenirken, Orta Doğu halkları için bu ilginin getirisi savaşlar, çatışmalar, sorunlar ve karmaşık ilişkiler olmuştur. Tarih boyunca çalkantılı meselelerle hemhal olmuş bölgede sayısız sorun yumağının varlığı göze çarpmaktadır. Güncel tartışmaların başında gelen ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri de Orta Doğu'da sorunların, kavgaların, şiddetin hiç bitmeyeceğini bize hatırlatmaktadır. Sayısız sorun yumaklarından biri ve en çetrefilli olanı kuşkusuz İsrail-Filistin anlaşmazlığıdır.

19. yüzyılın sonlarında özellikle Avrupa'da yükselen Yahudi karşıtlığı, Yahudilerin yeni çözümler aramasına sebep olmuştur. Bu çözüm arayışı sürecinde ortaya çıkan Siyonizm anlayışı, Yahudileri yeni yurtlar arama fikrine itmiştir (Frangi, 1983, s. 29). Siyonizm fikrinin 19. Yüzyıl sonlarına doğru güçlenmeye başlamasıyla Yahudilerin 'vadedilmiş topraklar'a dönme motivasyonu da artmıştır. Bu noktada Balfour Deklarasyonu önemli bir kilometre taşı olmuştur. Deklarasyon sonrasında Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşme çabasının arttığı söylenebilir (Erkmen, 2011, s. 9). İngiltere hükümetinin Filistin'in Yahudiler için ulusal bir yerleşim yeri olmasını desteklemesi de, Yahudileri cesaretlendirmiştir (Karsh, 2002, s. 9). İngilizler kendi hakimiyetleri altındaki bir Yahudi Devleti'nin, bölgedeki İngiliz hakimiyetini garanti edeceğini öngörmüşlerdir (Frangi, 1983, s. 41)

Bölgede yüzyıllar boyunca barış ve huzurun tesis edilmesini sağlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte kurulan düzen bozulmaya başlamıştır. 1916'da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılan gizli bir anlaşmaya bölgede yeni etki alanları tesis edilmiştir. Bu anlaşmayla birlikte Filistin'in kaderi şekillenmeye başlamıştır (Frangi, 1983, s. 39). Bu

yeni dönemde özellikle 1939-1945 yılları arasında Siyonist liderler Filistin’de terörü hakim kılmaya çalışmışlardır (Nakhleh, 1991, s. 65). Nakhleh’e (1991) göre İsraili liderler Filistin’de terör baronları ve uluslararası terör ustalarıdır. İsrail devletinin kurulması akabinde Arap ülkeleri ve İsrail arasında onlarca yıl sürecek bir savaş hali başlamıştır. Bu tarihten sonra Doğu Akdeniz savaşların ve çatışmaların meydana haline dönüşmüştür (Armaoğlu, 2005, s. 484).

Birinci Dünya Savaşının ardından Filistin İngiltere’nin idaresi altına girmiştir. Yahudilerin Filistin’e göç dalgası ile başlayan, bölgedeki çatışmaların durdurulması İngiltere için de bir sorun haline dönüşmüştür. İngiltere taraflar arasında uzlaşma yolları denemiş ardından Filistin topraklarını Araplar ve Yahudiler arasında paylaşırma önerileri geliştirmiştir. Ancak İngiltere’nin bu çabaları sonuçsuz kalmıştır (Armaoğlu, 2005, s. 484). Takip eden süreçte İsrail Devleti’nin kurulması ve buna mukabil Arapların büyük tepkisi ve karşı koymasıyla bölge bir savaş alanına dönmüştür. 1948 Arap-İsrail Savaşı, 1967 Savaşı, 1973 Savaşı, katliamlar, sürgünler, intifada hareketleri ve bu kargaşaya bir çözüm üretmek adına ortaya konan barış çabaları -Madrid, Oslo- ile Filistin meselesi tüm karışıklığı ve çözümsüzlüğüyle bugüne kadar ulaşmıştır. Meselenin tarihi süreci boyunca Filistin içinde birtakım dinamikler ortaya çıkmış olayların ortasında aktörler olarak varlıklarını göstermişlerdir. Bu çalışmada öncelikle Filistin’in içsel dinamikleri kısaca analiz edildikten sonra, bu dinamikler bağlamında Türkiye ile Filistin ilişkileri masaya yatırılacaktır.

2. FİLİSTİN’İN İÇSEL DİNAMİKLERİ

İsrail Devleti’nin kurulması bir anlamda Filistin milliyetçi hareketinin yenilgisi anlamına geliyordu. Yahudilerin Filistin’e gelişi ve sonucunda bir devlet ilan etmesi ile bölgede süregelen çatışma sürecinde Filistinliler İslam dünyasından gelecek desteğe güvenmişlerdir. Ancak süreç ilerledikçe bunun gerçekçi bir çözüm olmadığına inanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, içsel bir motivasyonla kendi direniş örgütlerini oluşturmaya başlamışlardır. Özellikle 1967 savaşı sonrasında Filistin’de örgütlü direniş çabalarının yükselişe geçtiği söylenebilir (Gökçınar , 2009, s. 101). Gerek bölge Arap ülkelerinin desteğiyle gerekse kendi iradeleriyle ortaya çıkan Filistin’in içsel dinamikleri olarak El-Fetih, FKÖ ve Hamas öne çıkan ve etkin olan unsurlar olarak ifade edilebilir.

2.1. El-Fetih

Yaser Arafat’ın önderliğini yaptığı El-Fetih, 1958 yılında Kuveyt’te kurulmuştur. El-Fetih şüphesiz İslamcı ideolojiden etkilenmiş bir örgüttü. Açılımı Harekat al-Tahrir al-Filastiniya anlamına gelen HATAF kısaltma adıyla yola çıkan örgüt liderleri, kelimeyi ters çevirerek elde ettikleri FATAH kısaltmasını kullanmışlardır. FATAH Kurani kavramlar olan ‘fetih ve ‘zafer’ anlamlarına gelmektedir. El-Fetih’in kurucusu arasında Arafat’la beraber Khalil Wazir, Salah Khalaf, Khaled al-Hassan, Adil Abdel Karim, Mohammed Yusuf al-Najar, Khalid al-Amira, and Abdel Fatah Lahmoud gibi isimler de yer almıştır (Schanzer, 2008, s. 17). El-Fetih örgütlenmesinde Müslüman Kardeşler üyelerinin varlığı

dikkat çekmektedir. Arafat da bu kimliğe sahip üyelerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu durum örgütün kuruluşunda ideolojik anlamda net bir duruşun olmadığı imajını vermektedir. İdeolojik anlamda bir homojenlik söz konusu değilse de İsrail'e karşı silahlı mücadele ile başarı sağlanabileceği konusunda ise tüm örgüt mensuplarının aynı fikirde olduğunu söylemek mümkündür (Boran, 2006, s. 87). El-Fetih örgütlenmesinde Arafat'la beraber öne çıkan isimler Ebu İyad ve Ebu Cihad'tır (Arı, 2005, s. 329).

İsrail'le mücadele temel fikrinin yanı sıra, El-fetih örgütü aslında Arap devletlerinin Filistin meselesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Arap dünyasındaki liderlik çabasına Filistin meselesini alet etmesi ve diğer Arap ülkelerinin de bu yöndeki çabaları El-Fetih kurucularının tepkiselliğinin haklı bir gerekçesi olduğunu göstermektedir (Arı, 2005, s. 332). Örgütlenme faaliyetlerini kuruluşundan itibaren gizlilik içinde sürdüren El-Fetih, 1959 yılında Ürdün Komünist Partisinden ayrılan bir grubu da yanına alarak "Filistinimiz" adlı dergiyi çıkarmıştır. Bu sayede El-Fetih örgütlenmesi Lübnan, Suriye ve Ürdün'de varlığını göstermiştir (Boran, 2006, s. 88). El Fetih ilk askeri operasyonunu 3 Ocak 1965'te gerçekleştirmiştir. İsrail'in Galilee bölgesindeki bir su sistemine patlayıcı yerleştirerek yapılan operasyon bir İsraili yetkilinin bombayı fark etmesiyle başarısız olmuştur (Schanzer, 2008, s. 17). 1967 yılındaki Kerame direnişiyle rüşünü ispat eden El-Fetih, Filistinliler açısından en önemli örgüt haline dönüşmüştür (Burhan, 2008, s. 78-79). İsrail ekonomisini baltalamak, İsrail'e devam eden göçün önüne geçmek, Siyonistlerin rahat bir hayat yaşamasına müsaade etmemek gibi faaliyetler E-Fetih'in hedefleri arasında öne çıkan unsurlardır (Gökçınar , 2009, s. 105).

2.2. FKÖ

FKÖ, 1964 yılında Filistin Ulusal Konseyi tarafından kurulmuştur. Bu konsey Arap ülkelerinden oluşan bir konsorsiyum şeklinde örgütlenmiştir. FKÖ bu yapıyla Filistin direnişin bir çatı örgütü olarak dizayn edilmiştir (Gökçınar , 2009, s. 106). Bu noktada Arap dünyasında liderlik iddiası olan Nasır'ın El-Fetih'in hızlı gelişimden duyduğu endişeden bahsedilebilir. Nasır'ın Filistin direnişini kendi denetimi altında tutmayı ve istediği şekilde yönlendirmeyi amaçlayan politikalarına El-Fetih, İsrail'e karşı şiddeti ve silahlı mücadele yöntemini seçerek karşılık vermeye çalışmıştır (Boran, 2006, s. 89-90). Sonuç olarak El-Fetih İslam dünyasından gelen desteğe itibar etmekle birlikte bağımsız hareket edebilme seçeneklerini değerlendirmeye çalışmıştır.

İsrail ve Arap devletleri arasında cereyan eden 1967 yılındaki Altı Gün Savaşında ağır bir yeniliye uğrayan Arap Ülkelerinde Nasır'ın etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Bu süreçte El-Fetih ise etkisini artırmıştır. Yaser Arafat'ın örgütte liderliği alması ile beraber de örgütün niteliğinde değişimler olmuştur. Arafat liderliğinin Filistin direnişinde daha etkin bir rol oynadığı değerlendirilmektedir (Boran, 2006, s. 90). FKÖ 1973 sonrasında diplomatik ilişkilere de ağırlık vermeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Arap Birliği ve BM, FKÖ'nün Filistinlileri temsil eden meşru bir örgüt olduğunu kabul etmiştir (Boran, 2006, s. 90).

2.3. HAMAS

Hamas, Müslüman Kardeşler orijinli İslami bir harekettir. FKÖ'nün İsrail'e karşı verdiği mücadeleyi etkisiz olarak değerlendiren Hamas yönetimi daha etkin bir mücadele önermiştir. İdeolojik olarak Müslüman Kardeşlere yakınlığı olsa da örgütsel olarak tanınırlığı 1987 yılındaki 1. İntifada sonrasında gerçekleşmiştir. İntifada sürecinde varlığını hissettiren örgüt, İsrail'le diplomatik ilişkiler kurulmasına karşı olmuş ve yalnızca silahlı mücadele yöntemini benimsemiştir (Burhan, 2008, s. 83). Kear'a (Kear, 2019) göre Hamas da tüm İslamcı hareketler gibi 'esrarengiz' bir yapılanmadır ve kategorize edilip anlaşılması kolay değildir. 1. İntifada ile birlikte görünür olan Hamas eş zamanlı olarak İsrail işgaline karşı direnirken, diğer taraftan da El-Fetih'in Filistin'deki hegemonyasını kırmaya odaklanmıştır (Kear, 2019, s. 47).

Hamas kurulduğu andan itibaren Filistin direnişinde hem sivil anlamda hem de askeri olarak önemli bir aktöre dönüşmüştür. İsraili askerlerin kaçırılması gibi ses getiren eylemlerle varlığını kabul ettiren Hamas, Abdullah Azzam Tugayları gibi askeri oluşumlarla da silahlı direnişini kuvvetlendirmiştir. Bunun gibi çok sayıda alt kuruluşunu 1991 yılında İzzeddin el Kasım Tugayları altında birleştirene örgüt, aynı zamanda tüm Filistin topraklarında bir yardım kuruluşu gibi faaliyet göstermiştir. Hamas, İsrail tarafında terör örgütü olarak kabul edilmiştir. Buna ABD ve AB gibi başat aktörler de destek vermiştir (AYHAN, 2009, s. 113).

2. İntifada olaylarının ardından Hamas'ın Filistin'deki etkinliğinin artmıştır. Bununla birlikte Yaser Arafat'ın 2004'teki ölümüyle beraber El-Fetih'in gücünün azalması bu boşluğu Hamas'ın doldurmasına yol açmıştır. Hamas Filistin'de 2006 seçimlerine katılmış ve ciddi bir seçim zaferi elde etmiştir. Ancak başta İsrail yönetimi olmak üzere, ABD ve Batılı yönetimler Hamas'ın terörle olan ilişkisini öne çıkararak bu seçim zaferini tanıma konusunda geri durmuşlardır. Hamas'ın İsrail'i tanınması ve silahlı mücadeleyi bırakmasını bir önkoşul olarak dayatmışlardır (AYHAN, 2009, s. 118). 2006 seçimleri sonrasında ortaya çıkan yeni durum Filistin'de belirsizliğin artmasına sebep olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da El-Fetih Batı Şeria'yı, Hamas da Gazze Şeridi'ni kontrol etmiştir. Böylece Filistin direnişi de kendi içinde bir bölünme yaşanmıştır. Hamas ve El-Fetih arasında bu süreçten sonra başlayan çatışmalar Filistin sorununu başka bir boyuta taşımıştır. İki örgüt arasındaki bu şiddet birçok gözlemci için sürpriz olarak değerlendirilebilir. Çünkü on yıllar boyunca Orta Doğu'daki gelişmelerin odağında Filistin ve İsrail arasındaki çatışmalar gündeme gelmişti. Filistin'in içsel dinamikleri arasındaki bu rekabet yeni bir durum olarak ortaya çıkmıştır (Schanzer, 2008, s. 2). Hamas'ın kontrolündeki Gazze'ye İsrail'in abluka uygulaması ve uluslararası toplumun da buna sessiz kalması sonucunda Gazze'de yaşam Filistinliler için oldukça zorlaşmıştır (AYHAN, 2009, s. 127).

3. FİLİSTİN'İN İÇSEL DİNAMİKLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihi boyunca iktidarda hangi ideolojik grup olursa olsun Filistin meselesi konusunda her zaman hassas olduğu gözlenmiştir. Filistin meselesinde gözle görünür bir

duygusallığın ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Filistin-Türkiye ilişkilerinin tarihsel sürecini temelde iki ayrı dönemde incelemek mümkündür; 2000’li yıllar öncesi ve sonrası. Her iki tarafta da 2000’li yıllarda tarihi kırılmalar yaşanmıştır. 2002 yılında başlayan Ak Parti iktidarıyla birlikte Türkiye’nin hem iç, hem dış politikasında ciddi anlamda değişimler gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri yakınlaşmış ve bölgede süregiden çatışma süreçlerine ilgisi artmıştır. Filistin meselesi de bunların başında gelmektedir. Türkiye Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerini desteklerken diğer taraftan da Filistin içindeki ayrılıkların çözümü için de çaba göstermiştir. Filistin tarafında ise El-fetih ve Hamas arasında tırmanan gerilim 2006 seçimlerinden Hamas’ın galip çıkmasıyla zirveye ulaşmıştır. İki grup arasındaki çatışmalar sonucunda El-fetih Batı Şeria’da hakimiyet kurarken Hamas Gazze’de yönetimi ele geçirmiştir.

3.1. 2000 Öncesi Filistin-Türkiye İlişkileri

Filistin sorunu 1947’de uluslar arası platforma taşınana kadar; Filistin’in İngiltere mandasında olması ve bu bölgedeki sorunların belki de İngiltere’nin iç politika meselesi olarak değerlendirilmesi sebebiyle Türkiye’nin belirgin bir Filistin politikası olmadığını söylemek mümkündür. İsrail –Filistin sorununun 15 Mayıs 1947’de uluslararası platforma taşınması ile birlikte Türkiye bu konuda bir politika belirleme, sorunun çözümü adına bir pozisyon alma çabası içine girmiştir. BM’de görüşülmeye başlanan süreçte Türkiye, Taksim Kararı’na karşı olumsuz bir tutum sergileyerek Araplarla aynı fikirde olmuş ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik bir tavır belirtmiştir. Türkiye, 1947’deki BM Genel Kurulunda oylamaya sunulan taksim planının da aleyhinde oy kullanarak Filistin’in yanında yer aldığını yeniden açıkça göstermiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2002, s. 637). Bu oylamada 33 BM üyesi ülke planı onaylarken, 13 üye planın karşısında oy kullanmıştır (Karsh, 2002, s. 7).

Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak’ın İsrail Devleti’nin bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde İsrail topraklarına girmeleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler; Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden Türkiye’nin tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Türkiye, ABD ve Fransa ile birlikte, Arap devletlerinin karşı olduğu Filistin Uzlaşma Komisyonu’na katılarak, İsrail’in varlığı konusunda bir tavır değişikliğine gitmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2002, s. 640). Türkiye’nin, İsrail’i ilk tanıyan Müslüman ülke olması Türkiye’nin pozisyonunu değiştirdiğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Kuşkusuz ABD ile o dönemde yakın ilişkiler kurma çabası Türkiye’nin İsrail’le ilgili tavrını belirleyen en önemli etken olmuştur (Ünalın, 2008, s. 57). Ancak, bu gerçeklik Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile arasında mesafenin oluşmasına engel olamamıştır. Türkiye’nin NATO üyeliği de bu mesafeyi artıran bir gelişme olmuştur. Süveyş Krizi sırasında Türkiye’nin Mısır yanlısı tutumu bile Arap ülkeleri nezdinden oluşan Türkiye algısını değiştirmeye yetmemiştir.

1960 sonrasında Türkiye yeniden Filistin meselesinde Arap ülkelerinden yana bir dış politika izlemeye başlamıştır. Özellikle 1967 savaşı sırasında İsrail aleyhindeki tutumunu netleştirmiştir (Arı, 2005, s. 174). Bu döneme kadar Filistin sorununun Arap ülkeleri ve İsrail bağlamında dış politika üreten

Türkiye'nin, 1967 savaşı sonrası Filistin'in içsel bir dinamiği olarak varlığını hissettirmeye başlayan FKÖ'ye sempati ile bakmıştır (Ünalın, 2008, s. 59). 70'li yıllara gelince Türkiye artık bir aktör olarak tanıdığı FKÖ ile ilişkilerini geliştirmiştir. FKÖ'nün Filistinlileri temsilcisi olması konusunda desteğini her platforma göstermiştir. Bu yakın ilişkilerin sonucu olarak da 1979 yılında FKÖ'nün Türkiye'de temsilciliği açılmıştır (Özcan, 2006, s. 33).

İsrail'in terörist olarak tanımladığı FKÖ ile Türkiye'nin sıcak ilişkiler içine girmesi, İsrail'i oldukça rahatsız eden bir gelişme olmuştur. Ancak Türkiye, özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na hâkim olan FKÖ yanlısı havanın etkisiyle, İsrail'le gerilen ilişkilerini düzeltmeye yönelik ciddi sayılabilecek bir gayret göstermemiştir. Türkiye, 1975'de BM Genel Kurulu'nda da gündeme gelen Siyonizm'in bir çeşit ırkçılık olduğuna dair fikri desteklemiştir. Bu yüzden Türkiye-İsrail ilişkilerinde bu dönemde ciddi bir sorunun varlığından söz edilebilir (Sönmezoğlu, 2006, s. 369).

1980 öncesi dönemde Türkiye-FKÖ ilişkilerine hükümetleri ya da siyasi aktörleri aşan bir noktadan bakacak olursak, ideolojik anlamda yakınlaşmaların olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş yılları boyunca Filistin meselesi bağlamında Arap-İsrail anlaşmazlığında Arapların Sovyetlere olan yakınlığı ve hatta ülkemizdeki bazı marjinal sol grupların Suriye ve Lübnan'daki Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarında eğitim aldığı bilinmektedir. "Denizler ve Filistin" adlı kitabında Feyzioğlu bu ilişkileri ve 1973 Yom-Kippur Savaşı'nda Filistin saflarında savaşa katılan bu sol grupların bazı mensuplarının hikayelerini anlatmaktadır (Feyzioğlu, 2011). Türk solunun bu tutumu ABD'nin bir uydusu niteliğinde olan ve Orta Doğu' da ABD çıkarlarını koruyan İsrail'e karşı bir duruş olarak değerlendirilebilir. Bir anlamda Türk solu İsrail-Filistin meselesi üzerinden ABD karşıtlığını devam ettirmiştir.

Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye, Orta Doğu sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini, ifade etmiştir. Bu noktada İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi Türkiye tarafından da bir ön şart olarak ifade edilmiştir. Türkiye, Camp David sürecinin başarılı olabilmesinin Filistinlerin haklarına riayet edilmesi ile gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu dönemde ABD ve İsrail ya da diğer aktörlerin çoğunlukla gözden kaçırdıkları şey, Filistinlilerin tercihini dışlayan bir Ortadoğu müzakeresinin kabul edilemez oluşuydu (Khalid, 1988, s. 511). Barış sürecinin ilk yıllarında Arap ülkeleri Mısır'la bazı sorunlar yaşamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin, diğer Arap ülkeleri gibi İsrail'le barış süreci yürüten Mısır'la ilişkilerinde bir sorun ortaya çıkmamıştır. Bu noktada barış sürecini ABD'nin destekliyor oluşu Türkiye'nin tutumunu da etkilemiştir (Ünalın, 2008, s. 61).

1988 yılında, Türkiye sürgünde ilan edilen Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur (Türkiye-Filistin siyasi ilişkileri, 2012). Türkiye'nin Arap ülkelerinden önce davranarak bu kararı almasında, 1960'ların ortalarından itibaren bölge sorunları karşısında izlenen Arap yanlısı tutum etkili olmuştur. Fakat bu olgunun yanında Türkiye'nin Filistin Devleti'ni tanımasını kolaylaştıran bir diğer etken Filistin Devleti'nin ilanı sırasında, Yaser Arafat'ın BMGK' nin 181, 242 ve 338 sayılı kararlarını

tanıdığını açıklayarak, İsrail ile yan yana bir devlet kurma arzusunu ortaya koyması ve FKÖ'nün terörizme karşı olduğunu vurgulamasıdır (Karartı, 2010, s. 153-154).

3.2. 2000 Sonrası Filistin-Türkiye İlişkileri

2000'li yılların başında dışişleri bakanı olarak İsmail Cem'in Orta Doğu ile ilişkilerde attığı olumlu adımları, 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı da devam ettirme eğiliminde olmuştur. 2002 sonrasındaki dış politika yaklaşımı Orta Doğu'da daha aktif bir rol alma temayülündeydi. Türkiye bu dönemde Orta Doğu'daki barış girişimleri desteklemiş, süreçlerin içinde yer almaya çabalamıştır (Ünalın, 2008, s. 84). Bununla birlikte Türkiye'nin 2002 sonrasında Filistin yanlısı tutumu artarak devam etmiştir. Uluslararası toplumda eleştirileri de göze alarak Filistinlilerin haklarını savunma konusunda Türkiye'nin etkin bir dış politik çizgi izlemeye başladığı söylenebilir. İntifadalar ile birlikte etkinliği artırıp Filistin meselesinde önemli dinamiklerden biri haline gelen Hamas, bu dönemde öne çıkan aktörlerden biri olmuştur. Hamas'ı terörist örgüt olarak tanımlayan İsrail ve ABD'nin aksine Türkiye'nin bu konudaki tutumu farklılık arz etmiştir. İlerleyen yıllarda bu farklı yaklaşımdan kaynaklanan olaylar Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Örneğin, Hamas lideri Şeyh Yasin bir saldırı sonucunda öldürüldüğünde Türkiye, İsrail'in bu eylemini barış sürecini bozma girişimi olarak tanımlamıştır. Türkiye en üst perdeden Hamas liderine yapılan bu saldırının barış çabalarına gölge düşüreceğini ifade etmiştir (İsrail'e tüm dünyadan tepki yağdı, 2004). Olayın şiddet boyutunun eleştirilmesinin yanı sıra Türkiye'nin bu tutumu bundan sonraki yaklaşımının nasıl bir seyirde olacağını da ipuçlarını vermiştir. Yine aynı olayla ilgili Türkiye kamuoyunda da İsrail karşıtlığının arttığı gözlenmiştir. Yine Abdülaziz Rantisi'nin İsrail silahlı güçlerince düzenlenen bir saldırı sonucunda öldürülmesi Türkiye tarafından eleştirilmiştir. Türk Dışişleri Hamas liderlerine yapılan bu saldırıları resmi bir şekilde kınamıştır (Hamas Lideri Rantisi'nin Öldürülmesi, 2004).

2004 yılında İsrail'in Hamas liderlerine yaptığı saldırılar dışında Türkiye-Filistin ilişkileri açısından önemli bir gelişme de Yaser Arafat'ın ölümüdür. Filistin meselesinde tarihsel süreçte çok önemli bir aktör olarak uluslararası toplumda tanınan Arafat'ın ölümü dengeleri değiştirici bir unsur olmuştur. Türk yetkililer başbakan, başbakan yardımcısı ve dışişleri düzeyinde cenazeye katılım sağlayarak hem Arafat'ın hem de Filistin'in Türkiye için önemli olduğunu bir kez daha vurgulamışlardır (Filistin Arafat'ı son yolculuğuna uğurladı, 2004).

FKÖ içinde El-Fetih'in etkinliği şüphesiz Yaser Arafat'ın kişisel karizması ile doğru orantılı olmuştur (Çubukçu, 2006). Bu anlamda Arafat'ın ölümü dengelerin bozulmasına, Filistin içindeki dinamiklerin başkalaşmasına ve dolayısıyla Türkiye'nin de yeni bir pozisyon almasına sebep olmuştur. Arafat'ın halefi olan Mahmud Abbas FKÖ liderliğini devralmış ve ardından 9 Ocak 2005 seçimlerinde devlet başkanı seçilmiştir (Filistin'de Abbas dönemi başladı, 2005). Bu seçim öncesinde dışişleri bakanı olarak Abdullah Gül İsrail ve Filistin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Türkiye'nin Kudüs başkonsolosu

göreve başlıyor, 2005). Seçimin arifesinde gerçekleştirilen bu ziyaret hem Türkiye-Filistin ilişkileri hem de bölgedeki gelişmeler açısından çok önemlidir. Türkiye'nin bu noktadan sonra İsrail ve Filistin arasındaki barış görüşmelerinde daha aktif bir rol alacağı değerlendirilmiştir.

Arafat sonrası ortaya çıkan siyasi boşluğu Mahmud Abbas'ın tam manasıyla dolduramaması birtakım siyasi krizleri beraberinde getirmiştir. Hamas, Filistinliler halk nezdinde El-Fetih karşısında üstünlük kazanmaya başlamıştır. Batı Şeria'daki yerel seçimlerde Hamas'ın artan oyları bu gerçeği açıkça ortaya koymuştur (Çubukçu, 2006). Hamas'ın yerel yönetimlerdeki Filistin halkını memnun eden icraatları ve sosyal alanlardaki faaliyetleri genel seçimlerde başarılı olmasının önünü açmıştır. Genel seçimler sonucunda Filistin meclisinde 132 sandalye kazanarak yarışı El-Fetih'in önünde tamamlayan Hamas, bu zaferin bir bedeli olarak İsrail ve ABD'nin yaptırım tehditleriyle yüzleşmiştir (Seçimler Sonrası Filistin, 2006). İsrail'i destekleyen aktörler dışında Mısır gibi bazı Arap ülkelerinin de kendi ülkelerindeki İslami hareketlere ilham verebileceği endişesini taşıdıkları görülmüştür (Filistin'de Hamas zaferi , 2006).

Böyle bir atmosferde Türkiye'nin bu dönemde Hamas'ı destekleyen bir tutum içinde olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye, yaptırım tehditleri ve Hamas'ın terör örgütü olarak tanımlanmasına karşılık; Filistin halkının iradesine saygı gösterilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Ünalın, 2008, s. 91). Hamas yetkililerinin seçim zaferinin ardından Türkiye'yi ziyaret etmeleri de çok önemli bir gelişmedir. Hamas'ın Ankara'daki temaslarının ABD yönetimini çok rahatsız ettiği değerlendirilmiştir.

Seçim sonrasında Filistin'in içsel dinamikleri arasında yükselen bir çatışma havası hâkim olmuştur. El-Fetih ve Hamas arasındaki şiddet olayları artmaya başladığında Türk Dışişleri resmi bir açıklama ile iki tarafa da barış çağrısı yapmıştır. Bu çağrıda tarafların arasındaki çatışmanın Filistin davasına zarar verdiği hatırlatılmıştır (Filistin'deki Gruplar Arasında Artan Çatışmalar hk, 207). Filistinliler arasındaki uzlaşma için çaba gösterirken, Türkiye aynı zamanda İsrail-Filistin görüşmelerine de aracılık etme gayreti içinde olmuştur. Bu amaçla Kasım 2007 yılında Şimon Peres ve Mahmud Abbas Türkiye'de bir araya getirilmiştir. İki devlet başkanı da TBMM'ne hitap etme fırsatı bulmuşlardır (Karartı, 2010, s. 153-154). Böylece Türkiye Hamas'ın meşruiyetini kabul ederken diğer taraftan da El-Fetih bağlamında da ilişkilerini zinde tutmaya çalışmıştır.

2008 yılı içinde Gazze'ye ve dolayısıyla Hamas'a yönelen İsrail'in şiddet politikası Türkiye tarafından barış sürecini tehlikeye atabilecek gelişmeler olarak karşılanmış ve konuyla ilgili hassasiyetler basın açıklamalarıyla uluslararası kamuoyuna duyurulmuştur. Türkiye'nin üstlendiği Suriye-İsrail diyalog süreci de belli bir noktaya gelmişken Gazze'ye yönelik askeri hareket, görüşmelerin kesintiye uğramasına neden olduğu gibi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde geri dönülmez şekilde yeni bir dönemin sayfasını açmıştır (Karartı, 2010, s. 156). Türkiye Başbakanı Erdoğan, Türkiye'nin barış için çabaladığı bu dönemde İsrail'in bu eylemini 'saygısızlık' olarak nitelendirmiştir. Türkiye bu noktada diplomatik bir inisiyatif de alarak bazı görüşmelere imza atmıştır. Özellikle Suriye'de Halid

Meşal'le yapılan görüşme Filistinli gruplar arasında bir arabuluculuk gayreti içermiştir (M. Bölme, 2009, s. 13).

Orta Doğu'daki fikir ayrılıklarının varlığı İsrail'in işine gelmiştir. Çatışma süresince Katar, Suriye ve İran gibi ülkeler açıkça Hamas'ın yanında yer alırken, ABD, Mısır, AB ve Suudi Arabistan ise Fetih'in yanında yer almıştır. Bu diplomatik bölünmüşlüğü yanı sıra ortaya çıkan stratejik bölünmüşlük, İsrail için avantaja dönüşmüştür. Özellikle Hamas ile Fetih'in arasının açılması, Filistin direnişini bölmesi nedeniyle yine İsrail'in lehine olan bir gelişmeydi (Erkmen, İsrail-HAMAS Çatışmasının Taraflar Açısından Sonuçları, 2009). Bu noktada diğer birçok ülkeden farklı olarak Türkiye'nin iki tarafa da olan yaklaşımı Filistin meselesinin çözümüne odaklanmaktaydı. Türkiye'nin bölgede İsrail ve Arap dünyası arasında kurmaya çalıştığı denge, Gazze Operasyonu süresince ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile bozulma eğilimine girmiştir. Türkiye, İsrail'in saldırılarını seçime dönük amaçsız bir operasyon olarak tanımlarken, İsrail, Türkiye'yi operasyonu yanlış analiz etmekle ve Hamas'ın terörist bir örgüt olduğunu anlamamakla suçlamıştır (Bayraktar & Yirik, 2009).

Bu dönemde İsrail'in Gazze'ye uyguladığı abluka Türkiye'nin en önemli dış politik gündemlerinden biri olmuştur. Meşhur "one minute" çıkışına sahne olan Davos'ta, Başbakan Erdoğan, İsrail'in Hamas'a olan yaklaşımı dolayısıyla Gazze'de yaşayan sivil halka yapılan haksızlıkları sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Erdoğan, İsrail'e Filistin'le yaptığı görüşmelerde sadece El-Fetih'i muhatap almasının bölgeye barış getirmeyeceği konusunu hatırlatmıştır (Davos'ta kriz, 2009). Gazze'ye uygulanan abluka sadece Türk siyasetçilerinin değil, genel olarak Türk toplumunun yakın ilgi gösterdiği bir meseleye dönüşmüştür. Gazze'ye yardım götüren Mavi Marmara gemisine İsrail'in saldırısı ise Türkiye ve İsrail ilişkilerinde derin bir yara açmıştır.

4. SONUÇ

İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başlayan ve Arap-İsrail savaşlarıyla devam eden süreçte zaman içinde Filistin'in içsel dinamikleri de Filistin davasında birer aktör olmuşlardır. Türkiye iktidarda hangi siyasi görüşünün olduğundan bağımsız olarak her durumda Filistin meselesi ile ilgilenmiş, bu konu Türkiye'nin en hassas olduğu meselelerden biri olmuştur. FKÖ, El-Fetih ve Hamas gibi aktörlerle iyi ilişkiler kuran Türkiye hem Filistin içinde birliğin sağlanması hem de Filistin-İsrail anlaşmazlığının çözümü noktasında inisiyatif almaya çalışmıştır. Ancak Filistin meselesinin zorluğuna Filistin'in içsel dinamikleri arasındaki ihtilaflar da eklenince çözüm arayışları zora girmiştir. Türkiye aynı zamanda İsrail'le de diplomatik ilişkiler kuran bir devlet olarak Filistin meselesine daha farklı yaklaşmıştır. Sürecin en başında İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke olarak barış arayışlarına müdahil olması zorlaşmıştır. Ancak başında İsrail ve Arap ülkeleri arasında meydana gelen savaşlar ve çatışmalar zaman ilerledikçe farklı bir boyuta evrilmiştir. Türkiye de tarihsel süreçte değişime uğrayan Filistin problemine farklı diplomatik yollarla çözümler sunmaya çalışmıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından on yıllar boyunca savaşlara neden olan sorunu uluslararası platformlarda da her zaman en

önemli gündem maddesi olmuştur. Camp David süreci ile birlikte Mısır ve ABD barış arayışları konusunda öne çıkan aktörler olmuştur. Türkiye tüm bu süreçler boyunca ana bir aktör olarak devreye giremese de hem Filistin’de hem de Orta Doğu’da barışın tesis edilmesi konusunda bir pozisyon belirlemeye çalışmıştır. 2000 sonrasında özellikle Ak Parti iktidarı ile birlikte daha aktif bir dış politika izlemeye başlayan Türkiye Filistin sorununa daha fazla müdahil olmaya çalışmıştır. Hem El-Fetih’le hem de Hamas’la yakın ilişkiler kuran Türkiye Filistinlilerin haklarının iade edilmesi konusunda İsrail’e baskı yapmıştır. 2006 seçimlerinde Hamas’ın demokratik seçimleri kazanması sonrasında ise Filistin sorunu bambaşka bir hale bürünmüştür. Filistin’in içsel dinamikleri arasında artan çatışmalar da sorunun katlayarak büyümesine yol açmıştır. Türkiye bu noktada da Filistin içinde çatışmaların durması ve diyalogun artmasını konusunda tarafları ikna etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arı, T. (2005) “Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi”, İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (2005) “20.Yüzyıl Siyasi Tarihi”, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ayhan, V. (2009) “Filistin Direnişinde Politik İslam”, Ortadoğu Etütleri, 1(1).

Bayraktar, B., & Yirik, C. (2009) “Gazze Müdahalesi ve İsrail Seçimleri Sonrası için Öneriler”, İstanbul: Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi.

BBC (2006) “Filistin’de Hamas zaferi”,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060126_hamas_lead.shtml, (18.12.2020)

BBC (2012) “İsrail, Hamas-El Fetih anlaşmasını kınadı”,
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/02/120207_israel_hamas.shtml, (12.11.2020).

BBC (2005) “Türkiye'nin Kudüs başkonsolosu göreve başlıyor”
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/printable/050214_turkeymideast.shtml,
(15.10.2020)

Boran, Y. (2006) “Geçmişten Günümüze Filistin Direniş Hareketi El-Fetih ve HAMAS”, İstanbul: Mephisto Kitabevi.

Burhan, A. (2008) “Filistin-İsrail Çatışması ve Hamas”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Cnn Türk (2009) “Davos'ta kriz”,
<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html>, (06.07.2020)

Çubukçu, M. (2006) “Filistin "Demokrasisi" ve El-Fetih”, Birikim Dergisi.
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=82>, (15.06.2020).

- DW (2005) “Filistin’de Abbas dönemi başladı”, dw: <https://www.dw.com/tr/filistinde-abbas-d%C3%B6nemi-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-2525504>, (18.12.2020).
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2002) “Filistin Sorunu”, B. Oran (Dü.) içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Erkmen, S. (2009) “İsrail-HAMAS Çatışmasının Taraflar Açısından Sonuçları”, ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=26>, (19.11.2020)
- Erkmen, S. (2011) “Filistin’in BM Macerası: İki Adım İleri Bir Adım Geri”, Ortadoğu Analiz.
- Feyzioğlu, T. (2011) “Denizler ve Filistin”, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Frangi, A. (1983) “The PLO and Palestine”, (P. Knight, Çev.), London: Zed Books Ltd.
- Gökçınar, D. (2009) “Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi (2004) “ Filistin Arafat’ı son yolculuğuna uğurladı”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/filistin-arafati-son-yolculuguna-ugurladi-272725>, (12.11.2020).
- Karartı, B. (2010) “Oslo Anlaşması’ndan Günümüze İsrail-Filistin Anlaşmazlığı Ve Türkiye’nin Konuya İlişkin Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karsh, E. (2002) “The Arab-Israeli Conflict The Palestine War 1948”, Oxford: Osprey Publishing.
- Kear, M. (2019) “ Hamas and Palestine The Contested Road to Statehood”, New York: Routledge.
- Khalid, R. (1988) “The Uprising and the Palestine Question”, World Policy Journal, 97-517.
- M. Bölme, S. (2009) “Gazze’de Katliam: Türkiye, Orta Doğu ve Filistin Sorunu”, SETA.
- Nakhleh, I. (1991) “Encyclopedia Of The Palestine Problem”, New York: Intercontinental Books.
- NTV (2004) “İsrail’e tüm dünyadan tepki yağdı”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/262600.asp>, (19.12.2020).
- Özcan, G. (2006) “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi” İstanbul: TESEV.
- Schanzer, J. (2008) “ Hamas vs. Fatah”, New York: Palgrave Macmillan.
- SETA (2006) “Seçimler Sonrası Filistin”. <https://www.setav.org/secimler-sonrasi-filistin/>, 14.10.2020)
- Sönmezoglu, F. (2006) “II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası” İstanbul: Der Yayınları.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2007) “ Filistin’deki Gruplar Arasında Artan Çatışmalar hk”,
http://www.mfa.gov.tr/no_92---14-haziran-2007_-filistin_deki-gruplar-arasinda-artan-catismalar-hk_.tr.mfa, (02.01.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012) “Türkiye-Filistin siyasi ilişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (14.11.2020)
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2004) “ Hamas Lideri Rantisi ’nin Öldürülmesi”,
http://www.mfa.gov.tr/no_62--_18-nisan_-2004__hamas-lideri-rantisi_nin-oldurulmesi-hk_.tr.mfa, (01.01.2021)
- Ünalın, L. (2008) “Adalet Ve Kalkınma Partisi Dönemi Türk Dış Politikasında Filistin Yaklaşımı”,
Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

EGEMENLİK KAVRAMININ GELİŞİM SERÜVENİ: KLASİKTEN KÜRESELE

Ömer ÖZKAYA*

ÖZET

Egemenlik kavramı, modern devletin bir unsuru bağlamında, Jean Bodin tarafından literatüre kazandırılan bir kavramdır. Kavram, günümüz devletlerinde iktidarı paylaşma noktasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların bir topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan devlet tarihi, aynı zamanda güç dengesi ve iktidar mücadelesi tarihidir. Dolayısıyla egemenlik tartışmalarının tarihi Jean Bodin'den önce yüzyıllar boyu devam eden bir sürece tekabül etmektedir. Elbette günümüzde egemenlik kavramı Bodin'in temellendirdiği klasik anlamından uzaklaşmaktadır. Ancak kavram, başlı başına önemini sürdürmektedir. Çalışmada "Egemenlik" kavramının klasik anlamından günümüz devletlerindeki algılanış şekline kadar gelişimi ele alındıktan sonra kavramın geleceğine ilişkin bir vizyon çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Ulus-devlet, Küreselleşme

Jel Kodları: K00, K19, K 10

THE DEVELOPMENT ADVENTURE OF THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY: FROM CLASSIC TO GLOBAL

ABSTRACT

The theory of sovereignty is a concept introduced into the literature by Jean Bodin as an element of the modern state. The theory has a very important place in sharing the power in today's states. The history of the state, which started to emerge with the beginning of people living as a community, is also the history of the balance of power and the struggle for power. Therefore, the history of the sovereignty

* Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi, omerakademik@gmail.com 0000-0003-2302-5991

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 03 Mart 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 01 Nisan 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 05 Nisan 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

debate corresponds to a process that lasted for centuries before Jean Bodin. Of course, today the concept of sovereignty differs from the classical meaning Bodin's. However, the theory remains important in itself. After discussing the development of the "theory of sovereignty" from its classical meaning to the way it is perceived in today's states, a vision regarding the future of the concept will be discussed.

Keywords: *Sovereignty, Nation-state, Globalization*

Jel Codes: *K00, K19, K 10*

1. GİRİŞ

'Hükümrân' ve 'hakim' olma durumunu ifade eden egemenlik kavramının varlığı ve egemenlik mücadeleleri, doğanın her alanında kendisini gösteren bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Vahşi yaşamda hayvanların hükümrânlık alanlarını belirleme ve korumada gösterdikleri çabalardan; modern insan hayatında insanlar, toplumlar ve devletler arasında var olan güç çatışmalarına kadar yaşamın her alanında egemen olma mücadelesine tanıklık edilmektedir. Elbette egemen olma mücadelesinin tarihi, hayatın ve gücün var olduğu ilk dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak egemenlik kavramının 'millele' atfedildiği, günümüzdeki içeriğinin mazisi çok eski dönemlere kadar uzanmamaktadır. Başka bir ifade ile, ilk çağlarda siyasi iktidar ile diğer iktidarlar arasında bir ayrım olmadığı için günümüz anlamıyla egemenlik kavramı ortaya çıkmamıştır (Lütem, 1947: 11). Egemenliğin ortaya çıkması, modern devletin ortaya çıkmasıyla aynı dönemi paylaştığı için; devlete 'egemenlik' ve 'özerklik' kavramlarının atfedilmesinin kökenleri, Orta çağda aranabilir (Heper, 2015: 23).

İlk çağlarda siyasi iktidar ile diğer iktidarlar arasında bir ayrım olmaması demek, ilahi egemenin varlığına bir inanç olmadığı anlamına gelmemektedir. Orta çağ öncesinde egemenlik ilahi bir kavram olarak ele alınmaktadır. Çalışmada demokratik egemenlik anlayışının ortaya çıkmaya başladığı 16. yüzyıl itibarıyla var olan dönem ele alınacaktır. Egemenliğin teokratik temele dayandırıldığı 16. yüzyıl öncesi dönem ele alınmayacaktır. Bu bölümde egemenlik kavramına ilişkin olarak bazı tanımlara yer verilip, kavramın genel çizgileri belirlendikten sonra ilerleyen bölümlerde tarihsel gelişimine değinilecektir.

Oppenheimer "*Egemenlik, yeryüzünde başka herhangi bir kudretten müstakil olan en yüksek otoritedir*" derken, Phillimore'e göre ise egemenlik "*bir devletin halkı tarafından kamu faydası göz önünde tutularak ve ona istinat edilmek üzere verilen bir yetkidir*" (akt. Lütem, 1947: 6, 7). Oppenheimer, egemenlik kavramının tanımını yaparken egemenliğin hiyerarşik konumunu ön plana çıkarmıştır. Gerçekten de egemen olan, en üst karar alma merci olarak ifade edilebilir. Phillimore ise egemenliğin kaynağına vurgu yapmak suretiyle bir tanımlama yapmıştır. Zaten demokratik egemenlik teorilerinin ayırt edici özelliği, egemenliğin kaynağındaki değişimdir. Başka bir ifade ile egemenlik artık

ilahi bir kudretten kaynaklanmamakta, insanlar egemenliğin kaynağı olarak görülmektedir. Egemenlik kavramına ilişkin bir diğer tanım Giddens tarafından yapılmıştır. Giddens, egemenliğin bileşenleri yönünden kavramı ele almıştır. Giddens “Egemenlik neden oluşur?” diye sorar ve devam eder (Giddens, 2008: 366);

“Egemen devlet sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini etkin biçimde uygulama; şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel oluşturma; dahili siyasi veya idari hükümet biçimiyle ilgili temel siyasetleri kontrol etme; ve gelirinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesi olan bir siyasi organizasyondur”.

Giddens’in yaptığı tespit, egemenlik konusunda daha geniş bakış açısı sunmaktadır. Bir kere egemen devlet, ancak belirli bir sınır veya bölgede geçerli bir kudrettir. Bu durum, devletlerin egemen eşitliği ilkesinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla devlet ancak egemenliğini kendi sınırları dahilinde kullanabilmektedir. Egemenlik yetkisi, yasa yapma, yasaları yürütme ve uygulama kudretlerini de içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda siyasi otoritenin sınırları da egemenlik çerçevesinde belirlenmektedir. Siyasi otorite, şiddet kullanma tekelinin devlette olmasını ve vatandaşlarında bu tekele rıza göstermesinden ileri gelmektedir. Bu tekel, egemenliği kullanan yapılar açısından önem taşımaktadır.

Egemenlik kavramı Hakyemez tarafından da geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Hakyemez tarafından egemenlik (Hakyemez, 2007:55);

“bir devletin vatandaşlarının, ülkesel sınırlar içerisinde aslen sahip olduğu ve bir siyasal varlık olarak bu sınırlar dahilinde özgürce kullanabildiği, meşru, sürekli ve nihai nitelikteki üstün emretme gücü yanında, uluslararası alanda diğer devletlerle hukuken eşit haklara sahip bir aktör olarak, onların müdahalelerinden muaf biçimde, kendi rızası ile girmiş olduğu uluslararası taahhütleri de dikkate alarak, kendi ilişkileri bağlamındaki tüm konularda nihai karar verme yetkisine sahip olmak”

olarak tanımlanmaktadır. Hakyemez, yaptığı tanımda egemenliğin iç ve dış boyutunu vurgulamakta ve iç egemenlik ve dış egemenliğin unsurlarına değinmektedir. Gerçekten de vatandaşlar iç egemenliğe ülke sınırları dahilinde sahiptir. Bu çerçevede vatandaşlar, sahip oldukları egemenliği siyasal bir varlık aracılığıyla kullanmaktadır ve egemenlik üstün emretme gücüyle donatılmıştır. Dış ilişkiler bağlamında ise egemenlik bütün devletlerin egemen eşitliği ilkesi üzerinden tanımlanmıştır. Bu bakımdan her devlet egemenliğe sahip olmakla birlikte, egemen olmalarından hareketle kendi egemenliklerini uluslararası sözleşmeler yoluyla sınırlandırabilmektedir. Burada dikkat çeken husus; egemen, egemenliğini, sahip olduğu egemenlik gücü aracılığıyla sınırlandırmaktadır. Başka bir ifade ile egemenliğin kullanımının sınırlandırılması, egemenlik yetkisi çerçevesinde mümkündür.

Yukarıda yer verilen sınırlı tanımlarda görüldüğü üzere egemenlik kavramında ortak bir tanım yapılamamıştır. Ortak bir tanım yapılamamasının temel sebepleri 1648'den beri egemenlik kavramının yüzyıllar boyunca geçirdiği yapısal dönüşüm ve değişik görüş ve ideaların egemenlik kavramına yüklediği farklı anlamlardır. Benzer şekilde, Kapani'nin de işaret ettiği üzere (Kapani, tarih yok: 58,59), egemenlik kavramı, bir icat değil, on yıllarca devam eden bir üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Her toplum kendi mücadelesini farklı şekilde vermiştir. Bu nedenle üzerinde tek bir tanımın yapılması da mümkün değildir.

2. KLASİK EGEMENLİĞİN İNŞASI

Egemenlik kavramının modern siyaset teorisi çerçevesinde ortaya çıkışı 16. yüzyılda feodalitenin yıkılması ve güçlü merkezi krallıkların ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bakımdan modern egemenliğin ortaya çıkışının modern devletin ortaya çıkışıyla aynı dönemde olması rastlantısal değildir (Beriş, 2014: 30). Klasik egemenlik anlayışı, birçok düşünürün zihin süzgecinden geçmek suretiyle şekillenmiştir. Birçok merhaleden geçen anlayış, netice itibarıyla, bazı temel özellikler üzerine inşa edilmiştir. Klasik egemenlik anlayışının özellikleri, asli bir iktidar olması, en üstün iktidar olması, sınırsız/mutlak bir iktidar olması, tek ve bölünmez olması, devir edilemez olması olarak sıralanabilir (Küçük, 2015: 317). Klasik egemenlik anlayışı, egemenliği mutlak ve bölünmez olarak gördüğü için kuvvetler ayrılığı prensibine uymamaktadır (Küçük, 2015: 331). Egemenliğin niteliklerinden bir tanesi de asli oluşudur. Başka bir ifadeyle egemenlik herhangi bir kaynak tarafından insanlara verilmemekte, insanlar bu egemenliğe doğrudan doğruya sahip olmaktadır (Hakyemez, 2007: 52). Egemenliğin asli oluşu, modern egemenlik teorilerinin en önemli değişikliği olarak ifade edilebilir.

Machiavelli'ye göre egemenliğin temel dayanağı insanların güvenlik ihtiyacıdır (Erdal, 2010: 88). Machiavelli devletin toplumdan özerkleşmesini sağlayan ilkenin "*devlet aklı*" olduğunu söyler. Devlet aklından sonraki en önemli unsur ise egemenlik unsurudur. Egemenliğin bir sonucu olarak modern devlet, uluslararası politikada bir özne, iç politikada ise toplumsal her hususa hakim bir yapıdır (Bezci, 2013: 26). Machiavelli'ye göre egemenlik kilise tarafından bölünmemeli, tek ve bütün olarak kalmalıdır (Çetin, 2002: 57). Prens adlı eserinde egemenin hükümdar (prens) olması gerektiğini savunan düşünür, egemeni denetleyecek ve sınırlandıracak hiçbir gücün de olmadığını savunur (Machiavelli, 1994). Machiavelli, egemenliğin hükümdar nezdinde meşrulaşması adına önemli bir adım atmıştır. Akabinde Bodin, Hobbes ve Rousseau gibi isimler Machiavelli'nin attığı temel üzerine egemenliğin yeni anlamının inşasına devam edecektir (Kan, 2011: 538).

Egemenlik kavramını literatüre Jean Bodin kazandırmıştır. Egemenlik kelimesinin ilk ortaya çıktığı ve bütün dillere yayıldığı ham hali "*Souveraineté*" şeklindedir (Lütem, 1947: 4). Elbette Bodin, egemenlik kavramını kendi dönemine kadar gelişen fikirler ve şartlar üzerine oturtmuştur. Bodin, Machiavelli'nin ortaya attığı seküler egemenlik anlayışını geliştirerek egemenliğin unsurlarını

sıralamıştır (Kan, 2011: 538). Bodin, “Devletin Altı Kitabı” adlı eserinde egemenliği tanımlamaktadır (Kapani :60). “*Bir devlet tarafından yetkilendirilen mutlak ve daimi güç*” (Alatlı, 2010: 846) olarak ifade bulan egemenlik içte insanlar üzerindeki üstün bir iktidardır. Bu üstün iktidar mutlak ve sınırlanamaz, dışta ise bağımsızlıktır. Bodin’e göre egemenlik sınırsız ve mutlak bir iktidardır. Bu iktidar tek, devredilmez ve bölünemezdir (Erdal, 2010: 90; Şener, 2014: 60; Kapani, tarih yok: 60). Bodin’e göre siyasal toplum süreklilik arz eder. Bu bakımdan egemenlik de süreklilik arz etmektedir. Yönetim birimi değişse de bu birimin kullandığı egemenlik değişmemekte, aynı kalmaktadır (Göze, 2007: 126). Bodin egemenliği bir geminin güvertesine benzetmekte, nasıl ki güvertesi olmayan bir yapı gemi değilse egemenliği olmayan bir örgüt de devlet değildir demektedir (Küçük, 2015: 314). Bodin’le birlikte siyasi iktidar ve egemenlik birbirinden ayrılmıştır. Başka bir deyişle, egemenlik, siyasi iktidarlardan farklı olarak süreklilik arz eder. Dolayısıyla siyasi iktidarlar artık egemen değil, yöneticidir (Erdal, 2010: 91,92).

Hobbes, egemenliğin kaynağını tanrı olarak görmemekte, egemenliği toplumun kendisine vermektedir (Beriş, 2008: 58). Devlet, toplumda var olan güvenlik endişesinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Küçük, 2015: 316). Hobbes’a göre egemenlik ve egemen mutlaktır. Her ne kadar egemen, toplumsal sözleşme sonucu ortaya çıkmış olsa da sözleşme tarafı olarak kabul edilemez. Dolayısıyla herhangi bir yükümlülüğü yoktur. Her ne kadar yasa yapma yetkisi olsa da kendisini yasalara bağlayan kurallar yoktur (Erdal, 2010: 96,97). Hobbes egemenliğin lâik temele oturtulmasında önemli bir rol oynar. Bunu da devletin ortaya çıkışını uhrevi temelden alarak toplum sözleşmesi üzerine temellendirerek yapar. Bodin ve Hobbes egemenlik kavramını yalnızca iç egemenlik boyutuyla ele almıştır (Hakyemez, 2007: 68, 70).

Rousseau’ya göre eşitsizliğin ortaya çıkmasının nedeni toplum olgusunun ortaya çıkmasıdır. Bu eşitsizliğin giderilmesi için sosyal sözleşme teorisinden hareket eder ve genel irade kavramını ortaya atar ve Rousseau’ya göre egemenlik genel iradeye¹ aittir (Uygun, 2020: 251-255). Dolayısıyla egemenlik, Rousseau tarafından insana ve ulusa addedilmiştir (Kan, 2011: 538). Rousseau’ya göre genel irade hata yapmayan, yanılmayan ve her zaman doğru olan bir iradedir. Genel irade devredilmez bir iradedir ve iktidar her ne kadar devredilebilen bir güç olsa da iradenin devredilmesi söz konusu değildir. Genel irade devredilemeyeceği gibi başkaları tarafından temsil de edilemez. Bu bakımdan halk egemenliğinde temsili demokrasinin yeri yoktur. Doğrudan demokrasi halk egemenliğinin doğal bir sonucudur. Yine Rousseau’ya göre egemenlik bölünmeyen bir güçtür (Göze, 2007: 191-214). Genel irade yalnızca insanların tek tek iradeleri değildir. Bireylerin tek tek iradelerinden daha üstün bir iradedir. Egemen varlık, bireylerin toplamından teşekkül ettiği için bireylerin çıkarından farklı bir çıkarı olamaz (Ağaoğulları, 2010 :99; Erdal, 2010: 101,102). Dolayısıyla bireylere güvence göstermesi

¹ Genel irade kavramının detayı için bkz: (Ağaoğulları, 2010)

gerekmez (Rousseau, 1996: 50). Rousseau egemenliğin demokratik temele dayandırılmasında halk egemenliği teorisi ile en önemli katkıyı yapan düşünür olarak ifade edilebilir. Rousseau'nun egemenliğinde eşitlik ön plandadır. Bu eşitlik egemenliğin meşruiyetini sağlar (Hakyemez, 2007: 72, 73). Rousseau'ya göre egemenlik genel iradenin uygulanmasından başka bir şey olmadığı için hiçbir zaman devredilemez ve yine aynı gerekçe ile bölünemez (Rousseau, 1996: 59-62). Dolayısıyla Rousseau kuvvetler ayrılığına şiddetle karşı çıkmaktadır. Egemen erk, sınırsız bir erk değildir. Her birey, egemen istediği zaman egemenin isteğini yapmakla yükümlüdür ancak egemen ise yurttaşları yararlarına olmayan bir şeyi yapmaya zorlayamaz (Rousseau, 1996: 67,68,69; Ağaoğulları, 2010 : 99-106).

3. FRANSIZ DEVRİMİ VE EGEMENLİK

Özellikle egemenliğin kaynağı konusu uzun bir dönüşüm ve değişim geçirmiştir. Modern egemenliğin ortaya çıkışının modern devletin ortaya çıkışıyla aynı dönemde olması rastlantısal değildir (Beriş, 2014: 30). Modern devletle birlikte kilisenin oluşturduğu parçalanmış iktidar yapısı sona ermiş, merkezi devletin kurulması ile birlikte egemenliğin meşruluk temeli krallara verilmiştir (Küçük, 2015: 313). Modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte egemenlik kavramı da sırasıyla; egemenliğin genel özelliklerinin belirlenmesi, genel irade, ulusal egemenlik, liderin mutlak iradesi şeklinde gelişim göstermiştir (Çetin, 2002: 72). Ulus-devletler önceki devletlerden en çok iktidarın tek olması yönüyle ayrılmaktadır. (Akıncı, 2012: 64). Fransız Devrimine kadar egemenlik tek bir kişiye ait olarak görülmüştür ancak Fransız Devrimi itibarıyla bu güç tek kişiden alınarak toplumun tamamına verilmiştir (Hakyemez, 2007: 65). Klasik egemenliğin ortaya çıkışı, Fransa kralları lehine hem ülke içinde hem de ülke dışında kendilerinden daha güçlü bir otoritenin var olmadığı bir durum üretmiştir (Kapani, tarih yok: 59). Başka bir ifade ile modern devletin bir unsuru olarak egemenlik aynı zamanda laiklik kavramının da ortaya çıkmasıyla birlikte gelişim göstermeye başlamıştır (Hakyemez, 2007: 57). Klasik egemenlik anlayışından günümüz demokratik egemenlik anlayışına gelinmiştir. Devlet, en yüksek siyasi iktidar olma mücadelesini, “egemen” olmadan evvel; kilise, Roma İmparatorluğu ve feodaliteye karşı vermiştir (Lütem, 1947: 12,13). 1789 Fransız Devrimi² ile birlikte klasik egemenlik anlayışı son raddesine erişmiştir. Devrimle birlikte “ulusal egemenlik” kavramının ortaya çıkması sonucunda, egemen ‘kral’ olmaktan çıkmış, ‘ulus’ haline gelmeye başlamıştır. Bunun neticesinde de anayasal hareket Avrupa’da ilk kez ortaya çıkmıştır (Erdal, 2010: 104). Fransız Devrimi sonrası ulus, devletin meşruluk kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla egemenliğin de kaynağıdır. Ulus, artık hukuksal bir olgudur (Beriş, 2008: 59).

² Fransız Devrimi'nin temelinde burjuvazinin yükselişi ve aydınlanmacı eleştirinin geleneksel otoriteye karşı gelişmesi yatmaktadır. Elbette dış etkenlerin de devrimin gerçekleşmesinde etkisi olmuştur. Ancak temel gerekçeler ülkenin içinden kaynaklanmaktadır. 1911 yılında Çin’de ve 1917 yılında Rusya’da yaşanan devrimler, Fransız Devrimi’ne benzer gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Detaylı okuma için bakınız: (Skocpol, 2004)

Fransız Devrimi ile birlikte klasik egemenlik anlayışı gelişim sürecinin son aşamasına erişmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte egemenliğin anayasal bir kurum haline gelmesinin önü açılmıştır. Fransız Devrimi neticesinde milli egemenlik anlayışı anayasal çerçevede ve uygulamada yer edinmiştir. Ulusal egemenliğin tamamıyla insanlara dayandırılması, egemenlik kavramının demokratik meşruiyetini güçlendiren bir niteliktedir. Fransız Devrimi ile birlikte klasik egemenlik anlayışının temelini oluşturan mutlaklık, süreklilik gibi temel niteliklerde bir değişiklik söz konusu değildir. Esas değişiklik kral yerine ulusun egemenliğe sahip olmasıdır (Hakyemez, 2007: 75).

Egemenlik ilk ortaya çıktığı haliyle mutlak iken ilerleyen zamanlarda klasik boyutu aşılmıştır. Dolayısıyla artık mutlak bir egemenlikten değil sınırlı egemenlikten söz edilir hale gelmiştir. Fransız Devrimi sonrasında milli egemenlik ve halk egemenliği ayrımı daha da somutlaşmıştır (Hakyemez, 2007: 49).

4. EGEMENLİK KAVRAMININ ÇEŞİTLİ ANLAMLARI

4.1. Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Ayrımı

Demokratik egemenlik anlayışı, egemenliğin kaynağını “milli egemenlik” ve “halk egemenliği” olarak iki farklı şekilde ele almaktadır. Egemenliğin “demokratik egemenlik” olarak kabul edilebilmesi için kaynağını halktan alması gerekmektedir (İpek, 2008: 217). Eğer egemen kaynağını bireylerden alırsa meşru bir iktidar olarak kabul edilir (Özçelik, 1984: 62). Halk egemenliği ve milli egemenliğin ortak noktası, egemenliği monarktan alarak insanlara vermesidir. Başka bir deyişle egemenliğin içeriği ve anlamında bir değişiklik olmaksızın egemenliğin kaynağı değişmiştir (Hakyemez, 2004: 64). Halk egemenliği ilk kez Rousseau tarafından ileri sürülmüştür. Halk, belirli bir zamanda belirli bir ülkede yaşayan insan topluluğudur. Dolayısıyla somut bir varlıktır. Halk somut bir kavram olduğu için egemenliğini doğrudan kullanabilir. Bu somut varlık bireyden ayrı değildir. Halk egemenliği de haliyle bireylerin egemenliklerinin toplamı olarak ifade edilebilir (İpek, 2008: 218,219). Halk egemenliği teorisinde genel iradenin sahip olduğu egemenliğin temel özellikleri; bölünmez bir bütün olması, mutlak ve üstün bir iktidar olması, egemenliğin temsil olunamaması, vekil ve halk arasında emredici vekalet ilişkisinin var olması, egemenliğin devir ve ferağının mümkün olmaması, yürütmede sınırlı ve bağlı bir temsiliyet ilişkisinin olması, oy vermenin bir hak olması olarak sıralanabilir (Küçük, 2015: 339-345; Kapani, tarih yok: 79-82). Oy verme bir hak olduğu için seçimlerde oy kullanmak isteğe bağlıdır. Halk egemenliği teorisi kuvvetler ayrılığı teorisi ile bağdaşmamaktadır ve anayasa yargısını da kabul etmemektedir (Gözler, 2011: 169,170).

Milli egemenlik teorisi, halk egemenliği teorisi gibi Rousseau'nun fikirleri temelinde gelişen bir teoridir. Ancak Sieyes tarafından sistematize edilmiştir (Küçük, 2015: 323). Sieyes, milleti “*ortak bir yasaya göre yönetilen ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bireyler topluluğu*” olarak tanımlar.

Milli egemenlik teorisinin önemli ayırt edici noktası milletin manevi bir kişilik olması ve milli irade³ ifadesi ile karşılık bulmasıdır (Kapani, tarih yok: 77-79). Bu sebeple bireylerin tek tek güçleri ve iktidarları yoktur (Koçak, 2006: 111). Milli egemenlik teorisine göre egemenlik millete aittir. Millet, belirli bir zamanda belirli bir ülkede yaşayan insan topluluğundan fazlasını ifade eder. Millet, ayrı ayrı bireylerden oluşmaz (İpek, 2008: 224). Millet kavramı geçmişte yaşamış olan, şu anda yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan insanları ifade ettiği için soyut bir kavramdır (Gözler, 2011: 167). Millet soyut bir kavram olduğu için egemenliğini ancak temsilcileri aracılığıyla kullanabilir ve kuvvetler ayrılığı prensibine uygun bir teoridir (Küçük, 2015: 325; Kapani, tarih yok: 79-82). Aynı zamanda anayasa yargısı da milli egemenlikte kanunların denetimi için gereklidir. (Gözler, 2011: 168). Millet tüzel bir kişiliktir (Özçelik, 1984: 63). Milleti temsil eden temsilciler, seçtikleri bölgenin veya partisinin değil, bütün milletin temsilcisi olarak kabul edilir. Milli egemenliğe göre egemenlik tek tek vatandaşlara verilmediği için vatandaşlara tanınan seçme yetkisi bir hak değil, ödevdir (Küçük, 2015: 324). Öte yandan seçmek bir ödev olduğu için oy kullanmak mecburidir. Milli egemenlik teorisini teokratik egemenlik teorisinden ayıran temel husus egemenliğin sahibinin ve süjesinin değişmesidir (Kapani, tarih yok: 77-79).

Günümüz devlet ve toplumlarında her iki egemenlik teorisi de eleştirilmekte, tutarlı yönleri değerlendirilmektedir. Artık devletler ister milli egemenlik temelli olsun ister halk egemenliği temelli olsun, yukarıda bahsi geçen özellikleri bağlamında iç içe geçmişlerdir (Koçak, 2006: 116). Söz gelimi Türkiye milli egemenlik teorisi temelli bir devlet olmasının yanı sıra referandum gibi yarı doğrudan demokrasinin araçlarını kullanmaktadır. Günümüz demokrasilerinde egemen, millet yahut halk değil, seçmendir (Gözler, 2011: 171)

Devletin somut yüzünü gösteren en önemli kavram “iktidar” kavramıdır (Kapani, tarih yok: 39). Egemenlik ile iktidar arasındaki ilişki, devlet kudretini elinde bulunduran kişiler ile ifade edilmektedir. Doktrinde var olan farklı değerlendirmelere rağmen iktidarın, başka bir ifade ile devlet kudretinin, egemenlik ile doğrudan ilintili olduğu ifade edilebilir (Özkaya, 2019: 30).

³ Kapani, klasik meşruluk teorilerini eleştirmektedir. Özellikle milli egemenlik teorisi üzerinde durmaktadır. Milli egemenlik teorisini eleştirirken de bazı kişilerin bu teoriyi demokratik rejimin meşruluk temeline dayandırması noktasından hareket eder. Aynı zamanda milli egemenlik teorisini milli irade kavramı bakımından ele alır. Bu noktada siyasi iktidarların tutum ve davranışlarını milli irade kavramı çerçevesinde temellendirmesi noktasında eleştirilerini sıralar ve cümleler ile ifade eder: “gerçekten bizde çok partili düzene geçildikten sonra seçmen çoğunluğunun oylarını alarak işbaşına gelen iktidarlar, her fırsatta-özellikle yoğun eleştiri ve muhalefet karşısında kaldıkları zaman- “milli irade”yi temsil ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia bir noktada onları “milli iradenin temsilcisi” olarak “her şeyi yapabilecekleri” sanısına kadar götürmüştür.” Kapani’ye göre milli irade başka bir şeydir seçmen çoğunluğunun siyasal tercihi başka bir şeydir. Bu bakımdan milli egemenlik ilkesi çerçevesinde seçimlerde oy kullanmış olan seçmen çoğunluğunun siyasal tercihi ne bir milli iradedir ne bir genel iradedir ne de halkın iradesidir (Kapani, tarih yok: 82-86)

4.2. İç Egemenlik ve Dış Egemenlik Ayrımı

Jellinek devletin unsurlarını toprak, insan ve devlet iktidarı olarak sıralar. Devlet iktidarından kasıt egemenliktir. Devlet, egemen olmasından hareketle hükmeden kuvvettir. Jellinek iç ve dış egemenliği birbirinden ayrılmaz birer parça olarak kabul eder. Modern devlette egemenliğin negatif ve pozitif olmak üzere iki boyutu olduğunu söyler. Negatif boyut, devletin ne iç ne de dış baskılarla kendi yetkilerini sınırlandırmaya zorlanamamasını; pozitif boyut ise devletin kendi hukukunu oluşturması noktasında sınırsız yetkiye sahip olduğunu ifade eder (Göztepe, 2008: 51, 53). Öte yandan Jellinek'e göre devletin en önemli gücü, kendi yolunu çizebilmesi ve kendini sınırlayabilmesidir. Devlet isterse kendi kanunlarına uyabilir (hukuk devleti), yabancı devletleri tanıyabilir ve uluslararası sisteme dahil olarak egemenliğini sınırlayabilir. Böylelikle devlet maddi güçten manevi güce geçer ve iradesini sınırsız bir güçten sınırlı güce dönüştürür (Lütem, 1947: 57). İç ve dış egemenlik birbirini tamamlamaktadır. Egemenliğin ilk ortaya çıkışı iç egemenlikle alakalıdır. İç egemenlik özü itibarıyla anayasa hukuku ile ilgili bir konudur. İç egemenlik Hakyemez'in ifadesiyle (Hakyemez; 2007: 78,79) *“devlet iktidarının, diğer iktidar sahibi gerçek ve tüzel kişilerin üzerinde olmasını ve bu Siyasal organizasyonun ülke içerisindeki tüm vatandaşları, grupları ve kurumları bağlayıcı nitelikte kesin, nihai ve bağımsız kararlar alabilen ve üstün emretme gücünü kullanabilen otoriteye sahip olmasını ifade eder”*.

Kapani'ye göre (Kapani, tarih yok: 61,62) iç egemenlik iki farklı anlamda karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamlardan ilki devlet iktidarının en üstün sınırsız ve mutlak olmasıyla birlikte bölünmezlik ve devredilmezlik gibi nitelikleri ile alakalıdır. Bu bağlamda egemenlik devlet iktidarının özelliklerini tanımlama niteliğindedir. İkinci olarak ise egemenlik kavramı devletin doğrudan doğruya kendisini ifade etmektedir. Bu anlamda egemenlik kavramı iktidarın niteliğini değil somut olarak içeriğini ifade eden bir kavramdır. Hakyemez'e göre iç egemenlik, ülke içinde ve ülkenin hukuk kuralları bağlamında başka herhangi bir devletin müdahalesine tabi olmaksızın siyasi, ekonomik, hukuki kurallar alabilmesini ve bu kuralların bağlayıcı nitelikte olmasını ifade eder (Hakyemez, 2007: 54).

Dış egemenlik⁴ *“devletin dışarıda başka hiçbir devlete bağlı olmaması, herhangi bir şekilde başka bir devlet devlete tabi bulunmaması”* (Kapani, tarih yok: 61) olarak ifade edilebilir ve bu durum devletlerin egemen eşitliği ilkesini de ifade etmektedir. Hukuki anlamda, devletler eşittir. Dış egemenlikten kasıt bir devletin uluslararası tüzel kişiliğe sahip olması ve diğer devletlerin etki ve müdahale alanının dışında kalmasıdır (Beriş, 2014: 11, 12). Dış egemenlik 1648 Vesfalya Antlaşması ile beraber ortaya çıkmıştır. O bununla birlikte uluslararası hukuk düzeni oluşmaya başlamıştır. Uluslararası hukukta mutlak egemenlik durumundan söz edilemez. Eğer bir devletin diğer devletler

⁴ Kapani, dış egemenlik ifadesi yerine bağımsızlık ifadesinin kullanılmasının daha uygun olduğu görüşündedir (Kapani, tarih yok: 61).

üzerinde mutlak egemenliği söz konusu ise o zaman devletler arasında egemen eşitlik ilkesinin varlığından söz edilemez. Başka bir ifade ile, dış egemenlik de devletlerin egemen eşitliği söz konusudur, bu bakımdan devletler arasında hiyerarşik bir silsile söz konusu değildir.

Düşünür Hans Kelsen ise egemenliği iç hukuk ve uluslararası hukuk bağlamında tartışmıştır. Kelsen'e göre hukuk devleti ve devlet egemenliği birbiriyile çatışmaz. Hukukun üstünlüğü devletin egemenliğidir. Kelsen iç egemenliği mutlak bir egemenlik olarak tanımlar ancak dış egemenlik mutlak değildir. Başka bir deyişle dış egemenliği diğer devletler ile karşılıklı bağımlılık olarak kabul eder. Egemenliği bölünebilir, paylaşılabilir bir değer olarak görmemektedir. (Göztepe, 2008: 55,56).

5. KÜRESELLEŞME VE EGEMENLİK

Wallerstein'a göre modern devletin en ayırt edici özelliği egemenlik iddiasında bulunmasıdır (akt. Akıncı, 2012: 63). Ancak egemenlik tanınma ile mümkündür. İç egemenlik anayasalar çerçevesinde günümüzde devletin değildir. Devlet egemenliğini kendi eliyle sınırlandırmıştır. Wallerstein'a göre mevcut dünya sisteminin ayırt edici özellikleri 1500'lü yıllardan itibaren ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan "modern dünya sistemi" kapitalist üretim biçiminin bir sonucudur. Dünya kapitalist sistemi merkez, yarı çevre, çevre ülkelerinden oluşur. Bu devletlerin içinde bulunduğu gelişme, modernleşme, endüstrileşme gibi süreçler bütün devletler lehine olan süreçler olarak kabul edilemez. Kapitalist dünya düzeninin ortaya çıkardığı yeni dünya düzeni dünya imparatorluklarını sona erdirmiş ve yeni bir devlet düzeni ortaya koymuştur⁵ (Frank ve Gills, 2003: 41-46; Kayaalp, 2007).

1950 yılı sonrasında klasik anlamdaki Vesfalyan tipi egemenlik düzeni, küreselleşme süreci ve II. Dünya Savaşı'nın sonuçları bağlamında ulus-devlet anlayışındaki değişime de paralel bir şekilde, değişmeye başlamıştır. Yeni düzenle birlikte siyasi iktidarların güçlerinin azaldığı ifade edilebilir. Egemenlik kavramı artık yeni kavramlarla sorgulanır hale gelmiştir. Aynı zamanda ekonomi, teknoloji, hukuk gibi farklı birçok alanda yaşanan dönüşümler, egemenlik kavramının sorgulanmasına katkı sağlamıştır (Özkaya, 2019: 281).

II. Dünya Savaşı sonrasında devletlerin "mutlak" egemen oluşu sorgulanmaya başlanmıştır (Beriş, 2008: 66). Temel insan haklarının, devletlerin egemenlik vasfı altında ezilmesini önlemek için devletlerin mutlak egemenliklerinin kırılması gereği somutlaşmıştır. Günümüzde egemenliği kullanan

⁵ Ancak Frank ve Gills, Wallerstein'in bu tezine karşı çıkmaktadır. Frank ve Gills'e göre çağdaş dünya sistemi en az beş bin yıllık bir maziye sahiptir. Mevcut dünya düzeninin Batı eksenli hali yakın geçmişe ilişkin olarak beş bin yıllık gelişimin bir kırılması değil, parçasıdır. Wallerstein modern dünya sisteminin ayırt edici özelliği olarak kesintisiz sermaye birikiminden bahseder. Ancak Frank ve Gills sermaye birikiminin yeni bir şey olmadığını ve binlerce yıldır devam eden bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan Frank ve Gills merkez-çevre ilişkisinin 1492 yılında Amerika kıtasının keşfinden sonra ortaya çıkan "modern" bir ilişki ağı olarak görmemekte, daha önceki dönemlerde de var olduğunu iddia etmektedir. Hegemonya ve rekabet yeni bir şey değildir. Yüzyıllardır var olan bir olgudur. Detaylı okuma için bakınız: (Frank ve Gills, 2003)

yapılar en üst güç olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yapıların en üst güç olması demek sınırsız bir şekilde karar alabileceği anlamına gelmemektedir. Klasik anlamda egemenlik monist bir yapıdadır. Başka bir ifadeyle egemenlik mutlak sınırsız ve bölünmezdir. Günümüzde ise düalist egemenlik görüşü söz konusudur. Bu görüşe göre ise egemenlik sınırlı bir egemenliktir (Hakyemez, 2007: 56).

Dünyada yaşanan insan hakları ihlallerinin önüne geçmek ve küresel güvenlik ihtiyacı sebebiyle II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler devreye girmiştir. Başka bir deyişle güvenlik ve insan hakları ihlallerine karşı korunma ihtiyacının Birleşmiş Milletler aracılığıyla giderilmesi yoluna gidilmiştir. İmzalanan evrensel ve bölgesel antlaşmalar devletlerin egemenliklerini sınırlandırmıştır. Bu antlaşmalar vesilesiyle devletler, kendi egemenliklerini, kendi iradeleri sınırlandırmaktadır (Beriş, 2014: 140-150). Artık devletler hukuk devleti olmanın bir neticesi olarak sınırlı egemenlik sahibidir (Küçük, 2015: 311). Ticaretin serbestleşmesi, çok uluslu üretim ve çok uluslu şirketlerin artan etkinliği, uluslararası finansın güçlenmesi, insan hakları olgusunun devletlerin iç sorunları olmaktan çıkıp, uluslararasılaşması, uluslararası örgütlerin etkinliğinin artması gibi sebepler devletlerin egemenliğinin sorgulanmasını ve sınırlandırılmasını etkilemektedir.

Soğuk Savaşın devam ettiği yıllarda, özellikle 1970 sonrası, egemenlik anlayışı aşınmaya başlamıştır. Devlet iktidarı yeniden sorgulanmaya başlanmış, bu iktidar başta ekonomik açıdan, akabinde ise yönetsel anlamda sorgulanmıştır. Ulusal egemenlik klasik anlamını daha hızlı bir biçimde yitirmeye başlamıştır (Soykan Adaoğlu, 2006: 6). Ulusal egemenlikteki bu dönüşüm ile insan hakları tüm dünyada önem kazanmış, ulus üstü örgütler devletlerin egemenliklerine alternatif hale gelmişlerdir (Kiraz, 2012: 98).

Kapani (Kapani, tarih yok: 63-66), klasik egemenliğin günümüzde geçerli olup olmadığı tartışmasını üç başlık üzerinden tartışmaktadır. Kapani'ye göre bir kere günümüzde mutlak ve sınırsız bir iktidarın varlığı yine günümüz değeri olan hukuk devleti anlayışıyla taban tabana zıt bir durum oluşturmaktadır. Dolayısıyla klasik egemenlik anlayışı, hukuk devletini benimseyen ülkelerde karşılık bulamayacaktır. Hukuk devletinin doğal bir sonucu olarak sınırlı iktidar anlayışı yine klasik anlamda egemenliğin günümüzde geçerli olamayacağına bir göstergesidir. Çünkü hukukun üstünlüğünü kabul etmek devlet kudretinin üstünlüğünü kabul etmekten daha demokratik bir değerdir. Kapani'ye göre ikinci olarak klasik egemenliğin tek, bölünmez ve en üstün iktidar olması bakımından günümüzde uygulanması mümkün görünmemektedir. Gerçekten de günümüzde var olan federal devletler egemenliğin tek, bölünmez ve en üstün olma niteliği bakımından tezatlık taşımaktadır. Üçüncü olarak egemenlik kavramının klasik anlamı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile de çelişmektedir. Bu üç ana unsur çerçevesinde Kapani, klasik egemenlik anlayışının günümüzde var olmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Devletlerin farklı alanlarda birbirlerine olan bağımlılıkları artmıştır. Dolayısıyla devletler bu bağımlılıklar neticesinde uluslararası özgürlüklerini kısıtlayan uluslararası antlaşmalar

imzalamaktadırlar. Başka bir ifade ile, klasik egemenlik anlayışının geçtiği aşamalardan sonra, günümüz devletlerinde artık egemen, sınırlı egemendir. Egemenliğin kullanılması çeşitli araçlarla sınırlandırılmaktadır. Özellikle küreselleşme ile klasik egemenliğin niteliklerinde yaşanan değişim ve sınırlı egemenliğe geçişin sebepleri; hukuk devleti ilkesinin gelişmesi, insan hakları anlayışındaki gelişmeler, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması, federal devlet yapısının ortaya çıkması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ortaya çıkması ve gelişmesi, uluslararası sözleşmeler ve uluslararası kuruluşların ortaya çıkması olarak sıralanabilir (Koçak, 2006: 128-148). Öte yandan artık egemenlik alanının dünya ile sınırlı kalmayarak uzayda da egemenlik çatışmalarının varlığı ve siber alanda egemenlik ile ilgili gelişmelerin yaşandığı yeni bir dönemin başladığını da ifade etmek gerekir.

Egemenlik mevzusunda kimin egemenliğe sahip olacağı sorusuyla birlikte bu egemenliğin nasıl kullanılacağı sorusu tartışılmaktadır. Hakyemez'in de tespit ettiği üzere egemenliğin sahibi konusunda tartışmalar çok derin değildir. Ancak egemenliğin kullanılması noktasında bir iktidar mücadelesi söz konusudur (Hakyemez, 2007: 58). Egemenlik millete ait olan bir kavram iken, egemenliği kullanan siyasi yapı ise iktidar olarak ifade edilir. Dolayısıyla siyasi iktidar egemenliğin kaynağı veya sahibi olmamakla birlikte egemenliği millet adına kullanan yapıyı ifade eder. Bu bağlamda iktidar geçici nitelikte ve insanların iradesini ortaya koymaya yönelik var olan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Hakyemez'in tespit ettiği üzere egemenlik ve iktidar kavramları arasındaki farklar şu şekilde ifade edilebilir: İlk olarak iktidar kavramı egemenlik kavramına nazaran daha sınırlı bir yapıdır. İkinci olarak egemenliği kullanan iktidarlar belirli aralıklarla değişmektedir. Oysaki egemenlik kaynağı bakımından değişmeyen bir yapıdadır. Üçüncü olarak egemenlik kavramı iktidar kavramı bakımından hiyerarşik olarak üst konumda kabul edilir. Egemenlik kavramı doğrudan doğruya bağımsızlığı ifade ederken iktidar kavramı ise bağımsızlıktan ayrı olarak ortaya çıkabilir. Bir diğer husus, egemenlik bölünmez bir niteliğe sahip olabilirken egemenliğin kullanımında iktidar kavramı bölünebilir niteliktedir. Son olarak egemenlik kavramı ideolojik temelde soyut bir kavram iken iktidar ise anayasal sınırlar çerçevesinde teşekkül eden somut bir yapı olarak ifade edilebilir (Hakyemez, 2007: 59).

Her ne kadar egemenlik devletin “özü” olan bir kavram olsa da bu durum devletin sınırsız ve sonsuz bir güce sahip olduğu anlamı taşımamaktadır (Beriş, 2008: 76). Küreselleşme süreci, ulus-devlet sisteminin temel dinamikleri üzerinde değiştirici etkiye sahiptir. Bu etki neticesinde birey, toplum ve hatta uluslararası şirketler; devletin siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarında sahip olduğu temel aktörlük vasfını ele geçirmeye başlamıştır. Günümüzde devletler egemenliğin en temel belirleyicisi olmaktan ziyade, mikro ve makro enstrümanların ajanı haline gelmiştir. Başka bir ifade ile yerel bağlamda ulus altı oluşumlar ve küresel anlamda uluslararası şirketler egemenlik hususunda devleti yönlendirmektedir (Özkaya, 2019: 280). Bu yerelleşme ve genişleme neticesinde ulus devletlerin milli alanları daralmaktadır. NGO olarak adlandırılan hükümet dışı örgütler de siyasi kudretten pay istemektedir (Orallı, 2012: 50). Uluslararası ve ulus üstü örgütler devletlerin egemenliklerini

paylaşmaya başlamaktadır. Bu örgütlerin başlıcaları, AB, NATO gibi oluşumlardır. Devletler bazı antlaşmalar yoluyla da egemenliklerini paylaşmaktadırlar. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi ulus üstü örgütlerce hazırlanan anlaşmalar, devletlerin egemenliğini sınırlandırmaktadır (Kiraz, 2012: 99). Küreselleşmenin egemenliği aşındırıcı bunca özelliğinin yanı sıra ulus-devletler uluslararası düzlemde “katılım” ve “denetim” hususlarındaki etkinlikleriyle egemenliklerini sürdürmektedirler. Söz gelimi tüm devletler kendilerini Birleşmiş Milletler’de temsil etmekte ve belirli aralıklarla da Güvenlik Konseyi gibi organlarda denetim görevini icra etmektedir (Hakyemez, 2004: 209).

Anayasacılık sürecinin yaşanmasıyla birlikte mutlak iktidar anlayışı geçerliliğini daha çok yitirmiştir. Artık siyasi iktidar sadece ülkesel normlarla değil, uluslararası normlarla da sınırlandırılmaya başlanmıştır. Artık devletler, egemenlik hakları çerçevesinde, hukuk devleti olmanın da ötesine geçerek, egemenliklerini uluslararası arenada sınırlandırmaktadırlar (Orallı, 2012: 53). Hukuk Devleti anlayışının gelişmesi, uluslararası hukukun gelişmesi gibi sebeplerle klasik egemenlik anlayışının bir unsuru olan “*egemenliğin mutlak*” oluşu artık geçerliliğini yitirmiştir. Devletler artık kendi egemenliklerini mutlak olarak görememekte, uluslararası hukuk ile egemenliklerini sınırlandırmayı kabul etmektedirler. Günümüzde birey uluslararası hukukun bir öznesidir. Haliyle egemenlik anlayışı da bu minvalde dönüşmek zorunda kalmıştır (İpek, 2008: 333; Duman, 2001: 487).

Egemenlik kavramı ortaya çıktığı ilk günden beri sorgulanan, gelişen, farklı anlamlar yüklenen bir kavramdır. Küreselleşme ile dünyanın küçülmesi, zamanın daralması egemenlik kavramının sorgulanma, değişme ve dönüşme sürecini hızlandırmış ve karmaşıklaştırmıştır. Bu noktada egemenliğe ilişkin yeni tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan bazıları; “*Karmaşık (Kompleks) Egemenlik*” ve “*Güçlenen ya da Gelişen Egemenlik*” tanımlamalarıdır (Sunay, 2007: 308-341). Karmaşık (kompleks) egemenlik görüşünü ileri sürenlere göre; ulusal yetki alanı daralmaktadır. Aynı toplum üzerinde hem merkezi hem bölgesel hem de uluslar üstü örgütlerin egemenliği kullanması ve egemenliğin çok merkezli, çok yapıli ve çok düzeyli olması söz konusudur (Sunay, 2012: 31). Bunun sağlanabilmesi için de çok aktörlü yönetişimin varlığı, ülkesel ve fonksiyonel egemenlik alanlarının belirlenmesi, yetki paylaşımı çerçevesinde egemenliğin ortaklaşa kullanılması gerekmektedir (Sunay, 2007: 309-330). Güçlenen ya da gelişen egemenlik görüşünü ileri sürenlere göre ise, devletlerin yetki alanlarının daraldığı, hareket kabiliyetlerinin aşındığı var olan bir gerçeklik olsa da devletlerin farklı yönleriyle daha avantajlı konuma gelmeleri söz konusudur. Küreselleşme yalnızca devletlerin egemenliğini aşındırmamaktadır. Aynı zamanda ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi için de kullanılabilir bir süreçtir. Görüşü savunanlara göre küreselleşmeyi doğuran ve küreselleşmenin sonuçları olan bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, uluslararası hukuktaki gelişmeler, ekonomide yaşanan dönüşümler, insan hakları konusunda kat edilen yol ve daha birçok gelişme devletlerin

egemenliklerini ortadan kaldırmamakta, bilakis egemenliklerini güçlendirmekte ve geliştirmektedir (Sunay, 2007: 331-341).

6. SONUÇ

1648 yılında imzalanan Vesfalya Antlaşması dünyada var olan toplumsal düzenin yeniden şekillenmesi açısından önemli bir yer tutar. Elbette sadece antlaşmanın varlığı toplumsal düzeni şekillendirmemiştir. Aksine, dünyada var olan yeni düzen arayışı modern devleti ortaya çıkaracak olan bu antlaşmanın imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Yaşanan bu süreçte devlet olgusunun şekillenmesinin yanı sıra egemenlik kavramının da laik bir devlet düzeni içinde şekillenmesinin önü açılmıştır. İlk etapta mutlak, bölünmez, sınırlanamaz ve devredilmez bir güç olarak ortaya atılan egemenlik anlayışı, devletlerin ve toplumların geçirdikleri aşamalara benzer süreçleri yaşamıştır. Egemenlik kavramı, değişen dünya düzeninde, sahip olduğu nitelikler bağlamında etkilenmiştir. Küreselleşme süreci, sosyal olan hemen hemen her konuda olduğu gibi, egemenlik konusunda da değişikliklere neden olmuştur. Egemenlik kavramının niteliğinin değişmesinde küreselleşmenin yanı sıra insan hakları anlayışının gelişmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dünya nezdinde oldukça yaygın bir şekilde uygulanıyor olması, hukuk devleti ilkesinin gelişmesi gibi diğer faktörlerin de etkisinden söz etmek gerekir. Günümüz dünyasında egemenlik, Bodin'in baktığı pencere dahilinde tanımlanmaktan uzaktır. Egemenlik kavramı da küreselleşmiştir. İlerleyen dönemlerde egemenliğin küreselleşmesinin bir adım öteye gideceğini şimdiden söylemek gerekir. Çünkü günümüzde insanların egemenlik mücadeleleri yalnızca devlet içi veya devletler arası değildir. Teknoloji ve telekomünikasyon sistemlerinin gelişimi egemenlik mücadelelerinin alanlarını genişletmektedir. Siber alanda yaşanan mücadeleler, uzay çalışmalarının artması ve uzay hukukunun gelişmesi, egemenlik tartışmalarının bir sonraki yoğun tartışma alanının sınırlarını çizmektedir. Aynı zamanda günümüz şartlarında ulus-devletlerin egemenliklerini tamamıyla yitirdiklerini söylemek de yersiz bir tespit olacaktır. Küreselleşme ile birlikte devletlerin iç ve dış egemenliklerinin dönüştüğü bir gerçektir. Ancak doğal hayatın bir gerçekliği olan evrim, sosyal hayatın da bir gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır. Sosyal ve siyasal kavramlar, sosyal ve siyasal hayatın evrimleşmesi sürecinde ancak yeni sisteme adapte oldukları sürece hayatta kalacaktır. Aksi halde doğal seleksiyon kaçınılmazdır. Egemenlik kavramı bağlamında yapacağımız son tespit ise, kavramın gelecek yıllarda yeni dünya düzeni çerçevesinde evrim geçireceği yönündedir. Ancak bu evrim, bugüne kadarki değişimlerde olduğu gibi, sancısız olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. A. (2010) "Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği", 2. baskı, Ankara: İmge Kitabevi

Akıncı, A. (2012). "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 34: 61-70.

Alatlı, A. (2010). "Batı'ya Yön Veren Metinler II -Rönesans, Protestan Reformu/ Erken Modern Dönem/ Bilim Çağı (1350-1650)" Nevşehir: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu

Beriş, H. E. (2008). "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(1): 55-80.

Beriş, H. E. (2014). "Egemenlik Bir Kavramın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 1. Baskı, İstanbul: Tezkire Yayıncılık.

Bezci, B. (2013). "Cumhuriyetin Kurucu İradesini Modern Devletin Doğası Üzerinden Okumak" Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi , 56 (586): 23-35.

Çetin, H. (2002, Bahar). "Modern Devletin Egemenlik (Kurucu İktidar) Döngüsü" Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , :57-75.

Duman, İ. H. (2001). "Devletin Ulusu ve Ülkesiyle Bölünmez Bütünlüğü ve Bu Gerekçe ile Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması" Türkiye Barolar Birliği Dergisi(2): 479-504.

Erdal, S. (2010). "Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik" Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18 (2): 83-115.

Frank, A. G.; Gills, B. K. (2003). "Dünya Sistemi- Beş Yüzyıllık mı Beş Binyıllık mı?," Ankara: İmge Kitabevi

Göze, A. (2007). "Siyasal Düşünceler ve Yönetimler", 11. baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Giddens, A. (2008). "Ulus-Devlet ve Şiddet" 2. Baskı, (C. Atay, Çev.) Kalkedon Yayınları.

Gözler, K. (2011). "Anayasa Hukukunun Genel Esasları" İkinci Baskıdan Tıpkı Ek Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Göztepe, E. (2008). "Avrupa Birliği'nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu" Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hakyemez, Y. Ş. (2004). "Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü" Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hakyemez, Y. Ş. (2007). "Egemenlik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi", "Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye'de Devletin Gelişimi)" kitabın içinde, Ed. Okutan, C. Ankara: Seçkin Yayınevi ss 48-89.

Heper, Y. (2015) "Beka Kaygısı -Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü-", İstanbul: XII Levha Yayıncılık

İpek, A. (2008, Nisan). "Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa İçin Halk Egemenliği Önerisi" Sosyal Bilimler Dergisi(20).

Kan, Kürşat (2011), "Özgürlük Çığılığının Yankılandığı Son Kale: Egemenlik", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Selçuk Üniversitesi, 22(11): 37-55.

Kapani, M. (Tarih yok.), "Politika Bilimine Giriş" 35. Basım. Bilgi Yayınevi.

Kayaalp, E. (2007), "Wallerstein," Uluslararası İlişkiler Siyaset Teorisi Üzerine Bir Deneme içinde, Kitap Yazarı Williams H.; Wright, M., Ankara: Siyasal Yayınevi: 329-347

Küçük, A. (2015). "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm" Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi(6): 311-361.

Kiraz, S. (2012). "Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü" Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(1): 93-102.

Koçak, M. (2006). "Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi- Devlet ve Egemenlik" 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Lütem, İ. (1947). "Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk" Ankara: Sakarya Basımevi.

Machiavelli, N. (1994). "Prens" (N. Güvenç, Çev:) 2. Baskı. İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi

Orallı, L. E. (2012). "Uluslararası Örgütlerin Anayasacılığa Etkileri" Güvenlik Bilimleri Dergisi, 1(1): 47-77.

Rousseau, J. J. (1996). "Toplum Sözleşmesi" (A. Erenulu, Çev.) Ankara: Öteki Yayıncılık.

Skocpol, T. (2004), "Devletler ve Toplumsal Devrimler- Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi" Ankara: İmge Kitabevi

Özçelik, S. (1984). "Anayasa Hukuku 1 (Umumi Esaslar)" İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım

Özkaya, Ö. (2019). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İdarenin Bütünlüğü İlkesi" Ankara: Adalet Yayınevi

Soykan Adaoğlu, H. (2006). "Küreselleşme ve Egemenlik Kavramlarının Değişmesine Yol Açan Etmenler" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 66(1): 3-22.

Sunay, R. (2007). "Tartışılan Egemenlik" Ankara: Yetkin Yayıncılık.

Sunay, R. (2012). "Küreselleşme Sürecinde Çok Merkezli Egemenlik Kullanımı" Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20(2): 27-52.

Şener, B. (2014). "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları" Tarih Okulu Dergisi , 7 (XVIII): 51-77.

Uygun, O. (2020). "Devlet Teorisi" 7. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık

BATI SAHRA SORUNU VE SİYASİ MÜZAKERELERİN GELECEĞİ

Nigar Neşe KEMİKSİZ*

ÖZET

Batı Sahra Sorunu; sömürgecilik mirasının, Soğuk Savaş dinamiklerinin, jeopolitik çıkarların ve Fas ile Cezayir arasındaki bölgesel nüfuz mücadelesinin iç içe geçtiği bir sorun niteliğindedir. İspanya sömürge yönetiminin ardından Fas ve -kısa süreli olarak- Moritanya tarafından işgal edilen bölge, Sahra halkının önce sömürgeci, sonra işgalci güçlere karşı bağımsızlık mücadelesine sahne olmuştur. Birleşmiş Milletler'in sorunu çözme çabaları, Fas'ın egemenlik iddialarına örtülü olarak destek veren ABD ve Fransa gibi ülkelerin tutumu nedeniyle sonuca ulaşamamış ve tıkanma noktasına gelmiştir. Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkı uluslararası toplum tarafından kabul edilmekte, ancak Fas'ın egemenliği altında bir özerklikten fazlasına izin vermeme yönündeki tutumu, bağımsızlık talep eden Sahralı milliyetçiler tarafından reddedilmektedir. Tarafların tutumlarındaki farklılık, Birleşmiş Milletler'in karşılıklı olarak kabul edilebilir bir siyasi çözüme ulaşılması beklentisinin gerçekçiliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Makalede Batı Sahra Sorunu'nun ortaya çıkış nedenleri ile gelişimi ele alınmakta ve sorunun müzakereler yoluyla çözülmesinin mümkün olup olmadığı sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:*Batı Sahra, Fas, Cezayir, POLISARIO Cephesi, MINURSO*

Jel Kodları: *N40, N45, N47*

THE WESTERN SAHARA CONFLICT and the FUTURE of POLITICAL NEGOTIATIONS

ABSTRACT

Western Sahara Conflict has the characteristics of a problem in which the colonial legacy, Cold War Dynamics, geopolitical interests, and the struggle in the interest of regional influence between Morocco and Algeria are intertwined. The region, which was occupied by Morocco and – briefly – by Mauritania after the Spanish colonial administration, witnessed the struggle of the Sahara people in the interest of

* Dr., Anka Enstitüsü, n.kemiksiz@ankaenstitusu.com, 0000-0003-2622-3977

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 10 Mart 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 5 Nisan 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 13 Nisan 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

independence against the colonial forces primarily and then the occupying forces. Endeavors of United Nations to solve the problem could not be concluded by the reason of the attitude of countries such as the USA and France, which implicitly supported Morocco's claims to sovereignty, and came to a dead end. The self-determination right of the Western Sahara people is recognized by the international community, but their manner of not allowing more than an autonomy under Morocco's sovereignty is rejected by the Sahara nationalists who demand independence. The difference in the attitudes of the parties raises questions regarding the authenticity of the United Nations expectation of reaching a mutually acceptable political solution. This article aims to answer the question of whether it is possible to solve the problem through negotiations and discuss the reasons for the emergence and development of the Western Sahara conflict.

Keywords: *Western Sahara, Morocco, Algeria, POLISARIO Front, MINURSO*

Jel Codes: *N40, N45, N47*

1.GİRİŞ

1884-1976 arasında İspanya'nın sömürge yönetimi altında kalan Batı Sahra, Kuzeybatı Afrika'da Fas, Moritanya, Cezayir ve Atlas Okyanusu ile çevrili, çoğunlukla çöllük alandan oluşan seyrek nüfusa sahip bir bölgedir. İspanya, 1960'lı yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler (BM)'in Batı Sahra'da sömürge yönetimine son vermesi ve Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanması için referandum düzenlemesi çağrılarıyla karşı karşıya kalmıştır. İspanya'nın 1974'te referandum kararı almasına karşın, gerek iç politikadaki problemleri gerek Fas'ın tutumu karşısında bu karardan vazgeçerek Batı Sahra'nın idari kontrolünü bölge üzerinde hak iddia eden Fas ve Moritanya'ya bırakması, Batı Sahra Sorunu'nu başlatan ana etken olmuştur. Batı Sahra'nın bağımsızlığı için 1973-75 yılları arasında İspanya'ya karşı silahlı mücadele yürüten Saguia el Hamra ve Rio de Oro Halk Kurtuluş Cephesi (Frente Popular para la Liberacion de Saguia el Hamra y de Rio de Oro) (POLISARIO Cephesi), bu kez Fas ile Moritanya'ya savaş başlatmış, Şubat 1976'da Batı Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti (SahrawiArabDemocraticRepublic) (SADR)'ni ilan etmiştir. Moritanya'nın 1979'da hak iddialarından vazgeçmesinden sonra savaş Fas ile POLISARIO Cephesi arasında devam etmiş, Cezayir'den önemli destek alan POLISARIO, sadece Batı Sahra'da değil, Fas içlerindeki saldırılarıyla da Fas Ordusu'na ağır kayıplar verdirmiştir. Fas'ın Akdeniz girişini kontrol eden stratejik konumu ve Batılı ülkelerle iyi ilişkileri, Fas monarşisinin istikrarının tehlikeye girmesinden endişe duyan ABD ve Fransa'nın Fas'a yoğun askeri yardımlarına neden olmuştur. Fas'ın 1981'den itibaren altı aşamada inşa ettiği güvenlik duvarı (Berm), POLISARIO Cephesi'ni dar bir alana sıkıştırmış ve manevra kabiliyetini zayıflatmıştır. Berm, Batı Sahra'yı ikiye bölmüş, Fas işgali altında yaşayan Batı Sahralılar ile POLISARIO kontrolündeki "kurtarılmış bölgelerde" yaşayan Batı Sahralılar arasındaki ilişkileri koparmıştır. Bununla birlikte POLISARIO Cephesi'nin Cezayir sınırları içinde üslenmesi, Fas'ın Cephe'ye karşı

kesin bir askeri zafer elde etmesini önlemiştir. Askeri durumda meydana gelen bu tıkanma, tarafların BM'nin ateşkes ve barış görüşmeleri başlatma teklifine olumlu yaklaşımlarına neden olmuştur. 1991'de faaliyetlerine başlayan BM Batı Sahra Referandumu Misyonu (United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara) (MINURSO)'nun, Sahralıların kendi kaderini tayin hakkını kullanmalarını teminen referandum düzenlenmesi konusunda başlattığı çalışmalar, referandumda oy kullanacakların belirlenmesinde çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle güçlüklerle sürdürülmüş ve tam bir neticeye varılmadan sonlandırılmıştır. 1997'de ABD eski Dışişleri Bakanı James Baker'ın BM Genel Sekreteri'nin Batı Sahra Özel Temsilcisi olması barış sürecine hareketlilik getirmiştir. Baker'ın 2003'te "Batı Sahra Halkının Kendi Kaderini Tayin İçin Barış Planı" adıyla hazırladığı plan, Fas egemenliği altında dört yıllık özerklik döneminden sonra bağımsızlık ya da Fas ile birleşme seçeneklerinin oylanacağı bir referandum yapılmasını öngörmüştür. Plan POLISARIO tarafından kabul edilmiş, referandumda bağımsızlık seçeneğinin yer almasına karşı olan Fas tarafından ise reddedilmiştir. Baker Planı'nın BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi Fransa'nın tutumu nedeniyle kararlı bir şekilde desteklenmemesi Baker'ın 2004'te istifasına yol açmıştır. 2007'de Fas'ın BM'ye kendi egemenliği altında özerklik planını sunmasıyla süreç farklı bir yönde ilerlemeye başlamıştır. POLISARIO'nun kabul etmemesine karşın, Fas'ın önerisi ABD ve Fransa tarafından gerçekçi, ciddi ve yaşayabilir bir teklif olarak kabul görmüştür. 2005'ten itibaren taraflar arasında -Cezayir ve Moritanya'nın da katılımıyla- sürdürülen görüşmelerden sonuç alınamamış, 2019'dan bu yana Batı Sahra Özel Temsilciliği'ne atama yapılmayarak, süreç kendi haline terk edilmiştir. Esasen sürecin bu şekilde uzaması, Fas'ın Batı Sahra'daki fiili mevcudiyetini güçlendirmekte, egemenliğinin resmen olmasa da zımnen kabul edilmesi sonucunu yaratmaktadır.

Aralık 2020'de ABD eski Başkanı Donald Trump'ın İsrail ile Fas arasında diplomatik ilişkilerin kurulması karşılığında Fas'ın Batı Sahra üzerindeki egemenlik hakkını tanınması, Fas'ın pozisyonunu güçlendiren önemli bir gelişme olmuştur. Batı Sahra'nın "kendini yönetemeyen toprak" olarak tanımlanan statüsünü ve Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını etkilememekle birlikte, BM Güvenlik Konseyi'nin en önemli üyesi olarak ABD'nin kararı, Biden Yönetimi tarafından da onaylandığı takdirde, Batı Sahra ile ilgili müzakerelerde Fas'a ciddi bir avantaj kazandırabilecektir. Makalede Batı Sahra Sorunu'nun ortaya çıkış nedenleri ile gelişimi ele alınmakta ve sorunun müzakereler yoluyla çözülmesinin mümkün olup olmadığı sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır.

2.BATI SAHRA SORUNUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. İspanya'nın Çekilmesi ve Madrid Anlaşması

İspanya, Avrupa güçlerinin Afrika'daki nüfuz alanlarını belirledikleri 1884 Berlin Konferansı'nda Sahra Çölü'nün batısındaki kıyı bölgesinin İspanya'ya ait olduğunu kayda geçirmiştir. Bölgenin iç kısımlarındaki toprakların sınırları ise Fransa ile 1902, 1904 ve 1912'de yapılan anlaşmalarla kesinleştirilmiştir. İspanya, Kuzey Fas'taki himaye rejimlerinin kontrol altına alınmasına

öncelik verdiğinden İspanyol Sahrası olarak adlandırılan bölge ile başlangıçta fazla ilgilenmemiştir. Bölgedeki tek İspanyol askeri tesisi, 1884-85'te Rio de Oro Körfezi'nde inşa edilen bir fabrikadan kaleye dönüştürülmüştür ve başkent Villa Cisneros (Dakhla) sadece kale ile çevresindeki göçebe çadırlarından oluşmaktadır (San Martin, 2010: 26). Moritanya'daki Fransız askerlerine saldıran kabilelerin İspanyol Sahrası'nın iç kısımlarını güvenli bölge olarak kullanmaları nedeniyle Fransa'nın İspanya'dan bölgeyi kontrol altına almasını istemesi üzerine 1934'te imzalanan Fransa-İspanya anlaşmasıyla İspanya, Sahra içlerindeki askeri mevcudiyetini arttırmaya başlamıştır (San Martin, 2010: 32). İspanya'nın İspanyol Sahrası'na yönelik politikasını etkileyen asıl gelişme ise 1940'larda Bu Craa'da zengin fosfat rezervlerinin keşfedilmesi olmuştur. 1952'de başlayan sistematik jeolojik araştırmalar sonunda 1962'de Bu Craa'da 1,7 milyar ton kanıtlanmış rezerv bulunduğu açıklanmıştır (Hodges,1983: 34) Fosfat üretimi için yapılan ve Bu Craa'dan Atlantik kıyısına kadar uzanan 98 km. uzunluğundaki taşıma bandının da dahil olduğu tesisler 1969'da tamamlanmıştır (San Martin, 2010: 51-52). 1974'e kadar yılda 2,5 milyon tona ulaşan ihracat, İspanyol Sahrası'nı dünyanın altıncı büyük fosfat ihracatçısı durumuna getirmiştir (Hodges, 1983: 34). Diğer yandan bölgede petrol de keşfedilmiş, ancak uygun olmayan altyapı ve dünya petrol fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle çıkarılmamıştır.

İspanya, İspanyol Sahrası'nı 1958'e kadar sömürgesi, 1958'den sonra ise vilayeti olarak tanımlamıştır. BM Genel Kurulu, İspanyol Sahrası'nı 1960'ta "kendini yönetemeyen toprak" (non-self governingterritory) olarak deklare etmiştir. BM Aralık 1965'te İspanya'yı, İspanyol Sahrası (ve Fas'ın güneyindeki Sidiİfni) topraklarının sömürge yönetiminden çıkarılması ve bu toprakların egemenliğinin müzakere edilmesi için ivedilikle gerekli tedbirleri almaya davet etmiştir (Abi-Mershed ve Farrar, 2013: 15). BM Aralık 1966'da bu kez İspanya'ya İspanyol Sahrası'nda BM gözetimi altında kendi kaderini tayin hakkı için referandum düzenleme çağrısında bulunmuş ve 1966 ile 1973 yılları arasında aynı yönde yedi karar daha almıştır. Ancak İspanya, zengin mineral kaynaklarına ve stratejik bir konuma sahip olan sömürgesini terk etmekte isteksiz davranmıştır. 1973'te, Batı Sahra'nın bağımsızlığı için mücadele yürüten POLISARIO Cephesi tarafından El-Khanga'daki İspanyol askeri tesislerinin hedef alınmasıyla başlayan askeri saldırılar, İspanya'yı BM kararlarını kabule zorlayan etkenlerden biri olmuştur. 1974'te yapılan açıklamayla 1975'in ilk yarısında BM gözetiminde referandum düzenleneceği duyurulmuştur (Abi-Mershed ve Farrar, 2013: 16). İspanya, sömürge yönetimi boyunca Sahralıların çeşitli direniş hareketleri ile karşılaşmış, ancak bunlar organize bir nitelik taşımamıştır. 1969'da Muhammed Sidi İbrahim Bassiri liderliğinde kurulan Kurtuluş Hareketi (Harakat Tahrir) ya da diğer adıyla Müslüman Partisi (el-Hizb el-Muslim), Batı Sahra'nın bağımsızlığını talep eden ilk milliyetçi direniş örgütü olmuş ve şehirli Sahralılar arasında geniş destek kazanmıştır. İspanyol sömürgeciliğine olduğu kadar kabileciliğe de karşı olan Örgüt 1970'te hızlı bir şekilde bastırılmış, lideri de gözaltındayken öldürülmüştür (Hodges, 1983: 49). POLISARIO Cephesi Mayıs 1973'teki kuruluş manifestosunda bağımsızlığı açıkça zikretmemiş, ancak İspanyol sömürgesinden topyekün kurtuluş vurgusu yapmış, 1974'teki İkinci Kongresi'nde ise amacının tam bağımsızlık olduğunu duyurmuştur (Hodges, 1983: 52-

53). POLISARIO Cephesi'ni ideolojik açıdan belli bir kategoride sınıflandırmak güçtür, kendisini Tahrir Hareketi'ne dayanan, bağımsızlık yanlısı, kapsayıcı bir siyasi hareket olarak görmektedir ve 70'li yıllardaki Üçüncü Dünyaçılık söylemlerinden etkilenmiştir (Caner ve Şengül, 2019: 1336).

İspanya'nın referandum düzenleyeceğini açıklaması Fas ile İspanya arasında gerginliğe neden olmuştur. Afrika Birliği Örgütü (ABÖ)'nün sömürgeciliğin tasfiyesinin ardından kıtada barışı koruyabilmek amacıyla sömürge dönemi sınırlarının değişmemesi ilkesini benimsemesine karşın, Fas, topraklarının sömürgeci güçler tarafından parçalandığını ve bir devletin ulusal birliği ile toprak bütünlüğünü yeniden sağlamasının BM'nin en önemli prensiplerinden biri olduğunu belirterek bu ilkeyi kabule yanaşmamıştır. Bu çerçevede, Cezayir, Moritanya, Senegal ve Mali'nin bazı bölgeleri ile Batı Sahra'ya yönelik hak iddialarını ve "Büyük Fas" düşüncesini sürdüren Fas, 1963'te Cezayir ile sınır anlaşmazlığı yüzünden savaşa girmiş, Moritanya'nın 1960'taki bağımsızlığını tanımamış, BM'ye girişini engellemeye çalışmış (Munene, 2010: 186), 1965'te Moritanya ve Sahra İşleri Bakanlığı'nı kurmuştur. 1970'te Moritanya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın, 1972'de de Cezayir ile Fas-Cezayir sınırının tanınmasını öngören anlaşmanın imzalanmasıyla Cezayir ve Moritanya ile ilgili hak iddialarından vazgeçen Fas, Batı Sahra konusunda resmi politikasını sürdürmüş, ancak İspanya'ya karşı ekonomik işbirliğini öne çıkaran pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir (Hodges, 1983: 39-40). Bu arada, Fas'ın ve dil, aile, kabile ve kültürel bağlarına dayanarak Batı Sahra üzerinde hak iddiasında bulunan Moritanya'nın, BM'nin 1966-73 yılları arasında Batı Sahra'da kendi kaderini tayin hakkı için referandum düzenlenmesi yönündeki kararlarını desteklemesi ilginç bir durum olmuştur. (Hodges, 1983: 44). Fas, Sahralıların referandumda "anavatana dönmekten" yana oy kullanacağı inancındadır, ancak referandumdan önce İspanya'nın Batı Sahra'dan çekilmesi ve İspanya sömürgesi döneminde Batı Sahra'dan kaçan komşu ülkelerdeki Sahralı mültecilerin ülkelerine dönmelerine izin verilmesi gerektiği düşüncesindedir (Hodges, 1983: 45). Bu şekilde Fas'taki Fas yanlısı Sahralı mültecilerin çoğunluğu sağlayarak referandumda Fas ile birleşmekten yana oy kullanacağını öngörmektedir. Dolayısıyla Fas'ın başlangıçtan itibaren "Fas'ın egemenliğini doğrulayıcı bir referandumdan" yana olduğunu belirtmek mümkündür.

İspanya ise 1966'da, artan BM baskılarına cevaben BM'ye, Sahra halkının isteğine uygun olarak sömürge yönetimini tasfiyeye hazır olduğunu bildirirken, İspanya'nın bölgenin emperyalist arzulara sahip komşularının müdahalesini hoş görmeyeceği uyarısında bulunmuş, Batı Sahra'nın geleceğinin üçüncü tarafların dış müdahalesi olmaksızın yalnızca Sahralılar ile İspanya arasında belirleneceğini vurgulamıştır. İspanya, Fas'ın Batı Sahra'nın yeni keşfedilen mineral zenginliğini elde etme arzusunda olduğu şeklinde propaganda yapmaktan da kaçınmamıştır (Hodges, 1983: 43). Dolayısıyla İspanya 1974'te referandum düzenleme kararını açıkladığında, Fas ile İspanya arasında gerginlikler öne çıkmaya başlamış durumdadır. İspanya'nın referandumda oy kullanacakların tespiti için yaptığı sayıma komşu ülkelerdeki Sahralı mültecileri dahil etmemesi bu gerginliği daha da arttırmıştır (Abi-Mershed ve Farrar, 2013: 16). Fas, referandum sonucunun bağımsızlık yönünde olacağını öngördüğünden Ağustos 1974'te

referandumda bağımsızlık seçeneğinin yer almasına karşı olduğunu açıklamış, Fas'ın tutumu karşısında İspanya referandumu ertelemiştir (Hodges, 1983: 54). Bu arada Fas ve Moritanya Aralık 1974'te Batı Sahra konusunda birlikte hareket etmek üzere anlaşmış, anlaşmanın Batı Sahra'nın paylaşılmasını da kapsadığı ileri sürülmüştür (Shelley, 2013). POLISARIO Cephesi'nin Fas-Moritanya paktını zayıflatmak ve Batı Sahra'nın bölünmesini önlemek için 1975 yazında Moritanya'ya yaptığı Sahra-Moritanya Federasyonu önerisi, Fas ile anlaşmasına bağlı kalan Moritanya tarafından kabul edilmemiştir (Hodges, 1983: 56). Moritanya, Fas'ın "Büyük Fas" düşüncesi çerçevesinde kendisine yönelik iddialarını canlandırmaktan çekinmiştir.

1975'te art arda meydana gelen iki önemli gelişme, Batı Sahra ile ilgili referandum tartışmalarına yeni bir boyut katmıştır. Bunlardan ilki, Fas ve Moritanya'nın Batı Sahra üzerinde sömürge öncesi dönemdeki egemenlik iddiaları ile ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'nın, Fas ve Moritanya ile bazı Sahra kabileleri arasında bağlılık ilişkisi olsa da, bunun Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını etkilemeyeceği yolundaki görüşünü açıklamasıdır (I. C. J. Advisory Opinion of 16 October 1975, paras. 84-161). İkincisi ise bölgeye inceleme ziyaretinde bulunan BM heyetinin Batı Sahra'da POLISARIO Cephesi altında bağımsızlığın büyük bir çoğunlukla desteklendiğine ve komşu ülkelerden herhangi biriyle birleşme düşüncesinin kabul görmediğine dair raporunun yayınlanmasıdır (Zunes ve Mundy, 2010: xxviii). Bu gelişmelere karşın Fas Kralı 2. Hasan, UAD görüşünün Batı Sahra'nın Fas'ın parçası olduğunu kanıtladığı iddiasıyla, 350 bin Faslı sivilin Fas'ın "güney vilayetlerini kurtarmak" için bölgeye yürüyeceğini duyurmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin Fas'ın bu tek yanlı kararını eleştiren ve sonlandırılması çağrısı yapan kararına rağmen, 6 Kasım 1975'te "Yeşil Yürüyüş'e" katılan Faslılar 20 bin kadar askerinin desteğiyle sınırı geçmiş ve İspanyolları birkaç kilometre güneye çekilmeye zorlamıştır. Gerçekte Fas ve İspanyol yetkililer arasında yapılan görüşmelerde İspanyol askerlerinin sınırda 10 kilometrelik bir askersiz bölge açması ve yürüyüşçülerin birkaç kilometre içeriye girmesine izin verilmesi konusunda uzlaşma sağlanmıştır (E. Jensen, 2005: 28).

Fas ile İspanya arasındaki gerginlik, ABD'yi endişelendirmiş ve anlaşmazlığın çözümü için girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Kral 2. Hasan'ın Yeşil Yürüyüş'ü düzenleyerek halk kitleleri arasında kazandığı destek, kendisini Batı Sahra konusunda pasif davranmakla eleştiren muhalefet partileri ile 1971 ve 72'de yönetimine karşı iki kez darbe girişiminde bulunan Fas Ordusu karşısında güçlendirmiş, 1970'lerden beri devam eden siyasi krizlerden kurtulmasını sağlamıştır. ABD Yönetimi, müttefiki 2. Hasan'ın amacını elde edememesi durumunda kamuoyu önünde zor durumda kalabileceğini ve muhalefetin yeniden güçleneceğini düşünmüştür (Hodges, 1985: 264). Ayrıca Soğuk Savaş'ın Afrika'daki yansımaları kendisini hissettirmekte, Angola'da Sovyet yanlısı Marksist grupların iktidara gelmesinden rahatsızlık duyan ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın "Atlantik Okyanusu'nun doğu yakasında başka bir Angola'ya izin vermeyeceğini" söylediği belirtilmektedir (E. Jensen, 2005: 28).

Diğer yandan Fas ile İspanya'nın karşı karşıya gelmesinin İspanya'da General Franco sonrası istikrarlı bir düzene geçişi tehlikeye atabileceği endişeleri bulunmaktadır. ABD, Fas-İspanya krizinin yaşandığı sırada komada olan General Franco'nun ölümünün iç karışıklıklara yol açmasından ve bu durumun İspanya'daki ABD üslerinin geleceğini olumsuz etkilemesinden kaygı duymaktadır. Dolayısıyla ABD, iki müttefikini barışçı bir çözüme teşvik için diplomatik girişimlerini yoğunlaştırmıştır (Hodges, 1985: 264). İspanya siyasi çevrelerinde ise Batı Sahra ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazı çevreler Batı Sahra'nın bağımsızlığına imkan verecek BM gözetimindeki referandumdan yana iken Batı Sahra'nın bağımsızlığının Kanarya Adaları'ndaki bağımsızlık yanlılarını cesaretlendirmesinden endişe eden çevreler Fas ile anlaşmanın daha uygun olduğu görüşündedir (Naylor, 1987: 7). İspanya Ordusu Fas'a direnmek için gerekli araçlara sahip olmakla birlikte Celuta ve Melilla'daki 18 bin İspanyolun mevcudiyeti baskı yaratmaktadır (E. Jensen, 2005: 28). Sonuçta siyasi durumun hassasiyeti dikkate alınarak Fas ile savaşa yol açabilecek anlaşmazlığın sonlandırılması yoluna gidilmiştir.

14 Kasım 1975'te İspanya, Fas ve Moritanya arasında imzalanan Madrid Anlaşması Batı Sahra'nın yakın tarihinde kritik bir dönüm noktası olmuştur. İspanya, anlaşmayla Batı Sahra'nın idari kontrolünü bu iki ülkeye devretmiş ve kısa süreli üçlü yönetimin ardından Şubat 1976'da Batı Sahra'dan çekilmiştir. İspanya, anlaşmaya ek –ve sonradan ortaya çıkan- protokoller çerçevesinde Bu Craa'daki fosfat şirketinin (Phosbucraa) % 35 hissesini almış, ayrıca Batı Sahra sularında 20 yıl süreyle balıkçılık hakları elde etmiştir (Smith, 2016). İspanya Batı Sahra'nın egemenliğini değil, idari kontrolünü devretmiş olsa da böyle bir yetkisinin olduğu tartışmalıdır ve Batı Sahra'nın hala “kendini yönetemeyen topraklar” listesinde bulunması dekolonizasyon sürecinin tamamlanmadığını göstermektedir. ABD, Madrid Anlaşması'nı zikreden 10 Aralık 1975 tarihli BM Genel Kurul kararını onaylamış, aynı tarihte Cezayir'in gündeme getirdiği ve Madrid Anlaşması'ndan bahsetmeksizin BM'nin referandum için geleneksel çağrılarını teyit eden karara ise çekimser kalmıştır. ABD'nin bu tutumunun Madrid Anlaşması'nın barışçı çözüm için en iyi temeli oluşturduğu düşüncesinden kaynaklandığı, bununla birlikte Fas ve Moritanya'nın bölge üzerinde egemenlik iddialarının değil, idari kontrollerinin kabul edildiği, Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanıp kullanmaması konusunda hükümde bulunmanın Fas, Moritanya ve Cezayir ile ilişkileri karmaşık hale getireceği, sorunun bölgesel düzeyde çözülmesi gerektiği ve büyük güçler arasında anlaşmazlık kaynağı olması riskinden kaçınılması için tarafsız bir tutum benimsendiği belirtilmiştir (House of Representatives, 1977: 40). ABD'nin, Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını göz ardı ederek, müttefiklerinin istikrarını ve kendi siyasi-askeri çıkarlarını korumak amacıyla benimsediği bu “tarafsız tutum” Batı Sahra Sorunu'nun çözülmemesinin başlıca nedenlerinden birini oluşturmuştur.

2.2.Fas-Moritanya ve POLISARIO Cephesi Arasındaki Savaş

Madrid Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Aralık 1975'te Fas askerleri Batı Sahra'nın kuzeyindeki El Aaiun (Layoune)'a, Moritanya askerleri de güneydeki Tichla ve Lagouria'ya girmiştir. On binlerce Sahralının Cezayir'deki mülteci kamplarına kaçmasına neden olan askeri operasyonlar sırasında Fas Ordusu sivillere karşı napalm ve fosfat bombaları kullanmıştır (Halt, 2017; San Martin, 2010: 2). Fas Ordusu yaklaşık 80 bin kişilik bir güçle savaşa başlarken POLISARIO Cephesi'nin sadece birkaç bin kişilik bir güce sahip olması, savaşın kısa süreceği ve Fas'ın galibiyetiyle sonuçlanacağı beklentilerine yol açmıştır (Zunes ve Mundy, 2010: 6). POLISARIO Cephesi de başlangıçta askeri açıdan zayıf olduğunu dikkate alarak, silahlı mücadelesini etkin diplomatik araçlarla birleştirmiştir. Bu çerçevede POLISARIO Cephesi, Şubat 1976'da kurulan SADR'ı uluslararası alanda tanınmış bir devlet haline getirerek SADR aracılığıyla Batı Sahra meselesini uluslararasılaştırmayı amaçlamıştır (King, 2013: 78). SADR, 1976'dan itibaren –bazıları daha sonra diplomatik ilişkilerini kesmiş ya da dondurmuşsa da- 84 devlet tarafından tanınmıştır (Bayram, 2020: 171). POLISARIO Cephesi'nin SADR'ı kurmaktaki diğer bir amacı, Fas ve Moritanya'nın, savaşı meşru tarihi sınırları içinde gerilla güçlerine karşı bir mücadele olarak gösterme çabalarını ve Fas'ın POLISARIO'yu Cezayir'in vekili olarak resmetme girişimlerini önlemek olmuştur.

POLISARIO Cephesi; coğrafyaya hakimiyeti, İspanyol askerlerine karşı silahlı mücadelede kazandığı tecrübe ve Cezayir ile Libya başta olmak üzere dışarıdan aldığı yoğun silah desteği sayesinde savaşın ilk aşamalarında önemli başarılar elde etmiştir. POLISARIO'nun Fas askeri pozisyonları ile arasında geniş mesafe bırakarak vur-kaç eylemleri gerçekleştirmesi ve askerleri sürekli saldırılara maruz bırakması, Fas Ordusu'nun kayıplarını arttırmıştır. POLISARIO Cephesi, Nisan 1977'ye kadar 18 uçak ve saldırı helikopteri ile iki kargo uçağı düşürmüş, Fas Ordusu'ndan 4200, Moritanya Ordusu'ndan 1600 asker ölmüş, toplam 3700 asker de yaralanmıştır (G. Jensen, 2013: 36). Bununla birlikte, iki ordu ile ayrı alanlarda savaşmanın getirdiği operasyonel koordinasyon güçlüğü nedeniyle POLISARIO Cephesi taktik değil, stratejik düzeyde saldırılar gerçekleştirmeye ve zayıf düşmanı Moritanya'ya yönelmeye karar vermiştir. Esasen Moritanya başından itibaren Batı Sahra'da kaybeden taraf durumundadır. Fas ile yapılan paylaşım sonunda Dakhla Limanına ve geniş bir balıkçılık alanına sahip olmuştur, ama büyük nüfuslu merkezler, fosfat madeni ve ihracat tesisleri Fas'a kalmıştır (Shelley, 2013). POLISARIO liderliğinin Moritanya'ya yönelmekteki amacı, Moritanya'yı çatışma dışına çıkarmaya zorlayarak Fas'ı daha hassas bir durumda bırakmaktır. Bu nedenle Moritanya Ordusu'ndan ziyade hükümeti zayıflatmayı ve barıştan başka bir seçeneği olmadığını göstermeyi amaçlamıştır (G. Jensen, 2013: 37). Moritanya'ya gerçekleştirilen saldırılarda, başkent Nouakchott'un yanı sıra, ülkenin başlıca gelir kaynağını oluşturan demir cevheri tesislerinin bulunduğu Zouerate kasabası hedef alınmıştır. Mayıs 1977'deki saldırıda madende çalışan iki Fransız uzmanın öldürülmesi ve altı Fransız işçinin kaçırılması, Ekim 1977'de de Zouerate-Nouadhibou demiryolunda iki Fransız'ın daha rehin alınması, Fransa'nın tepkisine ve Aralık 1977'de doğrudan askeri müdahalesine neden olmuştur. Fransa ve Fas, POLISARIO Cephesi'ni

Cezayir'in paralı askerleri olarak nitelemiş, bu suçlama Cezayir devlet şirketlerinin Fransa'dan alımlarını durdurma kararının alınmasına yol açmıştır (Naylor, 1987: 12). POLISARIO Cephesi'nin Moritanya'ya yönelik saldırıları devam ettikçe Moritanya'nın problemleri de artmış, savaşın maliyeti 1977'de bütçenin % 40'ını, 1978'de de % 60'ını oluşturmuştur (G. Jensen, 2013: 39). Ordu'ya asker temininde karşılaşılan güçlükler, yardım amacıyla ülkeye gelen Fas askerlerinden duyulan rahatsızlıklar, askeri ve siyasi çevrelerdeki görüş ayrılıkları Moritanya'nın sıkıntılı bir süreç yaşamasına neden olmuştur. 1978'deki askeri darbeden sonra ateşkes ilan eden POLISARIO Cephesi'nin 1979'da saldırılarına yeniden başlaması üzerine Moritanya Ağustos 1979'da POLISARIO ile anlaşma yaparak Batı Sahra'dan çekilmiş ve hak iddialarından vazgeçmiştir (Shelley, 2013). Moritanya'nın Batı Sahra'daki sektörünü POLISARIO Cephesi'ne teslim edeceği ileri sürülmüşse de Fas, Ağustos 1979'da Batı Sahra'nın güneyini ilhak etmiştir.

Moritanya'nın savaştan çekilmesi Fas'ı çok daha geniş bir alanı savunmak zorunda bırakmıştır. Üstelik POLISARIO Cephesi artık 20 bin kişiden oluşan, modern silahlarla donatılmış bir konvansiyonel ordu formuna bürünmüştür (G. Jensen, 2013: 41). POLISARIO Cephesi, Ocak 1979'da Fas'ın askeri zayıflığının farkında olarak, ölen Cezayir Devlet Başkanı'nın anısına atıfla "HuariBumedyen Saldırısı" adını verdiği büyük bir operasyon planlamıştır. Operasyon Fas Ordusu ile Batı Sahra ve Fas içindeki ekonomik hedeflere sistematik saldırılar düzenlenmesini, Fas hükümetinin güvenilirliğine zarar vermeyi ve Fas'ın Batı Sahra'da kalma istek ve kapasitesini azaltmayı amaçlamıştır (G. Jensen, 2013: 42). 1 Ocak 1979'da, Bu Craa'daki fosfat tesislerini ve El Aaiun'un kuzeyini hedef alarak başlayan saldırılar, ay sonunda bir hava üssü ile askeri garnizonun bulunduğu Tan-Tan'ın dört saat süreyle işgal edilmesi, askeri tesislerin, yakıt depolarının ve elektrik santrallerinin tahrip edilmesiyle sürmüştür. Bu saldırının Fas'ta ciddi yansımaları olmuş, Kral 2. Hasan durumun iyiye gitmediğini kabul etmek zorunda kalmış ve yeni bir ulusal güvenlik konseyi kurduğunu duyurmuştur (G. Jensen, 2013: 43). Ancak iki haftadan daha kısa bir sürede POLISARIO Cephesi, Batı Sahra'nın kuzeyindeki büyük merkezlere şiddetli saldırılar başlatmış, Tifriti'yi işgal etmiş, Tan-Tan, Tarfaya ve El Aaiun arasındaki iletişim hatlarına zarar vermiştir. 24 Ağustos 1979'da ise Leboirat yakınlarındaki Üçüncü Zırhlı Tümen Komutanlığı'na yaptığı saldırıda 1000'den fazla zayıya yol açarak büyük bir zafer elde etmiştir (G. Jensen, 2013: 43). Ekim 1979'da Samara'daki askeri garnizona ve Mahbes'teki askeri tesislere yönelik saldırılardan sonra POLISARIO liderliği Draa nehrinin kuzeyindeki ve Tarfaya'nın doğusundaki Fas topraklarına operasyonlar dahil, saldırılarını daha da yoğunlaştırmaya karar vermiştir. POLISARIO Cephesi'ni Cezayir'deki üslerine kadar izlemeksizin yenemeyeceğini, Cezayir sınırlarına girmenin ise bu ülke ile savaş anlamına geleceğini değerlendiren Fas Ordusu, güçlerini Bu Craa, Samara ve El Aaiun üçgeni içinde yoğunlaştırarak strateji değişikliğine gitmiş, ancak beklediği sonucu elde edememiştir (G. Jensen, 2013: 44).

Fas Ordusu'nun savaşta güç duruma düşmesi ABD ve Fransa'nın Fas'a yönelik askeri yardımlarını arttırmasına neden olmuştur. 1973-77 yılları arasında 75 milyon dolar olan ABD askeri

yardım ve silah satışları sonraki beş yılda 470 milyon dolara çıkmış, Fransa'nın 1973-77 yılları arasında 210 milyon dolar tutarında olan yardım ve silah satışları da 1978-82 yılları arasında 1,1 milyar dolara yükselmiştir (Shelley, 2013). Ayrıca eğitim ve istihbarat desteği de sağlanmıştır. Ancak taktik zayıflıklar ve lojistik sorunlar devam etmiş ve inisiyatif POLISARIO Cephesi'nde kalmıştır.

Savaşın seyrini değiştiren gelişme, 1981'den itibaren Batı Sahra'da kuzey-güney eksenini boyunca bir savunma duvarının inşasına başlanması olmuştur. Berm adıyla da bilinen duvar, 1981-87 yılları arasında altı aşamada inşa edilmiştir. 2700 kilometre uzunluğundaki duvar mayınlı alanlar, dikenli teller, gelişmiş elektronik araçlar ve 100 bin civarında askerle korunmaktadır. Fas'ın güneyinden başlayıp, Batı Sahra'nın doğusunda dar bir şerit bırakarak Moritanya'nın Atlantik sınırına kadar devam eden duvar, dünyadaki en büyük fonksiyonel askeri bariyer olarak tanımlanmaktadır (Zunes ve Mundy, 2010: 21). Fas Duvarı, POLISARIO militanlarını işgal altındaki toprakların dışında tutmayı başarmış, Fas'a Batı Sahra'nın % 80'ini kontrol etme ve önemli bölgelerde sivil idare oluşturma imkanı vermiştir. Ayrıca duvar sayesinde Fas Ordusu'nun kayıpları azalmış, askerlerin moral gücü artmış ve binlerce Faslı Batı Sahra topraklarına akın etmiştir. Duvarın doğu kısmında küçük bir alanı kontrol etmekte olan POLISARIO Cephesi, duvarın inşası sırasında ve sonrasında eylemlerini sürdürmeye çalışmışsa da hareket kabiliyetini büyük ölçüde kaybetmiştir. POLISARIO Cephesi'nin Fas işgalindeki topraklarda yaşayan Sahralılarla bağlantıları azalmış, Atlantik kıyasına erişimi engellenmiş, Moritanya topraklarından operasyon düzenleme imkanı sınırlanmıştır. Bu çerçevede tamamıyla savunmacı bir strateji benimseyerek POLISARIO Cephesi ile karşı karşıya gelmeyen Fas, avantajlı bir pozisyon elde etmiş ve Batı Sahra'da tutunmayı başarmıştır (G.Jensen, 2013: 48; Zunes ve Mundy, 2010: 21). Fas'ın Cezayir ile savaşı göze almadan POLISARIO Cephesi'ni yok edemeyeceğinin, POLISARIO Cephesi'nin de şehir savaşı ya da terörizme başvurma gibi yeni bir strateji benimsemeksizin Fas güçlerine karşı etkili olamayacağına anlaşılması, 1980'lerin sonunda askeri açıdan bir çıkmaza girilmesine yol açmıştır. Askeri çözümün mümkün olmadığını görülmesi, tarafları Eylül 1991'den itibaren BM'nin ilan ettiği ateşkese uymaya ve amaçlarını bu kez de barışçı yoldan elde etme arayışına yöneltmiştir.

3.SORUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK GİRİŞİMLER

3.1. MINURSO'nun Kurulması ve Barış Planları

BM, Batı Sahra Sorunu'nun çözümüne yönelik girişimlerine 80'li yılların ortalarından itibaren ABÖ'nün de işbirliğiyle ağırlık vermeye başlamıştır. 1988'de BM ve ABÖ'nün çözüm önerileri taraflara sunulmuş, 1990'da BM Genel Sekreteri'nin Batı Sahra'da ateşkesin sağlanması ve referandum düzenlenmesine ilişkin raporu Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmıştır (Zartman, 2013: 65) Bu çerçevede Batı Sahralıların kendi kaderini tayin hakkı için bağımsızlık veya Fas ile birleşme arasında tercih yapacakları bir referandum düzenlenmesini ve referandumu gerçekleştirmek üzere MINURSO'nun kurulmasını öngören Çözüm Planı hazırlanmıştır. Plan; ateşkesin denetlenmesi, savaş

mahkumlarının değişimi, genel af ilanı, mültecilerin ve Batı Sahra dışında olup dönmek isteyenlerin BM tarafından oy hakları tesis edildikten sonra topraklara dönmeleri ile ilgili düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, BM Genel Sekreteri'nin Batı Sahra konusunda yetkili bir özel temsilci ataması hususlarını da içermektedir (Theofilopoulou, 2006: 3). Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi'nin 690 sayılı kararıyla kurulan MINURSO, ana sorumlulukları olan ateşkesin izlenmesi ve referandumun gerçekleştirilmesi için sivil ve asker görevlilerden oluşan geniş bir ekiple işe başlamıştır. Referandumda oy kullanacak Sahralıların tespiti MINURSO'nun en zorlu görevlerinden biri olmuştur. POLISARIO Cephesi referandumda oy kullanacak Sahralıların tespitinde 1974'te İspanyolların yaptığı sayımın esas alınmasını isterken, Fas İspanya sömürgesi döneminde İspanyol Sahrası'ndan Fas'a kaçan ve 1974 sayımında bölgede bulunmayan Sahralıların da referanduma katılmaları gerektiğini savunmuştur. 1993'te BM Genel Sekreteri'nin uzlaşma önerisi çerçevesinde referanduma katılabilecek kişilerin tespiti için bazı kıstaslar belirlenmiş ve iki taraftan aşiret şeyhlerinin sözlü şahitliklerine dayanan doğrulama mekanizmasının geçerliliği kabul edilmiştir. MINURSO'ya bağlı Sayım Hazırlık Bürosu işlemlere 1994'te başlamış, Batı Sahra, Moritanya, Fas ve Cezayir'deki mülteci kamplarında 19 merkez açmak suretiyle çalışmalarını yürütmüştür (Besenyö, 2009: 161) Bununla birlikte gerek belirlenen kıstaslar gerek doğrulama mekanizmasından kaynaklanan sıkıntılar, tarafların sürekli itirazlarına ve sürecin 1995'te durmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Mayıs 1996'da BM Genel Sekreteri Güvenlik Konseyi'ne, kimlik belirleme sürecinin askıya alınmasını ve MINURSO'nun askeri mevcudiyetinin azaltılmasını önermiştir (Theofilopoulou, 2006: 5). MINURSO'nun lağvedilmesi endişesi tarafların bir araya gelmeyi kabul etmelerine yol açmış, ancak POLISARIO üst düzey yetkilileri ile Fas Veliyaht Prensi arasında yapılan görüşmeler, POLISARIO'nun bağımsızlık konusunu gündeme getirmesi nedeniyle sürdürülememiştir (E. Jensen, 2005: 16).

Mart 1997'de ABD eski Dışişleri Bakanı James Baker'ın BM Genel Sekreteri'nin Batı Sahra Özel Temsilcisi olarak atanması sürece hareketlilik getirmiştir. Baker'ın görevi, öncelikle Çözüm Planı'nın olduğu gibi ya da kabul edilen değişikliklerle uygulanıp uygulanmayacağını ve uygulanmayacaksa üçüncü bir yol olup olmadığını anlamaktır. Esasen Baker'ın zamanla tarafları müzakere edilmiş bir çözüme doğru yönlendirmesi beklenmektedir (E. Jensen, 2005: 16). Bununla birlikte, Baker'ın taraflarla gerçekleştirdiği görüşmeler sonunda kimlik belirleme sürecinin yeniden başlamasını ve Çözüm Planı'nın uygulanmasını öngören Houston anlaşmaları kabul edilmiştir. Kimlik belirleme sürecinin yeniden başlamasından sonra Fas'ın tartışmalı aşiret gruplarından başvuruların kabul edilmesi konusundaki ısrarları süreci sıkıntıya sokmuştur. Şubat 2000'de Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda kimlik belirleme süreci sonunda 198,469 başvurudan 86,386'sının BM kıstaslarını karşıladığı, temyiz başvuruları ve referandum öncesi çözülmesi gereken diğer konular nedeniyle referandumun zamanında yapılamayacağı, yapılsa bile taraflardan biri kabul etmediği takdirde referandum sonuçlarının uygulanmasını zorlayacak bir mekanizmanın olmadığı belirtilmiştir. Bu değerlendirme çerçevesinde BM Genel Sekreteri, soruna sürdürülebilir ve müzakere edilmiş bir çözüm

bulunması için Baker'dan taraflarla görüşmelerde bulunmasını istemiştir (Theofilopoulou, 2006: 8). Bununla birlikte, referandum öngören Çözüm Planı'ndan müzakere edilmiş siyasi bir çözüme doğru uzaklaşılması, referandumu kazanacağından emin olan POLISARIO Cephesi ve Güvenlik Konseyi'ndeki destekçileri tarafından olumsuz karşılanmıştır. Ayrıca kimlik belirleme süreci sonunda referandumu kazanacak bir çoğunluk sağlama beklentisi içinde olan Fas, BM'yi reddedilen tüm başvuruların incelenmesi konusunda uyarmıştır. Baker bu gelişmelerin ardından bölgeye yaptığı ziyaretlerde tarafların Çözüm Planı ile ilgili farklılıklarına işaret ederek Plan'ın uygulanması için somut önerilerde bulunmalarını istemiş, tarafların olumsuz tutumu karşısında Nisan 2001'de "Batı Sahra'nın Statüsüne İlişkin Çerçeve Anlaşması" taslağını hazırlamıştır. Çerçeve Anlaşması Batı Sahra'da beş yıllık bir özerk yönetimin kurulmasını ve beş yıl sonra referandum yapılmasını öngörüyor, referandumda hangi seçeneklerin oylanacağına dair bir husus içermiyordu. BM Güvenlik Konseyi'nin tarafları Çerçeve Anlaşması taslağını ve karşılıklı kabul edilebilir bir anlaşmaya ulaşmak için diğer siyasi çözüm önerilerini de tartışmaya davet eden kararını POLISARIO Cephesi ve Cezayir reddetmiş, Fas ise kabul etmiştir (Theofilopoulou, 2006: 10). Bu arada Cezayir Devlet Başkanı Abdülaziz Bouteflika, 2001 sonbaharında Houston'a yaptığı ziyarette Baker'a Cezayir ve POLISARIO Cephesi'nin Batı Sahra'nın bölünmesini tartışmaya hazırlandığını belirtmiştir. Bu gelişmelerin ardından Baker, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir siyasi çözüme uzlaşmayla ulaşamadığına dikkat çekerek, BM Güvenlik Konseyi'ne anlaşmazlığı çözmek için; Çözüm Planı'nın uygulanması, Çerçeve Anlaşması taslağının revize edilmesi, Batı Sahra'nın bölünmesi olasılığının araştırılması ve sorunu çözemeyeceği kabul edilerek MINURSO'nun lağvedilmesi önerilerini sunmuştur. Temmuz 2002'de Güvenlik Konseyi 1429 sayılı kararla Baker'ı siyasi çözüm bulma çabalarını sürdürmeye davet etmiş ve kendi kaderini tayin hakkını sağlayacak herhangi bir yaklaşımı dikkate almaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Baker bunun üzerine "Batı Sahra Halkının Kendi Kaderini Tayin İçin Barış Planı"nı (Baker II Planı) hazırlamıştır. Batı Sahra Otoritesi adıyla tesis edilecek dört yıllık geçici özerk yönetimin ardından nihai statü için referandum yapılmasını öngören Barış Planı, 30 Aralık 1999'dan itibaren Batı Sahra topraklarında daimi ikametini kanıtlayanlara oy kullanma hakkı veriyor, Çerçeve Anlaşması'ndan farklı olarak referandumda oylanacak seçenekleri içeriyordu. POLISARIO Cephesi'nin muhtemelen Cezayir'in baskısıyla Temmuz 2003'te Barış Planı'nı kabul etmesi, Plan'a soğuk yaklaşan Fas'ta şok etkisi yaratmıştır. Fas, referandumda bağımsızlık seçeneğinin yer almasından rahatsızlık duymuş ve Baker'den Çerçeve Anlaşması'nda olduğu gibi referanduma ilişkin seçeneklere yer vermemesini istemiştir. BM Güvenlik Konseyi, ABD'nin hazırlanmasına aktif bir şekilde katıldığı 1495 sayılı kararıyla Baker Planı'nı oybirliğiyle desteklemiş ve taraflara birbirleri ve BM ile Plan'ın kabulü ve uygulanması için çalışmaları çağırısında bulunmuştur (Theofilopoulou, 2006: 12). Kararın kabul edilmesinin ardından Fas, Aralık 2003'te karşı teklif olarak Baker'a "Özerklik Statüsü" taslağını sunmuştur. Baker, bağımsızlık seçeneğine ve kendi kaderini tayin hakkına yer vermeyen taslakta diğer tarafla tartışmaya imkan sağlaması için değişiklik yapılmasını istemiş, ancak Fas "tarafların Fas

egemenliği çerçevesi içinde özerkliğe dayanan müzakere edilmiş bir çözümü kabul etmeleri gerektiği” şeklinde cevap vermiştir (Theofilopoulou, 2006: 13). Geline bu aşamada BM Genel Sekreteri ve Baker için iki seçenek söz konusuydu: MINURSO’yu lağvetmek ya da tarafların Barış Planı’nı kabul etmesini sağlamaya çalışmak. BM Güvenlik Konseyi Nisan 2004’te kabul ettiği 1541 sayılı kararda Barış Planı’na desteğini teyit etmekle birlikte, karşılıklı kabul edilebilir siyasi çözüme güçlü bir destek vererek 1495 sayılı kararıyla çelişen bir yaklaşım benimsemiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin kararının ardından Baker istifasını istemiş, POLISARIO Cephesi’nin üzüntüyle karşıladığı karar Fas tarafından “Fas diplomasisinin zaferi” olarak nitelendirilmiştir (Theofilopoulou, 2006: 13).

3.2.2004 Sonrasındaki Girişimler

Özerklik önerisi 2005’te Yeşil Yürüyüş’ün 30’uncu yıldönümünde Fas Kralı 6. Muhammed tarafından kamuoyuna duyurulmuş, Mart 2006’da Kraliyet Sahra İşleri Danışma Konseyi (CORCAS) özerklikle ilgili teklifleri hazırlamıştır. Nisan 2007’de ABD, Fransa, İngiltere ve İspanya’nın baskıları karşısında Fas, “Sahra İçin Özerklik Statüsünün Müzakere Edilmesi İnisyatifi”ni açıklamıştır. Özerklik önerisi, tarafların bağımsızlık ile birleşme arasındaki uç pozisyonlarından farklı bir alternatif ve bir uzlaşma girişimi olarak görülmüştür (Zartman, 2013: 67). Bununla birlikte, “Fas egemenliği çerçevesi içindeki özerkliğin” Fas ile birleşme seçeneğinden fazla bir farklılığı bulunmamaktadır. Sonuç olarak BM Güvenlik Konseyi 50 yıllık referandum kampanyasından vazgeçmiş ve taraflara siyasi çözüm için önkoşulsuz doğrudan görüşmelere angaje olmaları çağrısında bulunmuştur (Zartman, 2013: 66). Avaro de Soto’nun kısa süreli görev döneminin ardından Batı Sahra Özel Temsilciliği’ne getirilen Peter vanWalsum’unManhasset’te taraflarla gerçekleştirdiği görüşmelerde POLISARIO Cephesi özerklik önerisini reddetmiş, bu tutumunu Christopher Ross’un Özel Temsilciliği döneminde de sürdürmüştür. Ross, güven inşa edici tedbirleri tartışmayı amaçlayan yeni bir yol denemiş, ayrıca referandum seçeneğinin devamından yana bir tutum sergilemiştir. Ross, MINURSO’nun görev alanına insan hakları ile ilgili sorumlulukların da eklenmesini önermiş, ancak bu öneri Fransa tarafından reddedilmiştir (Zoubir, 2010: 91-92). Ross’un Özel Temsilcilik görevinin sürdüğü ve Barack Obama’nın ABD Başkanlığına geldiği 2009-2016 dönemi, BM’de ABD ile Fas’ın insan hakları konusunda en fazla karşı karşıya kaldığı dönem olmuştur. Obama’nın başkanlığa gelmesiyle birlikte ABD’nin Batı Sahra konusundaki tutumunun değişebileceği, hatta bağımsızlık seçeneğinin desteklenebileceği yönünde beklentiler söz konusu olmuş, ancak Dışişleri Bakanı Hilary Clinton Kasım 2009’da ABD’nin özerklik planı ile ilgili politikasının değişmediğini açıklamıştır (Zoubir, 2010: 97). Obama Yönetimi’nin, Batı Sahra’nın Fas’ın bir parçası olduğu varsayımına dayanan özerklik planını gerçekçi, ciddi ve güvenilir bularak desteklemesi, uluslararası toplumun ilk kez bir ülkenin askeri güçle toprak genişletmesini kabul etmesi anlamına geleceği ve tehlikeli bir örnek oluşturacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Zunes, 2013).

2017’de Almanya eski Cumhurbaşkanı Horst Köhler’in Batı Sahra Özel Temsilciliği’ne, Nisan 2018’de de John Bolton’un da ABD Başkanı Donald Trump’ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığına

gelmesi görüşmelerin yeniden başlatılmasında etkili olmuştur. Bolton'un, Batı Sahra Özel Temsilciliği döneminde Baker'ın ekibinde yer alması nedeniyle Batı Sahra konusuyla yakından ilgilendiği ve sorunun gerekirse Fas'a baskı yapılarak kısa sürede çözülmesinden yana bir tutum sergilediği belirtilmiştir. Bolton, MINURSO'nun görev süresinin bir yıllığına değil, altı ay için uzatılmasını sağlayarak taraflara, özellikle de Fas'a baskı yapmayı amaçlamıştır. Bolton, Fas'ı oyalama taktiklerine başvurarak görüşmelerin sonuca ulaşmasını engellemekle ve Batı Sahra üzerindeki fiili kontrolünün yasallaşmasını beklemekle eleştirmiş, referandumun gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Referandumu kabul etmeyen Fas'ın ateşkesi ya da sahte bir barış sürecini de hak etmediğini belirten Bolton, MINURSO'nun lağvedilip eski duruma, yani düşmanlığa dönülmesinin açık bir seçenek olduğunu dile getirmekten de çekinmemiştir (Niarchos, 2018). Ayrıca Bolton Fas'ın, Batı Sahra ile ilgili referandumun kaybedilmesinin monarşinin istikrarını etkileyebileceği görüşünü de eleştirmiş, Fas'ın Batı Sahra'yı işgalinin gerçekte Batı Sahra'nın mineral kaynaklarını kontrolü amaçladığını, ama kendi propagandasına kendisinin de inandığını belirtmiştir (ForeignPolicy, 2020). Bolton'un Ulusal Güvenlik Danışmanlığı görevinin Eylül 2019'da sona ermesi ve Fas'ın, Hizbullah'ın POLISARIO Cephesi'ne eğitim ve silah verdiği iddiasıyla gündeme gelen Fas-İran krizi, Batı Sahra konusunu ikinci plana atmıştır. Köhler'in de Aralık 2018 ve Mart 2019'daki görüşmelerden sonra istifa etmesi, BM sürecini yeniden durgunluğa sürüklemiştir. Köhler'den sonra Özel Temsilciliğe bir atama yapılmamıştır. MINURSO'nun görev süresi 2548 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla 31 Ekim 2021'e kadar bir yıl daha uzatılmıştır. Kararda taraflara, Batı Sahra halkına kendi kaderini tayin hakkı sağlayacak adil, sürdürülebilir ve karşılıklı kabul edilebilir, uzlaşmaya dayalı siyasi çözüm için önkoşulsuz olarak müzakerelere devam etme çağrısı yinelenmiştir (S/RES/2548/2020).

Diğer yandan, ABD eski başkanı Donald Trump'ın, Fas'ın İsrail ile diplomatik ilişki kurma kararına karşılık, Aralık 2020'de Batı Sahra üzerindeki Fas egemenliğini tanıması, Fas dış politikası açısından önemli bir başarı olmuştur. Batı Sahra'nın hukuki statüsünde değişiklik yapmasa da Trump'ın kararının, Biden yönetimi de onayladığı takdirde, BM Güvenlik Konseyi'nin Batı Sahra ile ilgili tutumunu etkilemesi muhtemeldir. Fas, İsrail ve bazı Arap ülkeleri dışındaki ülkelerin geniş eleştirilerine neden olan karar, ABD içinde de tartışmalar yaratmış, Baker ve Bolton Biden Yönetimi'nden kararın geri alınmasını istemiştir.

Trump Yönetimi'nin kararından kısa süre önce Kasım 2020'de Moritanya sınırındaki Guerguerat'ta Fas askerleri ile POLISARIO Cephesi arasında yaşanan gerilim ve POLISARIO Cephesi'nin 1991 tarihli ateşkes kararından çekildiğini açıklaması, sorunun yeniden askeri alana taşınacağı endişelerine yol açmıştır. Müzakerelerin yıllardır herhangi bir sonuca ulaşmamasına rağmen sürdürülmesinden dolayı POLISARIO Cephesi'ni eleştiren Sahralı gençler arasında silahlı mücadelenin yeniden başlatılması yönünde bir eğilim olduğu dile getirilmektedir. Mülteci kamplarındaki yaşam koşullarının, Magreb bölgesinde etkinliği artan İslamcı örgütlerin Sahralı gençler arasından eleman temin etmeye yönelik faaliyetlerinin ve siyasi sürece duyulan güvensizliğin radikalizmi güçlendirme

olasılığı, geleceğe yönelik endişe kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Arap Baharı'nın da bir yansıması olarak 2010'da Layoune yakınlarındaki AgdimIzık'te meydana gelen şiddet olayları, sadece mülteci kamplarında değil, Fas işgali altındaki Batı Sahra topraklarında da durumun olumlu olmadığını işaret etmektedir. Şiddet olaylarının yerli Batı Sahralılar ile Fas'tan gelen topluluklar arasında derin bir düşmanlığın geliştiğini gösterdiği, Fas Yönetimi'nin Sahra politikasının yurttaşların eşit haklara sahip olmasına yönelik bir sistem geliştirmekte başarısız olduğu ifade edilmektedir (Boukhar, 2012: 14-15) Fas Yönetimi'nin muhalif Batı Sahralılara yönelik insan hakları ihlalleri de uluslararası alanda eleştiri konusu olmaya devam etmektedir.

4.SONUÇ

Batı Sahra Sorunu; sömürgecilik mirasının, Soğuk Savaş dinamiklerinin, jeopolitik çıkarların ve Fas ile Cezayir arasındaki bölgesel nüfuz mücadelesinin iç içe geçtiği bir sorun niteliğindedir. İspanya sömürge yönetiminin ardından Fas ve -kısa süreli olarak- Moritanya tarafından işgal edilen bölge, Sahra halkının önce sömürgeci, sonra işgalci güçlere karşı bağımsızlık mücadelesine sahne olmuştur. "Büyük Fas" düşüncesi çerçevesinde Batı Sahra'yı ülkesinin bir parçası olarak gören Fas'ın 1975'te Yeşil Yürüyüş'le İspanyol Sahrası'na girerek bir oldu-bitti yaratması ve iç sorunlarıyla meşgul olan İspanya'nın Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkına imkan verecek referandumdan vazgeçerek bölgeyi Fas ve Moritanya'ya bırakması sorunun başlangıcını oluşturmuştur. ABD, müttefiklerinin istikrarını ve kendi siyasi-askeri çıkarlarını dikkate alarak Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını görmezden gelmiş ve Madrid Anlaşması'nın gerçekleştirilmesinde ana rolü oynamıştır. Fas'ın jeostratejik önemi, Batılı ülkelerle yakın ilişkileri ve ılımlı bir Arap ülkesi olarak görülmesi, ABD'nin Soğuk Savaş koşullarında Sahra'nın Batı karşıtı bir hareketin eline geçmesini önlemesine yol açmıştır. ABD, POLISARIO Cephesi ile askeri ve diplomatik alandaki mücadelesi sırasında da Fas'a desteğini sürdürmüş, 1975'ten 1991'e kadar devam eden savaşta Fas'a Fransa ile birlikte silah, eğitim, istihbarat yardımı sağlamıştır. ABD'nin 1991'den sonra BM'nin barış girişimleri çerçevesinde Fas'a sağladığı destek en az savaş sırasındaki yardımları kadar önem arz etmiştir.

Batı Sahra halkının kendi kaderini tayin hakkını referandum yoluyla kullanmasını öngören BM Çözüm Planı, Fas tarafından Batı Sahra'nın Fas ile birleşmesini, POLISARIO Cephesi tarafından ise bölgenin bağımsızlığını sağlayacağı düşüncesiyle desteklenmiştir. Başka bir deyişle Fas ve POLISARIO Cephesi, askeri yoldan elde edemedikleri sonucu Çözüm Planı kanalıyla elde etme arayışında olmuştur. Bu nedenle, birleşme veya bağımsızlık seçeneklerinin oylanacağı referandumda oy kullanacak kişilerin tespiti meselesi, başından itibaren Çözüm Planı'nın önündeki en önemli güçlüğü oluşturmuş ve referandumun sürekli olarak ertelenmesine yol açmıştır. Çözüm Planı'nın iki uç seçenek arasında tercih yapılmasını öngörmesine karşılık Baker II Planı, aşamalı ve yumuşak bir geçiş sürecini amaçlamıştır. Plan, dört yıllık özerklik döneminin taraflar arasında güven ve işbirliği yaratabileceği ve uzlaşmaya dayalı bir siyasi çözümü kolaylaştırabileceği anlayışını yansıtmıştır. Plan referandumuna

katılacak kişilerin belirlenmesinde Fas'ın gündeme getirdiği talepleri büyük ölçüde karşılmasına rağmen, bağımsızlık seçeneğine yer vermesi nedeniyle Fas'ın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu yaklaşım, Fas'ın Batı Sahra üzerindeki egemenliğinin kabulü dışında bir seçeneğe açık olmadığını göstermiştir.

BM Çözüm Planı'nın esasını teşkil eden Batı Sahra referandumunun kendi egemenliğini teyit edecek bir "doğrulama referandumuna" dönüşmesine yönelik girişimlerinde ya da Özel Temsilci Baker tarafından hazırlanan Barış Planı'na itiraz ettiğinde Fas'ın herhangi bir baskıyla karşılaşmaması ABD'nin ve Fransa'nın tutumları sayesinde mümkün olmuştur. Fas'ın 2007'de sunduğu Batı Sahra'ya kendi egemenliği altında özerklik sağlama planının temelinde Fas ile birleşme anlamına gelmesine karşın ABD ve Fransa'nın destekleri, üstelik planı gerçekçi ve ciddi bularak, devam etmiştir. Referandum tamamıyla gündemden kalkmış, karşılıklı kabul edilebilir bir siyasi çözüme ulaşılması amaçlanır olmuştur. Ancak POLISARIO Cephesi'nin bağımsızlık, Fas'ın ise egemenliği altında özerklik düşüncesinden vazgeçmediği dikkate alındığında müzakereler yoluyla nasıl bir çözüme ulaşılabileceği anlaşılabilir. Muhtemelen daha zayıf olduğu değerlendirilen tarafın taviz vermesi umulmaktadır. Varlık nedeni Batı Sahra'nın bağımsızlığını sağlamak olan POLISARIO Cephesi'nin tutum değiştirmesini beklemek ise gerçekçi görünmemektedir. Bununla birlikte POLISARIO Cephesi, müzakereleri terk eden taraf durumuna düşmeyi istememektedir. POLISARIO Cephesi 80'li yıllarda askeri ve diplomatik alanda kazandığı başarıları sürdürmemiş, SADR mevcudiyetini devam ettirse de yarı-devlet statüsünden öteye geçememiştir. Cezayir'in desteklememesi halinde POLISARIO Cephesi'nin askeri seçeneğe başvurması da zayıf bir ihtimaldir. Cezayir'in ise Batı Sahra Sorunu'nun çözülmesi yerine Fas için daimi bir mesele olarak kalmasını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Cezayir, bu şekilde Fas'ın güçlenmesini ve kendisi ile bölgesel nüfuz mücadelesine girmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Zamanın lehine işlediğini düşünen Fas bakımından müzakere sürecinin uzaması, fiili egemenliğinin pekişmesine ve "realiteye" dönüşmesine yardım eden bir faktör durumundadır. Fas ile Cezayir arasında tercih yapmak zorunda kalmak istemeyen ABD, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin de çözümü değil, ama müzakereleri destekleyerek mevcut durumun devamından yana bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Bu çerçevede, soruna doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olan tarafların tutumu dikkate alındığında Batı Sahra Sorunu'nun müzakereler yoluyla çözümünü beklemenin gerçekçi olmadığı sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abi-Mershed, O. ve Farrar, A. (2013) "A History of the Conflict in Western Sahara", Boukhars, A. ve Roussellier, J. (eds.) Perspectives on Western Sahara: Myths, Nationalisms, and Geopolitics, Maryland: Rowman&Littlefield, 3-27.

Bayram, M. (2020) "Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti'nin Diplomatik Ontolojisi", Liberal Düşünce, 25 (97): 167-185.

Besenyö, J. (2009) "Western Sahara", Budapest: Publikon Publishers.

Bolton, J. (2020) "Biden Reverse Course on Western Sahara", ForeignPolicy, 15.12.2020, <https://foreignpolicy.com/2020/12/15/biden-reverse-course-western-sahara/>

Boukhars, A. (2012) "Simmering Discontent in the Western Sahara", Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

Cantürk, C. ve Şengül, B. (2019) "Kuzey Afrika'da Bir Bağımsızlık Mücadelesi Analizi: Polisario Cephesi ve Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti (SADR)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (4): 1321-1353.

Halt, B. (2017) "Western Sahara. Sahrawi Arab Democratic Republic", Abidjan: Dany Beck Paper Shop.

Hodges, T. (1983) "The Origins of Sahrawi Nationalism", Third World Quarterly, 5 (1): 28-57.

Hodges, T. (1985) "At Odds with Self-Determination: The United States and Western Sahara", Bender, G. J., Coleman, J. S. ve Sklar, R. L. (eds.) African Crisis Areas and U.S. Foreign Policy, California: California University Press.

House of Representatives (1977) "The Question of Self-Determination in Western Sahara. Hearing Before the Subcommittees on International Organizations and on Africa of the Committee on International Relations. Ninety-Fifth Congress First Session, October 12, 1977", Washington: U.S. Government Printing Office.

International Court of Justice (1975) "Western Sahara Advisory Opinion of 16 October 1975".

Jensen, E. (2005) "Western Sahara: Anatomy of a Stalemate", London: Lynne Rienner Publishers.

Jensen, G. (2013) "War and Insurgency in the Western Sahara", Carlisle: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.

King, S. J. (2013) "The Emergence and Politics of the Polisario Front", Boukhars, A. ve Roussellier, J. (eds.) Perspectives on Western Sahara: Myths, Nationalisms, and Geopolitics, Maryland: Rowman & Littlefield, 71-90.

Munene, M. (2010) "Multiple Colonialism in Western Sahara", Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa, 2 (2): 178-195.

Naylor, P. C. (1987) "Spain and France and the Colonization of Western Sahara: Parity and Paradox, 1975-87", Africa Today, 34 (3): 7-16.

Niarchos, N. (2018) "Is One of Africa's Oldest Conflicts Finally Nearing its End?" The New Yorker, December 29, 2018, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/is-one-of-africas-oldest-conflicts-finally-nearing-its-end>

San Martin, P. (2010) “Western Sahara. TheRefugeeNation”, Cardiff: University of WalesPress.

Shelley, T. (2013) “Endgame in the Western Sahara: WhatFutureforAfrica’sLastColony”, London: ZedBooks.

Smith, J. J. (2018) “TheTaking of theSahara: The Role of Natural Resources in theContinuingOccupation of Western Sahara”, Kingsbury, D (ed.) Western Sahara. International Law, Justiceand Natural Resources, Routledge.

Theofilopoulou, A. (2006) “The United Nations and Western Sahara: A Never-endingAffair” Washington: United StatesInstitute of Peace.

UN Security Council (2020) “Resolution 2548 (2020)”.

Zartman, W. (2013) “Morocco’sSaharanPolicy”, Boukhars, A. ve Roussellier, J. (eds.) Perspectives on Western Sahara: Myths, Nationalisms, andGeopolitics, Maryland: Rowman&Littlefield, 55-71.

Zunes, S. (2013) “Obama IgnoresMorocco’sIllegalOccupationand Human RightsAbuses”, ForeignPolicy in Focus, December 20, 2013, <https://www.fpip.org/obama-ignores-moroccos-illegal-occupation-human-rights-abuses>

Zunes, S. ve Mundy, J. (2010) “War, Nationalism, andConflictIrresolution”, New York: SyracuseUniversityPress.

Zoubir, Y. (2010) “TheUnresolved Western SaharaConflictanditsRepercussions”, JournalofMiddleEasternandIslamicStudies (in Asia), 4 (2): 85-99.

AVRUPA BİRLİĞİ'NE KATILIM SÜRECİNİN TÜRKİYE SİYASETİNE YANSIMASI: ALTERNATİF ÖRGÜTLER*

Didem SAYGIN*

Asime Dilara ERDEM*

ÖZET

Türkiye, 31 Temmuz 1959 yılında Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini başlatmıştır. Günümüze kadar Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri inişli-çıkışlı bir diyalog içerisinde olmuştur. Yaklaşık 60 senedir süregelen ilişkilerin tam üyelik ile sonuçlanamaması Türkiye için farklı alternatifleri gündeme getirmiştir. Bu çalışmada Türkiye-Avrupa Birliği ilişkisindeki süreçler, Türkiye'nin siyasi olarak Avrupa Birliği karşısındaki duruşu ve Avrupa Birliği'ne yönelik oluşturabileceği alternatifler özellikle güncel gelişmeler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca uluslararası arenadaki alternatif örgütlerin varlığı ve Türkiye ile olan ilişkilerine değinilmiş ve Türkiye'nin hem Avrupa Birliği ile olan ilişkisi hem de diğer örgütlerle olan ilişkisi değerlendirilirken siyasi açıdan farklı bir uluslararası örgüte katılımın Avrupa Birliği'ne alternatif olup olamayacağı irdelenmiştir. Çalışmanın amacı, 1959 yılından beri süre gelen Avrupa Birliği'ne üye olma ihtimali devam ederken Avrupa Birliği'ne alternatif olabilecek örgütleri incelemektir. Bu noktada Şangay İşbirliği Örgütü ile Avrasya Ekonomik Birliği alternatif olabilecek örgütler olarak değerlendirmeye alınmış ancak Avrupa Birliği'nin tam olarak alternatifi olabilecek örgütler olmadığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: AB-Türkiye İlişkileri, Uluslararası Örgütler, AB Siyaseti.

Jel Kod: F05, H83, N44

* Bu metin, 5-7 Mart 2020 tarihlerinde Kars'ta düzenlenen 1. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kamu Yönetimi, didemsaygin@gmail.com, 0000-0002-2832-351X

* Bilim Uzmanı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, asimedilaraerdem@gmail.com, 0000-0002-7422-7473

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 11 Mart 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 29 Mart 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 29 Mart 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

THE REFLECTION OF EUROPEAN UNION ACCESSION PROCESS TO TURKISH POLITICS: ALTERNATIVE ORGANIZATIONS

ABSTRACT

Turkey's European Union accession process began in July 31, 1959. However, European Union-Turkey relations has been in a bumpy dialogue due to the changes in the international system in the historical process and the impact of the events of European integration. Relationships that have been going on for about 60 years have not resulted in full membership, thus, different alternatives have been raised for Turkey. In the study, process in Turkey- European Union relations, Turkey's political stance and the European Union can create alternatives to the European Union it will be considered, especially considering the current developments. The presence of alternative organizations in the international arena and their relations with Turkey will be examined and while Turkey's relations with both the European Union and the other organizations are being evaluated, whether participation in a politically different international organization will be an alternative to the European Union will be examined. The aim of the study is to examine organizations that can be an alternative to the European Union while the possibility of being a member of the European Union, which has been ongoing since 1959. At this point, Shanghai Cooperation Organization and the Eurasian Economic Community have been evaluated as alternative organizations, however it has been concluded that there are no organizations that can be the exact alternative to the European Union.

Keywords: *EU-Turkey Relations, International Organizations, EU Politics.*

Jel Code: *F05, H83, N44*

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan yıkım, Avrupalı ülkeleri tekrardan kalkınma ve Avrupa'yı tekrardan canlandırma girişimine yönlendirmiştir. Almanya, Hollanda, Fransa, İtalya, Belçika ve Lüksemburg'un ekonomik ortaklık ile başlayan birliktelikleri daha sonra genişlemiş ve birçok alanı kaplamış ve ayrıca başka ülkeleri de içine alarak büyüyen bir yapı olmuştur.

Tüm bu süreçte Türkiye de Avrupa Birliği'ne (AB) katılmak için 31 Temmuz 1959'da başvuru yapmış ancak o dönemdeki siyasi istikrarsızlıklar bu süreci etkilemiştir. Sonrasında 1 Aralık 1964 tarihinde bir ivme kat edilmiş ve AB ile Türkiye arasındaki hukuki zemini oluşturan Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması ile tarafların ekonomik olarak birbirlerine yaklaşmaları için bir hazırlık süreci öngörülmüş ve bu hazırlık sürecinin bitimi için bir süre tanınmıştır. Öngörülen hazırlık sürecinin tamamlanmasının ardından 1970 yılında imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren

Katma Protokol ile geçiş dönemine ilişkin sürecin nasıl işleyeceği belirlenmiştir. Katma Protokol ile taraflar arasında tarım ve sanayi ürünleri ile kişilerin serbest dolaşımının sağlanması değerlendirilmiş ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür. 1995'te yapılan Ortaklık Konseyi ile Türkiye-AB arasında Gümrük Birliği kurulmuş ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği'nin kurulmasından sonra Türkiye-AB ortaklık ilişkisi daha somut bir boyut kazanmış ve buna dayanarak 10-11 Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin, AB'ye aday ülke olduğu resmen açıklanmıştır (T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Bu tarihten itibaren Türkiye, AB üyesi ülke olabilmek için çeşitli uyum paketlerini uygulamış ve yeni reformlar getirmiştir. Ancak Türkiye'nin, AB üyesi olabilmek için gösterdiği çaba yıllardır sonuçsuz kalmış, imtiyazlı ortaklık gibi içeriği muğlak farklı üyelik perspektifleri gündeme getirilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin AB'ye olan hevesini kırmış, AB'ye alternatif olarak yeni uluslararası örgütlere ılımlı yaklaşmasına neden olmuştur. Ancak ne Türkiye AB üyesi olmaktan tamamen vazgeçebilmiş ne de AB, Türkiye'yi kesin bir dille reddedebilmiştir. Bu belirsiz durum, çeşitli söylemlerde dile getirilerek Türkiye'yi dünyadaki başka uluslararası örgütlere yönelmeye itmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'yi alternatif örgütleri düşündürmeye iten nedenlerin varlığı üzerinde durulacaktır. Öncelikle siyasi açıdan Türkiye'nin neden AB'ye yöneldiği irdelenecektir. İkinci bölümde ise Türkiye'yi AB'den uzaklaştıran hususlar vurgulanacaktır. Son bölümde ise Türkiye'yi AB'den uzaklaştıran bu etmenlerin Türkiye için yeni alternatifler oluşturup oluşturamayacağı değerlendirilecektir.

2. SİYASİ AÇIDAN TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkisi dünya üzerindeki tüm ülkeleri etkilemiştir. Küreselleşme ile ulusal sınırlar ortadan kalkmaya, ulus devleti kapsayan çok daha büyük yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle özellikle Avrupa ülkeleri artık savaşların son bulması ve ekonomilerinin gelişmesi için birtakım ortaklıkların zorunlu olduğunu anlamış (Aslan, 2009: 294-295) ve uzlaşılı yolunu tercih etmişlerdir.

Bu süreçte Türkiye ise gerek jeopolitik konumu ile gerekse ortaklık alanlarını artırma isteğiyle uluslararası örgütlere katılarak çeşitli uluslararası örgütlerin ya üyesi olmuş ya da üyesi olmak için başvuruda bulunmuştur.

2.1. Neden Avrupa Birliği?

İkinci Dünya Savaşının bitmesi ve sonrasında yarattığı olumsuz etkinin Avrupa ülkelerini etkilemesiyle artan işsizlik ekonomileri çöküş noktasına getirmiştir. Bu ülkeler, hızla kalkınabilmek için birlikte hareket etmenin gerekli olduğu farkındalığıyla birlik

olmak için önce ekonomik sermayeyi ortak hale getirmeye çalışmıştır. Bu noktada Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, İtalya ve Lüksemburg ülkeleri 1951 yılında Paris Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nu sonrasında 1957'de aynı ülkeler Roma Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)'nu kurarak AB'nin temellerini atmışlardır (Uysal, 2001: 140). 1973 yılında dokuz üye daha AET'ye dahil olmuştur. 1979'da da Avrupa Parlamentosunda ilk doğrudan seçimler yapılarak Birlik demokratik meşruiyetini ortaya koymuştur. 1993 yılında tek pazar anlayışı sonuca ulaşmış ve Maastricht Antlaşması ile AB resmi olarak kurulmuştur. 1995 yılında üye sayısı 15'e yükselen AB'nin sınırları daha da genişlemiş, 2002'de ortak pazarın uyumu ve ülkelerin ulusal paralarındaki değer farklılıklarını ortadan kaldırabilmek için ortak para birimi Euro devreye sokulmuştur. 2004'te on ülke daha Birliğe üye olmuş ve AB dünya üzerindeki en büyük sui generis yapı haline gelmiştir (Fontaine, 2010: 13). 2009 yılında Lizbon Antlaşması ile gerek kurumsal gerekse içeriksel açıdan önemli düzenlemelere gidilmiştir.

Bu noktada Türkiye, Avrupa entegrasyon sürecine katılabilmek için AET'ye üyelik başvurusu yapmış ve Birliğe uyum sürecini hızlandırmıştır. Bunun akabinde 12 Eylül 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile başvuru hukuki bir boyut kazanmıştır. Ankara Antlaşması taraflar arasında kişi, sermaye, mal ve hizmetin serbest dolaşımını sağlayacak olan bir ortaklık antlaşması şeklinde tasarlanmış ve Türkiye'nin Birliğe tam üyeliğini hedeflemiştir (Tepeli ve Aydın, 2015: 35).

AB'ye tam üyelik durumu Türkiye açısından değerlendirildiğinde olumsuz birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu olumsuzluklar, AB'nin 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olmasını reddetmesi ile başlamış, 2002'de Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihi olarak 2004'ü işaret etmesiyle ve 2005'te aday ülkelerin ülkelerinde Türkiye'nin AB'ye katılımı ile ilgili referandum yapmalarının önünü açmasıyla devam etmiştir. Bununla birlikte, 2007 yılında Türkiye'den ekonomik ve hukuki anlamda ileri olmayan Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe dahil edilmesi, Türkiye'de AB'ye karşı duyulan heyecanın ve motivasyonun düşmesine neden olmuş ve tepki ile karşılanmıştır (Karakaş, 2007-2008: 24). 1996 senesinde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılması ve hemen peşi sıra 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi ile önem kazanan süreç, 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlamasıyla Türkiye-AB ilişkilerine ivme kazandırmıştır (Güzel, 2002: 82). Sonraki dönemlerde Türkiye'nin AB siyaseti, Gümrük Birliği'nin Türkiye lehine güncellenmemesi, imtiyazlı ortaklığın gündeme gelmesi, vize serbestisi ve akabinde Geri

Kabul Anlaşmasının yarattığı sorunlar ve son olarak 2015'te başlayan mülteci krizi ile inişli-çıkışlı bir sürece girilmiştir.

3. TÜRKİYE'Yİ AB'DEN UZAKLAŞTIRAN ETMENLER

Türkiye 2002 sonrası dönemde AB'ye üye olmak için ardı ardına uyum paketleri kabul ederek büyük bir reform sürecine girmiş ve AB üyelik perspektifinin getirdiği sorumlulukları yerine getirmeye çalışmıştır. Bu noktada Türkiye AB'ye uyum sürecinin büyük bir kısmını tamamlamasına rağmen AB tam üyeliğini gerçekleştirememiştir. Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşmemesine rağmen AB'nin tam üyelik vermeden Türkiye'den yararlanmaya çalışması, üyelik sürecinin uzaması ve en nihayetinde muamma olarak kalması bunlara ek olarak yaşanan birçok siyasi olay Türkiye'yi AB'den uzaklaştırmıştır.

3.1. Gümrük Birliği'nin Etkileri

Katma Protokol'ün devamı sayılan Gümrük Birliği'ne Türkiye, AB'ye üye olmadan katılmıştır. Türkiye ile AB'yi yakınlaştırılacağı düşünülse de Türkiye'nin AB'ye üye olmadan Türkiye açısından dengesiz bir yapı ortaya çıkartmıştır. AB'nin karar alma süreçlerine dâhil olmayıp, bağımsız olarak AB'nin Gümrük Birliği ile ilgili aldığı kararlara uymak zorunda kalmıştır. Böylece Gümrük Birliği Türkiye için hem ekonomik hem de siyasi dezavantajlar yaratmış, AB'ye giriş bileti de olamamıştır. Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine zararı AB, Türkiye Gümrük Birliği'ne girdikten sonra AB'ye sonradan eklenen Doğu Avrupa ülkeleri ile ticaret yapmış ve bu nedenle de Türkiye'nin Avrupa'ya ihracatında önemli düşüslere neden olmuş ve bu durumdan Türkiye'nin dış ticaret hacmi olumsuz etkilemiştir (Hatipler, 2011: 23). Buna ek olarak, AB firmaları Türkiye'de fabrika kurmamış, mallarını gümrük aracılığı ile Türkiye'ye göndermişlerdir. AB bazı Kuzey Afrika ülkeleri ile Serbest Ticaret Antlaşması (STA) yapmış Türkiye Gümrük Birliği'ne üye ama AB'ye üye olamadığı için bu antlaşmalarda söz sahibi olamamış ama yapılan antlaşmalara da Gümrük Birliği'nden dolayı uymak zorunda bırakılmıştır (Hatipler, 2011: 23). Bu nedenle, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin de çıkarları gözetilerek güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca Gümrük Birliği sebebi ile ticari mallar AB üyesi ülkelerde serbest dolaşımda olurken, Türk bir işveren ticari mallarını gönderebilmekte ancak kendisi AB üyesi bir ülkeye gidebilmek için ya vize sorunuyla karşılaşmakta ya da vize almak için gereksiz vakit kaybetmektedir (Cengiz ve Kurtbağ, 2015: 13-14). Bu durum Gümrük Birliği'ne üye olan ülkemiz için ticari ve ekonomik alanda haksız rekabet ortamı yaratmaktadır.

AB üyeleri Gümrük Birliği'ni güncellemek için herhangi bir itirazda bulunmamakla birlikte güncellemek için de adım atmakta acele etmemektedirler. Bu konuda Almanya Başbakanı Merkel 2017 yılındaki bir röportajında, “*Türkiye ile Gümrük Birliği'ni genişletme çalışmalarını şu an için takip etmeyi düşünmüyoruz*” ifadesini kullanmıştır (BBC, 2017). Türkiye ise açıklamanın Avrupa'daki popülist hareketle ilgisi olduğunu vurgulamış ve “talihsiz” olarak değerlendirmiştir (Sputnik, 2017). 17 Mart 2020'de Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye ile video konferans yoluyla yapılan dördümlü Zirvede ise Almanya Başbakanı Merkel, Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin göz ardı edilmeyeceğini ifade etmiştir (DW, 2020). Ancak Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ile ilgili somut herhangi bir adım atılmamış olması Türkiye'yi AB'den uzaklaştırmaktadır.

3.2. Bir Alternatif olarak “İmtiyazlı Ortaklık”

Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye-AB ilişkisi, 1990'lara kadar Türkiye'nin uyum çabalarıyla devam etmiştir. Ancak 1990'lardan sonra Türkiye'nin, AB içindeki konumunu belirlemek için “ayrıcalıklı ortaklık” gibi kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 2000'li yılların başına gelindiğinde Türkiye'nin, AB'ye tam üye olmasına sıcak bakmayan Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya gibi ülkelerdeki merkez ve aşırı sağ gruplar tarafından (Öner, 2014: 166) ortaya atılan imtiyazlı ortaklık seçeneği ile Türkiye tamamen saf dışı bırakılmamakla birlikte tam üye olma olasılığı ikinci plana atılmaktadır. İmtiyazlı ortaklıkla Türkiye, AB karar alma mekanizmalarına dâhil olmayacak ancak jeopolitik konumu gereği kendisiyle daha sıkı ve yoğun bir işbirliği sağlanmaya çalışılacaktır. Ancak içeriği muğlak olan, hukuki açıdan boşlukları bulunan “imtiyazlı ortaklık” alternatifine Avrupa Komisyonu ve Ankara olumlu bakmamaktadır. Avrupa Komisyonu'nun imtiyazlı ortaklık seçeneğine karşı çıkması, bu kavramın AB'nin üst kurumlarından değil, AB üyesi ülkelere geldiğini göstermektedir (Akçay, 2016: 13). Buna göre; AB'de ulus devletlerin etkin rol oynadığı sonucu çıkartılmakta ve Türkiye'nin tam üyelik süreci ile imtiyazlı ortaklık alternatifinin de ülkelerin çıkarlarına göre değişkenlik gösterdiği gözlemlenmektedir.

AB üyesi ülkelerin, Türkiye'nin tam üye olmasına yönelik olumsuz bakışları birtakım nedenlere dayanmaktadır. Bunlardan bazıları; Türkiye'nin nüfusunun yoğunluğu nedeni ile AB'nin karar alma mekanizmasında etkin rol oynayacak olması, AB fonlarından alacağı yardımların AB bütçesine oldukça yük getireceğinin düşünülmesi, din ve kültür farklılıklarının uyum sürecinde sıkıntı yaratacağı yönündeki görüşlerdir. Buna karşılık, AB'nin Türkiye'den tamamen kopmamasının nedenleri ise; jeopolitik konumu ile Avrupa ile Ortadoğu arasında tampon bölge olarak Avrupa'nın güvenliğini sağlama

konusunda yardımcı olmasıdır. Bu nedenle tam üyeliğe sıcak bakmayan Avrupa, orta yol olarak imtiyazlı ortaklık kavramını ortaya atmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu belirsiz kavram Türkiye’yi AB’den uzaklaştırmaktadır (Akçay, 2016: 14).

1963 yılından beri Türkiye ile AB arasındaki ortaklık ilişkisinin ve aday olma sürecinin sağlam hukuki dayanakları olmakla birlikte ilişkilerin “imtiyazlı ortaklık” gibi üyelik haricinde farklı zeminlere oturtulmaya çalışılması, hem AB’nin en temel ilkelerinden hukukun üstünlüğüne hem de AB’ye duyulan güvene zarar verecektir. Bu nedenle Türkiye’nin tam üyelik kapsamı dışında özel bir statüye tabi tutulması ile üyeliğinin diğer ülkelerden farklı değerlendirilmesi hukukun üstünlüğü ilkesini zedeleyecektir (Özer, 2009: 97).

2005’te Türkiye’nin AB’ye tam üyelik için ilk adımı sayılan görüşmeler başlamıştır. Avrupa Komisyonu 6 Ekim 2004’te yayınladığı basın bildirisi ile Türkiye ile görüşmelerin daha da arttırılacağı ve reform sürecine olumlu katkılarda bulunulacağı, Türkiye’nin üyeliği ile oluşacak yeni yükümlüklerin yerine getirilmesinde destek olunacağı belirtilmiştir. Bu tavsiyelere uyularak, 2005 yılından itibaren görüşmeler başlamış ve görüşmelerin akabinde de AB’de, Türkiye’nin üyeliğinin avantajları ve dezavantajlarının tartışmaları hızlanmıştır (Soytürk, 2012: 382). Bu süreçte tam üyelikten imtiyazlı ortaklığa geçiş ilişkiyi farklı bir boyuta taşıyacaktı.

3.3. Vize Serbestisi ve Geri Kabul Anlaşması

AB’nin en önemli göç politikalarından olan Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestisi konusu Türkiye’ye ancak 2012 yılında önerilebilmiştir. Türkiye de tam üyeliğin kapısını aralayabileceğini düşünerek, AB’nin vizesiz Avrupa önerisi karşısında dış politika konusunda birtakım değişikliklere yönelmiştir. Özellikle AB’nin göç politikalarına uyum kapsamında isteklerini belli şartlar altında sağlayabileceğini belirtmiş ve 16 Aralık 2013’te Geri Kabul Anlaşmasını imzalamıştır (Köse, 2015: 196). Anlaşma gereği Türkiye üzerinden yasadışı olarak AB üyesi ülkelerin sınırlarına girenlerin ülkelerine iadesi üzerinde anlaşılmıştır (Ultan, 2020: 1549).

Bunların yanı sıra Katma Protokolün 41.maddesinin birinci paragrafına göre; “Akit taraflar aralarında hizmet sunma serbestisi ve yerleşme özgürlüğü ile ilgili herhangi bir yeni kısıtlama koymaktan kaçınırlar” ifadesi önemlidir. Bu ifade ile vurgulanmak istenen AB üyesi ülkeler Türk vatandaşlarına ülkelerinde çalışma hakkı verebilecek ve bununla ilgili hükümleri ağırlaştırmayacaklardır. Vize serbestisi ve Geri Kabul Anlaşması ile bağlantısı olan bu hüküm standstill hükmü olarak da bilinmektedir (Saygın, 2011: 32).

Bununla birlikte, Geri Kabul Anlaşması, Türk vatandaşları için vize serbestisinin gündeme gelmesinin yolunu açmıştır. Ancak Türk vatandaşlarının kısa süreli ziyaretleri için vizesiz AB'ye geçişin olmasına, Türkiye'nin büyük oranda göç veren ve üçüncü ülkelerden gelebilecek olan göçmenler için transit bir yol olması nedeniyle AB üyesi ülkeler tarafından hep kuşkuyla bakılmış ve vize serbestisi meselesi de daima bir belirsizlikte bırakılmıştır. Türkiye vatandaşlarına uygulanan vize mecburiyeti ve başvuru esnasındaki sıkı prosedürler, kişisel verilerin alınması, istenen belgelerin fazlalığı, vize verilmesi süresinde yaşanan gecikmeler veya keyfi uygulamalar Türk kamuoyunda olumsuz etkiler yaratmıştır (Nas, 2015: 171). Ayrıca bu dönemlerde Suriye krizinin patlak vermesi sonucu Geri Kabul Anlaşmasının, "AB'nin sınırlarını Suriyeli mültecilerden korumasının bir önlemi olarak görülmeli midir?" sorusunu akla getirmektedir. Türkiye'nin AB'den uzaklaşmasının ve AB'nin yaptırımlarına tepkisinin karşılığında son olarak Brüksel'de yapılan AB Liderler Zirvesi'nde Almanya Başbakanı Merkel, 2020'nin Aralık ayında Türkiye'nin vize serbestisi için görüşeceklerini ve Türkiye ile yapıcı ilişkiler istediklerini netleştirdiklerini belirtmiştir (Sözcü, 2020).

3.4. Mülteci Krizi

Türkiye-AB ilişkilerinde mülteci krizi, Suriye iç savaşından sonra ortaya çıkmıştır. AB'nin Türkiye ile mülteciler için iş birliği yapması 15 Ekim 2015'te revize edilen Ortak Eylem Planı çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Taslak plan; Türkiye'nin, Suriyeli mültecileri AB ülkelerine yasa dışı yollardan giriş yapmalarını önlemek ve Türkiye'de kalmaya ikna etmek amacıyla sınırları daha sıkı denetim altında tutması karşılığında AB'nin Türkiye'ye maddi yardımda bulunmasını içermektedir. Bu durum da mülteci krizi sonucu Türkiye-AB ilişkilerinin aşırı siyasallaşması riskini doğurmaktadır (Kutlay ve Akçalı, 2015: 5-6). Suriyeli mültecilerin Türkiye'de olması AB sınırlarını tehdit ettiği için AB, Türkiye'yi mülteci krizi ile ilgili 7 ve 18 Mart 2016 tarihli Zirveye davet etmiştir. 7 Mart 2016 tarihli zirvede taraflarca öne sürülen konuların taslak metni üzerinde anlaşılmış ve 18 Mart tarihli Zirvede de hazırlanan taslak metin üzerinde mutabakata varılmıştır (Oğuşgil, 2016: 68). 18 Mart 2016 tarihli Zirvenin sonucunda Ortak Göç Eylem Planı ile birlikte AB, çıkarlarını korumak ve Türkiye'yi yanında tutabilmek adına, Türkiye'nin AB üyelik sürecinin hızlandırılması, düzenli Zirvelerin gerçekleştirilmesi, yeni fasılların açılması ve vize serbestisi için belirlenen kriterlerin sağlanması sonucu vize serbestisinin sağlanması ve Suriyeli mülteciler için kullanılacak üzere "sığınmacı mali imkanı" oluşturulması ayrıca başlangıçta üç milyar avroluk bir ödemenin yapılması olarak belirlenmiştir (Şen ve Özkorul, 2016: 106). Böylece Türkiye-AB ilişkilerinin yeniden ısınma sürecine girdiği düşünülmüştür.

Mülteci Krizi'nin önüne geçebilmek için yapılan iş birliği Türkiye-AB ilişkilerini yumuşatmış olsa da AB'nin Türkiye'ye mültecilere yardım amacıyla göndereceği parayı göndermemesi ve Türkiye'nin Suriye'de istediği güvenli bölgenin oluşturulmaması sonucunda gerilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin sığınmacıları Avrupa'ya göndermek için zamanı geldiğinde sınır kapılarını açabileceğinden bahsetmiş olması (NTV, 2019) AB üyesi ülkeleri tedirgin etmiş, Türkiye'ye yönelik temkinli açıklamalar yapmaya yöneltmiştir. Ayrıca AB, Türkiye'ye karşı uzlaşmacı tavırlar sergilemek zorunda kalmıştır (DW, 2019). Ancak AB, Türkiye'nin Suriyeli mültecileri, kendisine karşı kullanabileceğini düşündüğü için mülteci krizi de Türkiye-AB ilişkilerini gerginleştiren bir süreç olmuştur. Çünkü AB'nin mülteci krizi meselesiyle Türkiye'ye yaklaşımı, Türkiye'yi aday ülke olarak görmekten ziyade bir sınır ülke olarak gördüğünü göstermektedir.

Yasa dışı göçmeleri iadeyi içeren Geri Kabul Anlaşmasının imzalanması (Ultan, 2016: 144) ve Geri Kabul Anlaşmasına bağlı olarak vize serbestisinin sağlanacak olması Türkiye-AB ilişkilerinin yeniden canlanacağı düşündürmüştür. Türkiye ile AB'nin mülteci mutabakatının en önemli kısımlarından birisi, AB'nin Türkiye'ye 2018 sonuna kadar 3+3 olacak şekilde toplamda 6 milyar Euro'luk bir yardım yapmasıdır. Fakat şu ana kadar Türkiye'ye sadece 2,7 Euronun geldiği kaydedilmiştir (BBC, 2020). AB'nin, mültecilere yardım için taahhüt ettiği parayı göndermemesi, mülteci sorunu ile yıllardır tek başına mücadele etmeye çalışan Türkiye'nin ekonomisinin zararına olmuş ve Türkiye-AB ilişkileri yeniden gerilmiştir. Ayrıca AB'nin mülteci sorununa yönelik uygulamalarında soruna çözüm bulmaktan ziyade, mültecileri kendi sınırlarından uzak tutmak için geçici çabalar sarf ettiği görülmüştür (Akkaya, 2019: 375).

Bununla birlikte, Türkiye'nin AB ile yaşadığı mülteci krizi meselesi, 17-18 Aralık 2019 tarihinde Türkiye'nin eş başkanlığında İsviçre'nin ev sahipliğinde düzenlenen I. Küresel Mülteci Forumu'nun en önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Forum, mülteciler için 7,7 milyar doların toplanılması taahhüdünde bulunulması sebebiyle mültecilere yönelik küresel mutabakatın ilk somut çıktılarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Forumun genel konularından birisi de mültecilerin yük ve sorumluluklarını ülkelerin birlikte karşılaması ve mültecilerin başka ülkelere kabulünün de olması gerektiğidir. Bu kapsamda AB, 2020'de önceliği Türkiye, Lübnan ve Ürdün'den olmak üzere 30 bin mülteciyi üye ülkelere yerleştirme taahhüdünde bulunmuştur (AA, 2019). Ayrıca forumda Cumhurbaşkanı Erdoğan mülteci sorunun birkaç ülkenin mücadelesi ile çözülemeyeceğini vurgulamış ve bu sorunun çözüm yolunun mültecileri Türkiye sınırları içinde tutmak olamayacağını belirtmiştir (AA, 2019)

3.5. Diğer Sorunlar ve Son Durum

Türkiye’de 15 Temmuz 2016’da FETÖ tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimi de Türkiye- AB ilişkileri açısından önemlidir. AB’nin Türkiye demokrasisi tarafında tutum sergilememesi ve darbe girişimini sadece kınaması ve sonrasında Türkiye’nin aldığı önlemleri insan haklarının ve demokrasinin ihlali olarak algılaması ve AB üyesi ülkelere kaçan örgüt mensuplarını Türkiye’ye iade etmemesi (Ercan, 2017: 102-103) Türkiye- AB ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Ayrıca mülteci krizi sonucunda yoğun göçe önlem almak adına Türkiye’ye peş peşe gelen AB üye ülke liderleri, 15 Temmuz darbe girişimini sadece kınadıklarını belirtmişler, demokrasiyi hedef alan darbe girişimi sonrasında Türkiye’yi ziyaret ederek gerekli dayanışma ve yardımlaşma mesajlarını vermemişlerdir. Bu durum, AB’nin çıkarını ön planda tuttuğu ve Türkiye’ye karşı izlediği kararsız politikayı bir kez daha gözler önüne sermiştir (Kakışım ve Erdoğan, 2018: 410).

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de yürüttüğü sondaj faaliyetleri de son dönemde Türkiye-AB ilişkilerini etkilemiş durumdadır. AB, sondaj faaliyetlerini Güney Kıbrıs’ın egemenliğini ihlal olarak görüp Türkiye’ye yaptırım uygulamaya çalışırken, Türkiye’nin konumu itibariyle enerji kaynaklarının ulaştırılmasında koridor olması nedeniyle olaya temkinli yaklaştıklarını ifade etmiştir (HaberTürk, 2019). Ayrıca Türkiye’nin Güney Kıbrıs’ın gemi ve uçaklarına liman ve havaalanlarını açmaması nedeniyle AB’nin, Türkiye’nin sekiz müzakere faslını açmaması ve diğerlerini de kapatmama kararı ilişkileri zorlaştırmış buna karşılık olarak Türkiye, Güney Kıbrıs’ın, AB dönem başkanlığını yürüttüğü 2012 yılının Temmuz ve Aralık ayları arasında AB ile tüm diyalogunu kesmiştir (Erşen, 2013: 18). Türkiye, Gümrük Birliği’nin güncellenmesini isterken Almanya, Hollanda ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin engellemeleri yüzünden AB Konseyi, AB Komisyonuna Gümrük Birliği’nin güncellenmesi müzakerelerine başlanması için yetki vermemektedir ve bu durumda Türkiye-AB arasında başka bir soruna neden olmaktadır (HaberTürk, 2018).

Ayrıca 11 Eylül saldırılarından sonra gittikçe artan “islamofobi” ABD’den sonra Batı Avrupa ülkelerini de sarmış ve AB ülkelerinde aşırı sağ partilerin iktidara gelmeleri de islamofobiyi giderek arttırmıştır (Aktaş, 2014: 34). Bazı görüşlerin Hristiyan Birliği olarak da atfedilen AB’de -özellikle aşırı sağcı partilerin iktidara geldiği ülkelerde- Türkiye’nin tam üyeliğinin engellenmesinin sebeplerinden birisi de Müslüman bir ülke olması olarak görülmektedir (Öner, 2014: 177). 2016 yılında İngiltere’de başlayan Brexit sürecinde, Türkiye gibi Müslüman bir ülkenin AB üyesi olması durumunda birlikte

kalınmaması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu durumun Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova gibi Müslüman ülkelerin de üyelik sürecini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir (Erdoğan, 2018: 1488). AB'ye üye olabilmenin temel koşulunun "Avrupalı" olmak olması, Türkiye'yi NATO'ya girme sürecinden beri AB üyesi birçok ülkenin Avrupalı olarak görmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 2002-2006 yılları arasında yoğun olarak yapılan reform ve kabul edilen uyum paketlerine rağmen AB üyesi devletler bu kimlik sorununu aşamamışlardır (Çalış ve Metkin, 2017: 4).

Sonuçta AB, Türkiye'yi Gümrük Birliği'nden dolayı stratejik öneme sahip bir ülke ve kendisi için de Orta Doğu ile arasında tampon bölge olarak görülmüştür. Bu nedenle, Türkiye'nin AB uyum süreci için attığı adımların bir karşılığı olamamıştır.

4. ALTERNATİF ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

1959'dan beri AB'ye üye olamayan ve yakın tarihte de üye olması pek mümkün gözükmeyen Türkiye, AB'ye alternatif başka uluslararası örgütlere yönelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin üye olmadığı, Rusya ve Çin gibi iki dünya devi ülkenin kurucusu olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) çalışmanın inceleme alanına girmiştir.

4.1. Şanghay İşbirliği Örgütü

SSCB'nin dağılmasından sonra hem dünya için hem de Orta Asya için dönemin en önemli gelişmelerinden biri de 1996 yılında ŞİÖ'nün kurulması olmuştur (Eren, 2017: 79). 1996 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kurduğu birlik önceden Şanghay Beşlisi olarak anılsa da 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İş Birliği Örgütü adını almıştır. ŞİÖ, aslında ABD ve AB'ye karşı dünyanın Batı'nın tekelinde olmadığını göstermek için kurulmuştur. Çin ile Rusya'nın kurucu güç olduğu örgüt, uluslararası arenada göz ardı edilememiştir. Nitekim uzun vadedeki hesaplara göre Çin'in 2035 yılında, ABD'nin ekonomisini geçerek dünyanın en büyük ekonomisi olacağı öngörülmektedir (Kalaycı, 2016: 389). Ayrıca Çin'in tek başına dünya nüfusunun 1/5'ini barındırıyor olması, Hindistan gibi büyük nüfusa sahip ülkelerin de örgüte girmesiyle uzun vadede ŞİÖ'nün, AB'deki gibi iş gücü bulmakta sıkıntı çekmeyeceğini bu nedenle de ekonomisinin giderek büyüyebileceğini göstermektedir. Buna göre; Çin'in, Orta Asya'da işbirliğine dayalı olumlu bir politika izlemesi ŞİÖ'yü kurumsal açıdan daha da geliştirip güçlendirecektir (Çolakoğlu, 2004: 194). Çin'in nüfusu, ekonomisi ve teknolojisi; Rusya'nın enerji kaynaklarına sahip oluşu ve dünya

üzerinde en az ABD kadar uzay teknolojisinde ve silah yapımında önemli yerinin olması örgütün önemini arttırmaktadır (Kalaycı, 2016: 389).

ŞİÖ'nün temel hedefleri, 11 Eylül saldırısından sonra, ABD'nin şu anki Şanghay bölgesi üzerindeki ülkelere siyasi, ekonomik ve askeri girişimde bulunmasına karşı bir güç oluşturmak ve merkezi Asya olan gelişmelere diğer ulusal güçlerin müdahale etmesini engelleyerek gelişmelerin Moskova ve Pekin merkezli kontrol edilmesini sağlamak ve böylece ŞİÖ'nün de güçlü bir örgüt olduğunu dünyaya duyurmaktır. Bu nedenle örgüt, zaman zaman ABD karşıtı güçlerin Soğuk Savaş sonrası dönemde Varşova Paketi benzeri yeni bir yapı oluşturma çabasının bir ürünü olarak algılanmıştır. Özellikle 2005 Zirvesi'nden sonra örgütün başlangıçta bölgesel güvenlik konuları ile sınırlı vizyonunu daha genişleterek küresel güç mücadelesinin bir unsuru olarak değerlendirilebilecek yaklaşım ve tutumu bu algıyı daha da beslemiştir (Demirtepe ve Erdoğan, 2013: 87-89). Örgütün 2007 Bişkek Zirvesi'nde dile getirilen "Tek kutuplu dünya kabul edilemez" söylemi örgütün sloganı gibi olmuştur (Deniz, 2013: 220).

ŞİÖ'nün yapısı, Beşli Mekanizma olarak ifade edilmektedir. Buna göre bu Beşli Mekanizma; üye devletler (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan), katılımcı devletler (Hindistan, Pakistan), gözlemci devletler (Afganistan, Belarus, İran, Moğolistan), diyalog ortakları (Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka, Türkiye) ve misafir katılımcılar (ASEAN, BDT, Türkmenistan)'dan oluşmaktadır (Kalaycı, 2016: 391).

Şanghay'ın, AB'ye alternatif olup olmayacağı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. AB ile ŞİÖ'nün amaçları, kapsamları ve yapıları açısından farklılık olduğu için karşılaştırılmasını doğru bulmayan çalışmalar vardır. Demir ve Eminoğlu (2018: 117)' na göre, AB ekonomi temelli bir topluluk olarak kurulmuşken, ŞİÖ güvenlik temelli bir topluluktur bu nedenle ŞİÖ, AB ile değil NATO ile karşılaştırılmalıdır. ŞİÖ'nün AB alternatifi olamayacağına dair diğer bir vurgu da ŞİÖ üyesi ülkelerde, AB üyesi ülkeler kadar demokrasinin ve insan haklarının gelişmediği üzerinedir (Kalaycı, 2016: 387). Diğer yandan da ŞİÖ'nün ekonomik açıdan Asya'nın AB'si olabileceğini savunanlar vardır. ŞİÖ, Çin ile Rusya'nın Orta Asya'da kontrolü sağlamak için kurdukları ve kendi sınır bölgelerindeki sorunları çözmeyi amaçlayan bir birlik olarak ortaya çıksa da 2000 yılında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de yapılan beşinci zirvede; ekonomik, siyasi ve askeri alanda iş birliğine gidileceği, ancak üye ülkelerin birbirlerinin iç işlerine karışmayacakları kararlaştırılmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 167). Buna göre, örgüt sadece Çin ile Rusya'nın sınır hatları ile ilgili sorunu çözmek için bir

güvenlik mekanizması olmaktan çıkmış ekonomik iş birliğine doğru evrilmeye başlamıştır. Ayrıca örgütün merkezi her ne kadar Çin'in Şanghay kentinde bulursa da örgüt, Soğuk Savaş sonrası Asya'nın ortak değerler sistemini ve siyasal mirasını temsil eden üyeleri olması nedeniyle Doğu- Batı ilişkilerinin bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu nedenle de Batı dünyası örgütleri arasında incelenmektedir (Hasgüler ve Uludağ, 2005: 238). Ancak ŞİÖ, AB gibi ulus devletlerin üzerinde bir oluşum olma hedefinde değildir. Fakat AB'nin de kurulmasının ilk amacı ekonomik olmuş daha sonra Birliğe yeni üyeler eklendikçe sosyal, kültürel, hukuki ve siyasi entegrasyonlar başlamıştır. Bu durumda ŞİÖ için de gerektiği takdirde, ulus üstü bir yapı olmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Diğer taraftan ŞİÖ'nün şu an için AB'ye alternatif olamayacağı söylene de AB'nin kuruluş aşamalarından hızla geçtiği, ŞİÖ'nün üyeleri arasında sınır güvenliklerini sağladığı, karşılıklı güven artırıcı gerekli alt yapıyı oluşturduğu ve günümüz AB düzeyinde olmasa da 1950 ve 1970 yılları arasındaki Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) başarı düzeyine ulaştığı ifade edilmektedir (Özalp, 2019: 3450). Ancak hala güvenlik temelli bir örgüt olduğu ve bu açıdan henüz AB'ye alternatif olacak bir örgüt düzeyinde olmadığı aşikardır.

4.1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye

Çok boyutlu dış politika çerçevesinde Türkiye'nin özellikle AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmemesi son on yılda Rusya ve Çin ile ilişkilerinin ilerlemesindeki en büyük etken olmuştur. Özellikle Rusya ile geliştirilen diyalog "çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık" çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir. Rusya, Türkiye'nin hala en büyük enerji tedarikçisi olurken buna mukabil 2010 yılında vizeler karşılıklı olarak kaldırılmış ve hükümet başkanları yılda iki kez biri Türkiye'de biri Rusya'da olmak ve işbirliklerini görüşmek üzere görüşmeler yapmaya başlamış ve bunu gelenek haline getirmişlerdir (Erşen, 2013: 19). Ayrıca Türkiye'nin ilk nükleer santralının ihalesinin Rus bir şirkete verilmesi en son da S-400'lerin alınması, son olarak da doğalgaz enerjisinin geçişini sağlayacak "TürkAkım" boru hattının açılması (CNNTÜRK, 2020) Türkiye-Rusya ilişkileri ve dolaylı olarak da ŞİÖ ilişkisi açısından önemlidir.

Rusya ve Çin gibi iki dünya devini barındıran ayrıca Asya kökenli kuruluş olan ŞİÖ, Türkiye için AB'ye alternatif uluslararası örgüt olarak düşünülmektedir. Bu düşünce 2016 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "*Türkiye'nin Şanghay 5'lisi içinde yer alması, çok rahat hareket etmesini sağlar. Türkiye bir defa kendini rahat hissetmeli. 'Benim için varsa, yoksa Avrupa Birliği' dememeli. Meselâ, 'Şanghay Beşlisi içerisinde Türkiye niye olmasın'*" (CNNTÜRK, 2018) ifadesiyle Türkiye'nin AB'ye alternatif uluslararası

örgütlere de yönelmeye başladığını göstermektedir. “Geçenlerde sayın Putin'e onu söyledim, 'bizi Şangay Beşlisi içine alın' dedim. Alın bizi Şangay Beşlisi içine biz de AB'ye 'Allahaismarladık' diyelim, ayrılalım oradan. Bu kadar oyalamanın ne anlamı var?” ifadelerini kullandı. “İkisi birbirine alternatif mi?” sorusuna Erdoğan, “‘Şangay Beşlisi daha iyi, çok daha güçlü’” (Hürriyet, 2013) diyerek şu an diyalog ortağı olan Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ancak Türkiye'nin ŞİÖ'ye yönelmesi veya bu örgütün AB'nin alternatifi gibi gösterilmesi tam üyelik sürecine AB'nin net bir cevabının olmaması karşısında Türkiye'nin blöfü olarak değerlendirilmektedir. Türkiye- Rusya ilişkileri de Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği paralelinde şekillenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ŞİÖ adaylığı ile ilgili açıklamaları Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AB'nin eski Sovyet ülkelerini Birliğe alarak Rusya tarafına doğru genişlemesinin karşılığında, dünya üzerinde stratejik öneme sahip Türkiye'nin, AB'ye alternatif olarak ŞİÖ'yü gördüğünü belirtmesi siyasi açıdan Moskova'yı memnun etmiştir (Yalçınkaya, 2017: 11). Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılması konusunda net bir söylemi olmasa da Uluslararası Tartışma Kulübü Valdey'in toplantısında, Türkiye'den ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan olumlu bahsetmiştir. Putin konuşmasında Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Erdoğan'ın kararlılığı sayesinde olduğunu Erdoğan'ın baskılara rağmen bağımsız bir dış politika izlediğini ve Türkiye gibi bir ortakla çalışmanın hoş ve güvenli olduğunu vurgulamıştır (HaberTürk, 2020). Buna göre Rusya'nın Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılımına da sıcak bakabileceği öngörülmektedir. Çin ise Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılımına olumlu baktıklarını belirtmiştir. Bu konuda Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Geng Şuang, Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyelik başvurusu yapması durumunda bu başvuruyu değerlendirmekte istekli olduklarını belirtmiştir (BBC, 2016). Bu durum Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılma isteğinin ŞİÖ'nün iki güçlü devletinden olumlu reaksiyon aldığının göstergesi olmuştur.

NATO üyesi olan ve AB'ye tam üyelik isteyen Türkiye, Batı ile bu ilişkilerini bozmadan Avrasya seçeneğini değerlendirmelidir. ŞİÖ bölgesinde, Türk toplulukları ve İslam ülkelerinin olması Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyeliği konusunda elini güçlendirmektedir. ŞİÖ üyesi ülkelerin doğal kaynaklar bakımından sahip oldukları zenginlikler düşünüldüğünde, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal alanda işbirliği potansiyeli de genişleyecektir. Bu açıdan Türkiye, ŞİÖ üyesi ülkelerin doğal kaynaklarını batıya sorunsuz ve kolay yoldan aktardıkları önemli bir enerji koridoru olması nedeniyle örgüt için önemlidir (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 171).

Ancak ŞİÖ'nün yapısal ve demokratik olarak AB'ye alternatif olamayacağı ve Türkiye'nin Rusya ile karşı karşıya gelmesi durumunda, arkasındaki NATO gücünü kaybetmemesi gerektiği Türkiye-ŞİÖ ilişkilerindeki ortak kanıdır. Ayrıca Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olması sebebiyle ŞİÖ'ye üye olması durumunda Doğu-Batı arasındaki askeri güven ortamının oluşturulmasına katkı sağlayabilecektir (Yener, 2013: 85).

Türkiye'nin Rusya'dan aldığı S-400'lerin Türkiye'yi ŞİÖ'ye daha mı yakınlaştırıyor? sorusunu akla getirmesidir. Bu durum, Türkiye'nin Rusya'yla yaklaşması anlamı taşıdığından ve S-400'ler NATO'nun savunma sistemiyle uyumlu olmadığından Türkiye'nin AB ve ABD ile ilişkilerini gerginleştirmektedir. Bu durumda Türkiye'nin NATO üyeliğini ve AB üyelik sürecini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir (Sputnik, 2019). Amerikan yönetimi, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alması üzerine Türkiye'yi F-35 savaş uçağı programından çıkartmıştır. Daha sonra da F-35'lerin üretici firması Lockheed Martin de Türkiye'nin parça üretiminden çıkarıldığını açıklamış ve Türkiye'nin üretimden çıkarılma sürecinin Mart 2020'ye kadar tamamlanmış olacağı belirtilmiştir (Euronews, 2019).

Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olmasında kazanımları ile kayıplarının neler olacağı iyi değerlendirilmelidir. Türkiye'nin, ŞİÖ'ye üye olması durumunda;

- Türkî Cumhuriyetlere daha yakın olacak olması,
- Örgütün üyeleri ile geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağlarının bulunması,
- Petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünyaya açılmasında önemli bir koridor olan Türkiye'nin hem etkinliğinin artması hem de sanayisinde kullandığı doğalgaza erişiminin daha avantajlı olacak olması,
- Dünya'nın en kalabalık ülkeleri olan Çin ve Hindistan'da daha geniş pazar alanı bulabilecek olması,
- Nükleer silahları olan ülkelerle birlikte olması,
- Çin'in 2035 yılında dünyanın en büyük ekonomik gücü olacağının öngörülmesi nedeniyle örgüte üye olunduğu takdirde Çin ile daha yakın ilişkiler kurulabilecek olması

- Çin ve Rusya'nın yüksek teknolojik ürün ihracatında Türkiye'nin de yarışa dahil olabileceğinin düşünülmesi ya da teknolojik ürünlerin fabrikalarının Türkiye'de üretim yapması için elini güçlendirmesi,
- Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olması durumunda ulusal egemenliğini örgüte devretmeyecek olması, (AB'ye üye olursa bir üst kuruma devredecektir)
- Türkiye'nin kültürel kökenleri ile daha uygun olması,

gibi durumlar Türkiye'nin birliğe katılımının kendisine yansıtacak olumlu sonuçlardır (Kalaycı, 2016: 365 ; Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 24-25). Ancak diğer taraftan;

- Uluslararası hukuk açısından sorunlar yaratması
- ŞİÖ'nün AB kadar demokratik üye ülkelere sahip olmayışı
- Kültürel değerler açısından Asya'ya bağlılığı olsa da son iki yüz yıldır yüzünü Batı'ya dönmesi nedeniyle politik olarak Avrupalı olması,
- NATO üyesiyken ŞİÖ'ye katılması ile NATO'dan çıkartılabilecek olması
- ŞİÖ'ye katılması durumunda muhtemelen AB ile yollarını tamamen ayırarak olması

gibi nedenler Türkiye'nin örgüte katılımının kendisine yansıtacak olumsuz sonuçları olacaktır (Kalaycı, 2016: 365 ; Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 24-25).

4.2. Avrasya Ekonomik Birliği

Türkiye'nin yarım yüzyıldan fazla süredir AB üyesi olmaya çalışması ancak bu durumun sadece imtiyazlı ortaklık gibi belirsiz durumlarda kalması, belirli siyasal sorunlar ve Gümrük Birliği'nin güncellenememesi gibi sebeplerden dolayı Türkiye için alternatif örgütler gündeme gelmiştir. Bu örgütlerden birisi de Rusya'nın öncü olduğu Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'dir.

AEB'e giden süreç 1995 yılında Rusya ile Belarus arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile başlamış, 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmasıyla devam etmiş, 2010 yılında da Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında Gümrük Birliği kurulu ve ekonomik entegrasyon yoğunlaştırılmıştır. Daha sonra Avrasya Gümrük Birliği'ni oluşturan bu üç ülkenin liderleri Mayıs 2014'te AEB'nin kuruluşuna ilişkin anlaşmayı imzalamışlar ve Ekim 2014'te düzenlenen zirvede Ermenistan Birliğe üye ülke olmuştur. AEB'nin kuruluşuna ilişkin anlaşma Ocak 2015'te yürürlüğe girmiş ve AEB'nin, Avrasya'daki ülkelerin

çoğunu kapsayacak şekilde genişlemek Birliğin amaçları arasında olmuştur (Ağır ve Ağır, 2017: 113). Ayrıca Birliğin organlarının da her biri farklı ülkede faaliyet göstermektedir bu nedenle de Birliğin AB ile paralellik gösterdiği ifade edilmektedir (Ağır ve Ağır, 2017: 115). Bu bağlamda, AB gibi ulus üstü olabilmek için AEB üyesi ülkelerin sahip olduğu en önemli avantaj birbirlerini anlamalarına ve daha iyi iletişim kurmalarına sebep olan siyasi, kültürel ve coğrafi yakınlıktır (Yılmaz, 2017: 71). Diğer taraftan AB ile kıyaslandığında, AEB'in en önemli eksiği, projeyi halkın sahiplenmesine yardımcı olacak ve projeyi sadece siyasi ve ekonomik çıkarları olanların kararı ve isteklerine bırakmadan kontrolü elinde tutarak demokratik bir bağlama kavuşturacak parlamentosunun olmamasıdır (Tüysüzoğlu, 2019: 246).

4.2.1. Avrasya Ekonomik Birliği Oluşum ve Amaçlar

Avrasya, Asya ve Avrupa'nın birleşiminden oluşan bir belirli bir bölge olarak tanımlanmanın ötesinde Doğu ile Batı'nın arasındaki güç mücadelesinin jeopolitik alanı olarak görülmekte bu nedenle de önemli bir alan olmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra (1991) oluşan yenedünya düzeni tek kutuplu bir hale gelmiş, Batı Bloğu SSCB'den ayrılan ülkeleri AB'ye ve NATO'ya üye yaparak Rusya ile bağlantılarını kesmiş ve bu durumda Rusya'nın bölgedeki etkisi azalmıştır. Bölgede etkinliğinin azalmasını ve tek kutuplu dünya düzenini kabul etmeyen Rusya; etkinliğini arttırıp çok kutuplu dünya düzenini oluşturabilmek için AB'yi de örnek olarak bölgede Yeni Avrasyacılık fikri ile ekonomik daha sonra siyasi entegrasyonun sağlanmasını amaçlamıştır. Bu amaçla Avrasya Ekonomik Birliği, Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla ekonomik işbirliğini sağlamak amacıyla 10 Ekim 2000 yılında kurulmuştur (Tüfekçi, 2016: 165). Bu ülkelerden Rusya, Kazakistan ve Belarus'un katılımıyla 2010 yılında Avrasya Gümrük Birliği kurulmuş ve üye ülkeler arasında yoğun bir ekonomik entegrasyon başlamıştır. AEB, Kazakistan ve Belarus'un katkılarıyla kurumuştur (Ağır ve Ağır, 2017: 103). Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması; 2014 Mayıs'ında, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayarak Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurmak için imzalanmıştır (Ağır, 2016: 23). Aynı yılın Ekim ayında Ermenistan, Aralık ayında Kırgızistan örgüte taraf olacakları imzaları atmışlardır (Katıtaş, 2019: 133).

2015 yılında faaliyete geçen AEB, Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan temelleri üzerine oturtulmuş bölgesel bir entegrasyon projesi olarak görülmektedir (Alım ve Aksu, 2019: 6). Hali hazırda Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya AEB'in üyeleridir. Muhtemel üyelerinin ise Çin, Hindistan, İran, Zimbabve, Tunus,

Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Türkiye olması beklenmektedir. Ancak Avrasya Ekonomik Birliği sınırları içinde kalan Moldova, Gürcistan ve Ukrayna'nın AB ile ortaklık anlaşmalarına imza atması, Rusya'nın AEB ile birlikte eski sınırlarına ulaşma isteğini engel niteliktedir (İncekara ve İncekara, 2015: 114)

Rusya'nın, AEB'i oluşturmak istemekteki asıl amacı, Çin ile Batı arasındaki bölgeyi kontrol etmek istemesidir. Her ne kadar Rusya, yeni bir Avrasya rejimi ile siyasi bütünleşmeyi de kapsayan ulusüstü bir yapı oluşturmak istemişse de komşularının Rusya'nın nüfuzu altına girmek istememeleri Rusya'nın hedefine ulaşmasının önündeki engellerden birisi olarak görülmektedir. Üyeliğe tereddütlerle yaklaşan devletler ilk başta AEB'e katılmalarının kendi egemenliklerine karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Ancak Kazakistan Devlet Başkanı ve AEB'in fikir babası olan Nazarbayev, AEB'de ülkelerin milli çıkarlarının esas alınacağını bu nedenle de Birliğe katılmalarının ülkelerin egemenliklerine herhangi bir zarar getirmeyeceğini belirtmiştir (İsmayıl, 2016: 137). 2000 sonrasında enerjiye gereksinimin artmasıyla Rusya büyük gelirler elde etmeye başlamış ve bu gelirin getirdiği ekonomik güçle de bir entegrasyon modeli olarak AEB'i hayata geçirebilmiştir (Alım ve Aksu, 2019: 1-3). Putin, önerdiği Avrasya Birliği'nin tüm ülkelerin katılımına açık olduğunu, hiçbir ülkeyi Birliğe katılması için zorlamayacağını söylese de Avrasya Birliği'nde görmek istediği çoğu devlete karşı iktisadi ve politik durumları kullanmaktadır (İsmayıl, 2016: 137). Ortak gümrüğün ve ekonomik entegrasyonun sağlanacak olması sonucunda Rusya'ya Asya'dan gelecek iş gücünden dolayı Rus vatandaşları Birliğin oluşturacağı iş gücü serbestisine olumlu bakmamıştır. (DW, 2014). Ancak Rusya'nın AEB için temel faydaları iş gücünün arttırılması, Gümrük Birliğinin sağlanması gibi ekonomik temelli olmaktan ziyade daha çok politiktir (Dragneva ve Wolczuk, 2017: 7). Çünkü Rusya politik açıdan daha güçlü olabilmek için SSCB'nin sınırlarını korumayı hedeflemektedir. Buna karşılık Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Rusya'nın Birliği politik bir birliğe çekmesine karşı çıkmakta ve birliğin ekonomik olarak kalmasını istemektedir. (Aljazeera, 2014). Bu açıdan AEB'in başlıca üyeleri arasında bir fikir ayrılığı mevcuttur. Ancak Birliğin üyeleri ve kapsadığı alan itibarıyla sadece ekonomik bir topluluk olarak kalmasının zor olacağı ilerleyen zamanda mutlaka siyasi bir birliğe de evrilebileceği göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca Birlik ile ilgili tüm açıklamaları Nazarbayev'in yapıyor olması, Rusya'nın "ben baskın güç değilim, birlikte üyeler arası eşitlik var" demesinin ve AEB'de demokrasinin hüküm sürdüğünü yansıttığının bir başka ifadesi olarak algılanmaktadır. AEB'i kurarken Rusya'nın asıl amacı siyasi olarak SSCB sınırlarını koruyarak bölgedeki egemen güç

olmaya devam etmek istemesi olurken, Nazarbayev'in ekonomik entegrasyonu sağlamak ve birlik içinde ticaret hacmini arttırmaktır. Bu açıdan birlikten ekonomik açıdan beklenenler; üye ülkelerin ticaret ettiği ülkeleri çeşitlendirmek ve AB'nin sağladığı ekonomik entegrasyonun ve yakınlaşmasının Avrasya bölgesinde de başarmasıdır (Ateş ve Dilekoğlu, 2021: 258).

Şahin'e göre (2020: 267); AEB, liberal hedefler ortaya koymasına rağmen aslında Rusya öncülüğünde kurulduğu için devlet kapitalizmi anlayışıyla hareket etmekte ve üye ülkeler de rejimlerinin güvenliği açısından devlet kapitalizmi modelini takip ederek Rusya ile ittifak içindedir. Bölgede Birliğin asıl amacı gibi gözükken ekonomik refahı arttırmanın aslında arka planında Batı Bloğuna karşı bir blok oluşturma amacı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Yeni-Avrasyacılık, Rusya'da, 2000'li yılların başlarına kadar Türkiye'de entelektüel ve siyasi çevrelerde önemli tartışma konularından biri olarak gündemde olmakla birlikte zamanla ekonomik bir Birlikten ziyade siyasi bir Birliğe de evrileceğine yönelik görüşlerde yer almaktadır. Bu evrilişten sonra Avrasya Birliği olarak devam edebileceği düşünülen Birliğin gelecekteki yapısıyla ilgili iki görüş vardır. İlki, Avrasya Birliği'nin, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in belirttiği şekilde, Avrasya'nın tarihini ve kültürünü etkileyen bütün toplumları kapsayan, temelini ekonominin oluşturduğu 'kültürel Avrasyacılık' ekseninde olacağı görüşü. İkincisi ise, Rusya'nın ve özellikle Rusya Devlet Başkanı Putin'in 'klasik' ve 'yeni-Avrasyacılık' ekseninde, eski SSCB sınırlarında yeniden hegemonya kurabilmesi için Avrasya Birliği projesini araç ya da yumuşak güç olarak kullanmak istediği görüşüdür (Aydıngün, 2017: 105).

AEB'nin AB'ye olan benzerlik ve farklılıklarının anlaşılması açısından aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1. AEB-AB Benzerlikler ve Farklılıklar

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)	Avrupa Birliği (AB)
<ul style="list-style-type: none">• Birlik öncelikle ekonomik entegrasyonu amaçlayarak kurulmuştur.• Üyeler arası siyasi birlik yoktur. Her	<ul style="list-style-type: none">• Birlik öncelikle ekonomik entegrasyonu hedeflemiş olsa da siyasi entegrasyon da sağlanmıştır.• Ulusüstü bir yapıdadır ve üye ülkeler

<p>üye devlet kendi egemenliğini sürdürmektedir.</p> <ul style="list-style-type: none">• Ortak para birimi yoktur.• Bölgesel bir güçtür. Ancak küresel bir güç olması yönünde üye devletlerce adım atılmaktadır.• Üye ülkelerin başkanları her ne kadar seçimle işbaşına gelmiş olsalar da otoriter özellikler taşımaktadırlar.• Çok kültürlülüğe sahiptir. Bunun sorun olup olmayacağı tartışılmaktadır.	<p>egemenlik haklarını birliğe devretmişlerdir.</p> <ul style="list-style-type: none">• Ortak para birimi dolaşımdadır.• Küresel bir güçtür.• Demokrasiyi esas almakta ve AB kurumlarının işlerliği devam ettirilmektedir.• Benzer kültüre sahip üye ülkelerden oluşmaktadır. Bu nedenle kültürle ilgili sorunlar fazlaca gündeme gelmemektedir.
--	---

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.2. Türkiye - AEB İlişkileri

1 Ocak 2015'te fiilen faaliyet göstermeye başlayan AEB'nin Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Belarus'un Ankara Büyükelçileri, Türkiye'nin Birliğe katılmasını beklediklerini ve işbirliğine olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü Türkiye, AEB üyesi ülkelerin güneye erişmeleri ve ticaret yolu olan denizlere açılmalarında önemli bir rol oynarken, AEB üyesi ülkeler de Türkiye'nin dış ticaret pazarını çeşitlendirmesi ve stratejik iş birliklerini geliştirmesi açısından önemlidir (Denizci ve Marangoz, 2019: 426). Bu nedenle dönemin Dışişleri Bakanı Nihat Zeybekçi'nin Merkel'in Gümrük Birliğini güncellemeyeceklerine yönelik açıklamasından sonra AEB'e üye olunabileceğini açıklaması ile AEB'e üye olmak istediğini belirtmiştir. Zeybekçi, "*AB ile olan Gümrük Birliği Anlaşmasından ayrılmadık ama Avrasya Gümrük Birliği anlaşmasına girmek istiyoruz. Milli paralarla ticareti hedefliyoruz. Bunu yaparsak kur dalgalarında ekonomilerimizin etkilenmesini dışlamış oluruz. Bunu önemsiyor ve kendimize hedef olarak belirliyoruz*" (Sputnik, 2017) ifadesiyle Türkiye'nin, AB'den ayrılmadan AEB'e üye olmak istediğini belirtmiştir.

Siyasi olarak Türkiye'nin, Gürcistan'ın ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne önem vermesi, Avrasya bölgesindeki ülkelerin enerji kaynakları için koridor olmuştur. Bu enerjilerin Batılı pazarlara ulaştırılmasında çeşitli projeler geliştirmesi, Avrasya'daki Türk kimliğini ve dilini korumaya çalışmak için geniş çaplı bir işbirliğini geliştirmesi gibi

nedenler, Türkiye ile Rusya'nın stratejik olarak farklı yönlerde olduğunu göstermektedir. Ancak Ukrayna'ya müdahalesi ve Kırım'ı egemenliği altına almasından sonra Rusya'nın, ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkeler ile ilişkileri gerilmiştir. Türkiye de ABD'nin uygulamaya çalıştığı ambargolar ve AB'nin devamlı tam üyeliği çeşitli bahaneler ile geciktirmesi nedeniyle Rusya ile konjonktürel ekseninde bir araya gelmiş durumdadır (Tüysüzoğlu, 2019: 254). AB'nin Gümrük Birliği ile AEB kıyaslandığında ve AEB'e üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri göz önüne alındığında AEB'in Türkiye için AB'ye alternatif güçlü bir dış ticaret pazarı olabileceği de ifade edilmektedir (Öngel, 2010: 90). Ancak Türkiye'nin AEB'e üye olması hem AB'den hem de Batı'dan uzaklaşması anlamına gelecektir.

Avrupa tarafında ise AB'nin belirsiz tutumu sebebiyle AB üyeliğinin umutsuz olduğunu düşünen Türkiye, AB'ye alternatif olarak AEB'ye üye olmayı düşündüğünü dile getirmiştir. Bu konuda Nazarbayev, Türkiye'nin Birliğin partneri olabileceğine dikkati çekerek, "*Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan resmi ziyaret için bize gelmişti. Kendileri, Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği ile ticaret anlaşması imzalamayı arzuladıklarını dile getirdi, bunu da görüşmemiz lazım*" ifadesine yer vermiştir. (AA, 2015).

Bununla birlikte, Türkiye ile Ermenistan arasında süren soykırım tartışmaları Türkiye'nin Ermenistan'ın üye olduğu AEB'e üyeliği ile ilgili sorunları meydana getirmektedir. Ermenistan, AEB Komisyonuna, 'birleşik tarife tercihleri sistemi' kullanıcıları listesinden Türkiye de dahil birkaç ülkenin çıkarılmasını teklif etmiştir. Bu nedenle de, Türkiye'nin, Ermenistan AEB üyesi olduğu sürece Birliğe üye olma noktasında biraz kararsız kaldığı söylenebilir (Sputnik, 2020).

Rusya lideri Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a gönderdiği mesajda, "*Avrasya'da barış, güvenlik ve istikrarı güçlendirmek için her iki ülke halkının menfaatine uygun tüm alanlarda karşılıklı fayda sağlayan ilişkiler kurma doğrultusundaki çalışmanın devam edeceğine inancının tam olduğunu*" belirtmiş böylece Türkiye'nin AEB'e üyeliğine olumlu bakıldığı bir kez daha vurgulanmıştır (DW, 2018).

Ekonomik açıdan ise Türkiye, Asya ve Avrupa kıtaları arasında olduğu için birçok birlikle ekonomik entegrasyon sağlayabilmektedir. AEB, Asya'da büyük bir ekonomik blok olma yolunda gitmektedir. Türkiye'nin de AEB'i görmezden gelmesi mümkün gözükmemektedir. Ateş ve Dilekoğlu (2021: 269) 'na göre Türkiye, AB'nin Gümrük Birliğine üye olduğu için AEB'in ekonomik entegrasyonuna dahil olması ancak Ankara Antlaşması ve Katma Protokolün feshedilmesi ve AB'nin Gümrük Birliği'nin

Türkiye'nin lehine revize edilmesi sırasında Türkiye'nin AB'nin dış ticaret stratejisini uygulama yükümlülüğünden muaf tutulması ile olabilir. Ancak bu olasılıklar şu an mümkün gözükmediği için Türkiye – AEB arasındaki ekonomik işbirliğinin belirli ürün ve ürün gruplarında vergilerin indirilmesi ya da sıfırlanmasını sağlayan Tercihli Ticaret Antlaşması şeklinde yapmasının Türkiye- AB ilişkilerinin devamının sağlanabilmesi için daha mantıklı olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

1959'dan beri AB'ye tam üye olmak isteyen Türkiye'ye, AB tarafından imtiyazlı ortaklık gibi daha önce hiçbir ülkeye uygulanmayan belirsiz seçenekler sunularak üyelik süreci zorlaştırılmıştır. Ayrıca AB'nin Gümrük Birliği anlaşmasını yenilememesi, vize serbestisi ile ilgili sorunlar ve mülteci krizindeki olumsuz tutumunun yanı sıra verdiği sözleri yerine getirmeyişi Türkiye'yi siyaseten AB'den uzaklaştırmış ve AB'ye alternatif arayışına yönlendirmiştir. Türkiye, batının bloğu olan AB'ye tam üyelikten uzaklaştıkça, doğunun bloğu olan başta ŞİÖ'ye ve AEB'e yönelmiştir.

Kanımızca Türkiye'nin AB'ye üye olmasıyla kazanacağı avantajlar; Batılı bir ülke olduğunun kesinleşmesi (mevcut tartışmalara son vermesi açısından), AB'ye üye olmakla birlikte gelecek ekonomik işbirliklerinden, serbest dolaşımdan, vize uygulamasının kaldırılışından yararlanacak olması ve Türkiye'nin üyeliği ile ilgili yıllardır devam eden belirsiz durumun ortadan kalkacak olmasıdır. Ancak Türkiye'nin yoğun nüfusu, Müslüman bir ülke olması ve AB'ye tam üyeliği ile AB'nin Ortadoğu'ya sınır komşusu olacak olması AB'nin Türkiye'nin üyeliğini muğlak bırakma nedenlerinin başında gelmektedir. Türkiye'de AB ile yaşadığı bu gerilimler sonucunda AB'nin alternatifini aramış bu nedenle Avrasya birlikleriyle ve dolayısıyla Rusya ile ilişkilerini sıkı tutmuştur. Rusya'dan S-400 alınmış, Türk Akım ile doğalgaz enerjisi için işbirliği yapılmış, ŞİÖ'ye ve AEB'ye katılma talepleri dile getirilmiştir. Buna göre alternatif örgütler değerlendirildiğinde ŞİÖ, AB'ye alternatif olacak yakın bir örgüt olarak görülmemektedir. Her şeyden önce yapısal olarak güvenlik temalı bir örgüttür. Ayrıca Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğiyle birlikte NATO'dan çıkartılabilecek olması, AB'yi ve ABD'yi karşısına alacak olması vb. gibi nedenler Türkiye'yi AB'den ve Batı'dan uzaklaştıracaktır. Ayrıca Rusya ve Çin ile meydana gelebilecek anlaşmazlıklar ve AB ile imzaladığı mevcut anlaşmalar uluslararası hukuk açısından sorun yaratabilir ve bu durumda Türkiye için farklı alternatifleri zorlayabilir. Bunlara ek olarak; Çin ve Rusya gibi dev ekonomileri olan üye ülkeleri olmasına rağmen bu Birliklerin, demokrasilerinin AB düzeyinde gelişmemiş olması Türkiye için ŞİÖ'nün ya da AEB'in şu an AB'ye

alternatifi olmadığını göstermektedir. Hem ŞİÖ hem de AET yapı itibariyle AB örgütlenişinden oldukça farklıdır. Bu açıdan ekonomik bir örgüt olması açısından AEB, ŞİÖ'ye göre daha AB'ye daha yakın bir örgüt olarak dursa da aslında her iki örgütte AB'nin tam alternatifini sağlayacak düzeyde görülmemektedir. Bu nedenle Türkiye, yüzyıldır yüzünü Batıya dönmüş bir ülke olarak AB ile ilişkilerini koparmamış ve bu alternatif Birliklerle ilişkilerini işbirliği seviyesinde ve bu örgütlere üye ülke olarak katılma isteğini de sadece "söylem" düzeyinde tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağır, O. (2016) "Rusya - Ukrayna Krizi'nin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), s.23- 42.
- Ağır, O. ve Ağır, Ö.(2017) "Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, s. 103-128.
- Akçay, E.Y. (2016) "Türkiye- AB İlişkileri ve "İmtiyazlı Ortaklık" Meselesi", Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı:5, s. 11-30.
- Akkaya Yaralı, A. (2019) "Avrupa'nın Mülteci Politikalarına Oryantalist Yaklaşımı: Suriye Krizi Sonrası Avrupa ve Türkiye İlişkileri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:74, Sayı:2, s. 357-380.
- Aktaş, M. (2014) "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, s. 31-54.
- Alım, E. ve Aksu, F. (2019). "Rusya Liderliğinde Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği", Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Özel Sayı, s.1-22
- Aslan, S. (2009) "Küreselleşmenin Ulus Devletlere Etkisi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, 2009, s. 289-296.
- Ateş, E. ve Dilekoğlu, S. (2021). "Türkiye'nin Dış Ticaret Çeşitlendirmesinde Yeni Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, s.253- 271.
- Aydınğün, İ (2017). "Avrasya Birliği: 'Gerçek' Bir Entegrasyon Mu? Rusya'nın Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı Mı?", Karadeniz Araştırmaları Merkezi, XIV /55, s.101-113.
- Cengiz, C. ve Kurtbağ, Ö. (2015) "Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, s.1-33.
- Çalış, Ş.H. ve Metkin, K.(2017) "Algı Ve Yanılgı: AB Normları, Türkiye'nin Üyeliği Ve Ak Parti'nin Rolü", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, s. 1-37.
- Çolakoğlu, S. (2004) "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", Uluslararası İlişkiler, Cilt:1, Sayı:1, s. 173-197.

- Demir, S, ve Eminoğlu, A. (2018) “Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 52, s.115-142.
- Demirtepe, M. Turgut ve İbrahim Erdoğan, “Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü”, M. Turgut Demirtepe & Güner Özkan (Ed.), Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik, (Ankara: USAK Yayınları, 2013), s. 87-89.
- Deniz, T. (2013) “Mekânsal Güç Asya’nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü”, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt:18, Sayı: 30, s.217-228.
- Denizci, G.ve Marangoz, M.(2019) “Avrasya Ekonomik Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi Ülkeler İle Türkiye’nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Analizi”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:16, s. 414-431.
- Dragneva, R., K. Wolczuk (2017, May) “The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, Chatham House: The Royal Institute of International Affairs. s.2-25.
- Ercan, M. (2017) “Mülteci Krizinden 15 Temmuz Darbe Kalkışmasına Türkiye-AB İlişkileri: İlişkilerin Yeniden Canlandırılması Mümkün Mü?”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:13, s. 98-109.
- Erdoğan, S. (2018). “Geçmişten Günümüze İslam’ın Avrupa Kimliği Üzerindeki Etkisi”, Journal Of Social And Humanities Sciences Research, Cilt:5, Sayı:24, s. 1482-1489.
- Eren, E. (2017) “Şangay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”, Strategic Public Management Journal, Cilt:3, Sayı:5, s.77-94.
- Erşen, E. (2013) “Türk Dış Politikasına Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:52, s. 14-23.
- Fontaine, P. (2010) AB Nedir?. Avrupa Toplulukları. Erişim Adresi: https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/tr/ABnedir_kitap_final_TR.pdf
- Güzel, S. Ç. (2015) “2002 Sonrası Dönemde Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:4, Sayı:7, s.69-85.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2005) Devletler Arası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler, Nobel Yayıncılık.
- Hatıplı, M. (2011) “Türkiye- AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, s. 14-32.
- İncekara, R. ve İncekara B. (2015). “Avrasya Ekonomik Birliği Ve Politik Ekonomik Etkileri”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), s. 111-129.
- İsmayıl, E. (2016). “Rusya’nın Avrasya Birliği Politikası”, Avrasya Etütleri, 49 (1), s.125- 151
- Kakışım, C. ve Erdoğan, S.(2018) “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler”, KSBD, Cilt:10, Sayı:18, s. 399-420.

- Kalaycı, İ. (2016) Türkiye Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Niçin Girme(me)lidir? Ekonomi-Politik Gerekçeler, Ed. Ömer Okan Fettahloğlu; Cansu Birin , 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic (İKSAD) Congress Book, s. 387-399.
- Karakaş, C. (2007-2008) “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt:4, Sayı:16, s. 23-49.
- Kartal, B, ve Sofyalıoğlu, Ç. (2011) “Türkiye'deki Gençliğin Şanghay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış”. *In International Conference On Eurasian Economies*, s.24-29. Erişim Adresi: <https://avekon.org/papers/340.pdf>
- Katıtaş, G. (2019). “Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği”, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı, s.119-141. Doi: 10.14782/ipsus.594463
- Köse Akkaraca, M. (2015) “Geri Kabul Anlaşması ve Vizesiz Avrupa: Türkiye'nin Dış Politika Tercihlerini Anlamak”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:2, s. 195-220.
- Kutlay, M. ve Akçalı, Ö. (2015) “Mülteci Krizi ve Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Eksen Kayması Riski”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Avrupa Analizleri Serisi*, No:1, Analiz No:29, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/37842059/M%C3%BClteci_Krizi_ve_T%C3%BCrkiye_AB_%C4%B0li%C5%9Fkilerinde_Eksen_Kaymas%C4%B1_Riski
- Nas, Ç. (2015) “Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul Ve Vize Serbestliği: Hareketliliğin Yönetimi”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23 (2), s. 169-186.
- Oğuşgil, V. A. (2016). “Suriye Mülteci Krizi ve AB-Türkiye İlişkileri Açısından Düşündürdükleri”, Ed. H. Mustafa Paksoy, Kazım Sarıçoban, Elif Yildirimci, Özcan Özkan, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu Konferansı Bildiri Kitabı, s. 63-75. Kilis.
- Öner, S. (2014) “Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, s. 163-184.
- Öngel, V. (2010) “Türkiye İçin Alternatif Bir Dış Ticaret Pazarı: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, *International Conference On Eurasian Economies*, s. 86-91. Erişim Adresi: <http://avekon.org/papers/222.pdf>
- Özalp, M. (2019) “Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Olası Üyeliğinin Avrasya Politikasına Etkileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:4, s. 3439-3469.
- Özer, M. A. (2009) “Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:16, Sayı:1, s. 89-105.
- Saygın, D. (2011) “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Vize Sorunu”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, s. 31-37.

- Soytürk, M. (2012) “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyum Süreci ve Avrupa Birliği’nde Türkiye Tartışmaları”, *International Journal of History*, Sayı:4 (Özel Sayı), s.381-397.
- Şahin, M. (2020). “Uluslararası Ekonomi Politikte Neoklasik Realizme Duyulan İhtiyaç: Avrasya Ekonomi Topluluğu”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 57, s.253-272.
- Şen, Y.F. ve Özkorul, G. (2016) “Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Eşik: Sığınmacı Krizi Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s. 86-119.
- Tepeli, E. ve Aydın, A. H. (2015) “Avrupa Birliği Ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, s. 29-44.
- Tüfekçi, Ö. (2016). “Bölgesel İşbirliklerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkisi: Traceca ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri”, *TYB Akademi*, Yıl:6, Sayı: 17, s.159-172.
- Tüysüzoğlu, G. (2019) “Avrasya'da Bir Güvenlik Topluluğu İnşası Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. XVI/62, s. 239-259.
- Ultan, M.Ö. (2016) *Avrupa Birliği’nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ultan, M.Ö. (2020) “Ege Denizi’nde Yasa Dışı Göç Hareketlerini Önleme Çabaları ve Frontex Örneği”, *Ege Jeopolitiği Cilt 2*, (Ed.) Çomak, H, Şeker, B.Ş., Ioannidis, D., Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uysal, Ceren. (2001) “Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, Sayı:1, s.140-153.
- Yalçınkaya, A. (2017) “Türk Dış Politikasında Eksen Arayışı: Avrupa Birliği Mi, Şanghay İşbirliği Örgütü Mü?”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1 Afro-Avrasya Özel Sayısı, s. 7-16.
- Yardımcıoğlu, M. ve Koçarlan, H. (2012) “Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 2, s.163-174.
- Yener, M.C. (2013) “Küresel Düzendeki Yeni Arayışlar: Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Cilt:13, Sayı:46, s. 71-91.
- Yılmaz, S. (2017) “Asya’da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, s. 63-74.

İnternet Kaynakları

HaberTürk (2018), <https://www.haberturk.com/turkiye-ab-iliskilerinde-2019-da-zorlayici-konular-var-2268280> (Erişim Tarihi: 08.12.2019).

DW (2019), <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan%C4%B1n-resti-ab-t%C3%BCrkiye-mutabakat%C4%B1n%C4%B1-bitirir-mi/a-50332520> (Erişim Tarihi: 09.12.2019).

HaberTürk (2019), <https://www.haberturk.com/turkiye-ye-yaptirim-listesi-bruksel-in-masasinda-2504469> (Erişim Tarihi: 09.12.2019)..

AA (2019), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuresel-multeci-forumunda-yaklasik-7-7-milyar-dolar-uluslararası-taahhutte-bulunuldu/1677655> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

AA (2019), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-multeci-meselesi-birkac-ulkenin-cabasiyla-onlenemez/1675928> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

CNNTÜRK (2018), <https://www.cnnturk.com/turkiye/varsa-yoksa-ab-demeyin-sanhgay-5lisi-bizi-rahatlatir> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Euronews (2019), <https://tr.euronews.com/2019/07/24/turkiye-f-35-in-parca-uretiminden-cikarildi> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

Hürriyet (2013), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sangay-beslisine-alin-abyi-unutalim-22448548> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

Sputnik (2019), <https://sptnkne.ws/8QaZ> (Erişim Tarihi 28.12.2019).

Sputnik (2019), <https://sptnkne.ws/jUk5> (Erişim Tarihi: 31.12. 2019).

Sputnik (2017), <https://sptnkne.ws/fkRT> (Erişim Tarihi: 31.12.2019).

Sputnik (2019), <https://sptnkne.ws/AAmy> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

CNNTÜRK (2020), <https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ve-putin-turkakiminin-acilisini-bugun-gerceklestirecek> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

AB Başkanlığı (2020), https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

NTV (2019), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-abye-tutusmayin-vakti-saatigelince-bu-kapilar-acilir,k1H84LNvPkC4Fg0YUmiLLw> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

BBC (2020) , <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51829365> (Erişim Tarihi: 11.03.2020)

HaberTürk (2020), <https://www.haberturk.com/putin-den-turkiye-ve-cumhurbaskani-erdogan-aciklamasi-2844886> (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

BBC (2016), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38051010> (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

BBC (2017), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40951449> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

DW (2020) <https://www.dw.com/tr/merkel-t%C3%BCrkiye-yard%C4%B1mlar%C4%B1-art%C4%B1rmaya-haz%C4%B1r%C4%B1z/a-52817449> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Sputnik (2017), <https://sptnkne.ws/fkyw> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Sözcü (2020), <https://www.sozcü.com.tr/2020/dunya/turkiye-cikisinin-ardindan-merkelden-vize-serbestisi-mesaji-6064893/> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Aljazeera (2014), <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avasya-ekonomik-birligi> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

DW (2014), <https://www.dw.com/tr/putinin-tehlikeli-avrasya-fikri/a-17669443> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

AA (2015), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-avrasya-ekonomik-birligine-uye-oldu/49242> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

Sputnik (2020), <https://sptnkne.ws/Edfp> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

DW (2018), <https://www.dw.com/tr/putinden-erdo%C4%9Fana-avrasya-mesaj%C4%B1/a-46898572> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

COVID-19 KRİZİNİN DİPLOMASİYE ETKİSİ VE ULUSLARARASI SİSTEMDE ARTAN BELİRSİZLİKLER

Engin KOÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, Covid-19'un diplomasi ve uluslararası sisteme yansımalarının mevcut ve gelecekteki olası etkileri incelenmiştir. Mart 2020'den itibaren Çin merkezli olduğu iddia edilen Covid-19 salgını küresel krize dönüşmüş ve hızlı bir şekilde bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Uluslararası kuruluşların bu küresel krizi çözmeye kapasitelerinin yetersizliği ve kuruluş ilkelerini karşılayacak özerk bir yapıya sahip olmaması; bu kuruluşlara yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte uluslararası kuruluşların güven kaybetmesi uluslararası ilişkilerde daha gerçekçi ve devlet merkezli bir dönemin başlayacağına işaret etmektedir. Bununla beraber, mevcut salgın krizi sadece Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği (AB) gibi ulusötesi kuruluşların ortak rollerini zayıflatmamakta, aynı zamanda dünyanın birçok yerinde milliyetçi hareketleri de güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Pandemi, Covid-19, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Kuruluşlar*

Jel Kodları: *N13, N93*

EFFECT OF COVID-19 CRISIS ON DIPLOMACY AND INCREASING UNCERTAINTIES IN THE INTERNATIONAL SYSTEM

ABSTRACT

In this study, the current and possible future impacts of the Covid-19 pandemic on diplomacy and the international system were examined. Allegedly originating in China, the Covid-19 epidemic has turned into a global crisis and spread quickly all over the world since March of 2020. The inadequate capacity of international organizations to solve this global crisis and their lack of an autonomous structure to meet the founding principles have led to an increase in criticism against these organizations. The rapid loss of trust members of international organizations in the process has been indicated that a

* Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, engine.koc@btu.edu.tr 0000-0003-3682-8718

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 24 Ocak 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 17 Şubat 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 20 Nisan 2021

realist and state-centered era will begin in international relations. In addition the current pandemic crisis has not only been weakening the common roles of supranational organizations such as the United Nations (UN), World Trade Organization (WTO) and European Union (EU) but also strengthening the nationalist movements in many parts of the world.

Key Words: *Pandemic, Covid-19, International Relations, International Organizations*

Jel Code: *N13, N93*

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrası çift kutuplu yapının ortadan kalkmasıyla uluslararası sistemde küreselleşme trendi hızlı bir şekilde artmıştır. Küreselleşmenin giderek artması, neo-liberal değerlerin uluslararası ilişkilerde daha belirleyici etkilere sahip olmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde insan, ticari ürün ve sermayenin hızlı bir şekilde hareket ettiği ve yer değiştirdiği bir dünya inşa edilmiştir. Bununla birlikte, uluslararası ilişkilerin yeni ilgi odağını; büyük güçler arasındaki rekabetin artması, nükleer silahların yayılması, kırılğan devletlerin ortaya çıkması, göç hareketlerinin artması ve popülizmin yükselmesi oluşturmuştur. Ayrıca, Arap Baharının ilk yıllarında otoriter rejimlerin halklarının taleplerinin sert ve acımasız bir şekilde bastırılması, Tek Avrupa inancı kaybedilerek İngiltere'nin Brexit sürecini başlatması ve her geçen gün dünya siyasetinde otoriter liderlerin biraz daha güçlenmesi uluslararası ilişkilerde Covid-19 öncesi yaşanan önemli gelişmelerden bazıları olmuştur.

Uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler ile birlikte, küreselleşme sürecinin hızlı bir şekilde artması bir takım yeni olguları gündelik hayata dâhil etmiştir. İnternet başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının etkisinin artması, Coca Cola ve Hollywood eksenli hayat tarzının yayılması küreselleşmenin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanında, çevre kirliliği, küresel ısınma ve AIDS başta olmak üzere sınır tanımayan ölümcül hastalıkların dünyanın birçok bölgesine kolaylıkla yayılması gibi sınırı aşan sorunlar küresel siyasetin doğasını da değiştirmiştir (Smith, Baylis and Owens, 2021: 52). Devletler arasında iş birliğini teşvik eden Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) gibi ulusötesi örgütlerin son yıllarda üyelerinin güvenlerini zedelemeleri bu kurumların varlığını giderek anlamsızlaştırmıştır. Bunun yanında, devletler arasında artan rekabet ve çatışma alanlarının çoğalması uluslararası ilişkilerde daha realist ve devlet merkezli yeni bir dönemin habercisi olarak algılanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, 2018 yılından itibaren ABD-Çin arasında giderek şiddetini ve etkisini arttıran ticaret savaşları Soğuk Savaş sonrası inşa edilen neo-liberal sisteme büyük zarar vermiştir.

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 salgınının pandemi olarak ilan edilmesi uluslararası ilişkilerde yaşanan bu olumsuz tabloyu değiştirmekten ziyade kargaşa olgusunun kapsamını daha da genişletecek gibi gözükmektedir (Haass, 2020). Bir asır önce, pandemik

influenza'ya (İspanyol Gribi) karşı mücadele etmek için I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı bir dünyada çok az sayıda uluslararası örgüt ve kurum vardı (Jonung and Roeger, 2006: 4-5). I. Dünya Savaşı devam ederken devletler düşman devletlerin yanında ortak mikrobik hasımlarıyla da savaşmışlardı. Günümüz, o günler ile kıyaslandığında küresel halk sağlığını koruma ve bunlarla ilişkili ekonomik, sosyal ve politik etkileri sınırlandırmak için bir dizi (Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi) çok taraflı mekanizma ve örgütler bulunmaktadır. (Patrick, 2020). Ayrıca, devletler arasında sürdürülen diplomasi ve diplomatik yöntemlerde de önemli bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle, yüz yüze diplomasiden online diplomasiye geçiş, önemli toplantıların online iletişim aracılığıyla yapılması diplomaside yaşanan değişiklikleri ortaya koymaktadır (Balogun and Soile, 2020: 419). Bunun yanında, ilerleyen süreçlerde "Aşı Diplomasisi", "Sağlık Diplomasisi (Fazal, 2020)" ve "Pandemi Dönemi İnsani Diplomasi" gibi birçok diplomasi ile ilişkili yumuşak güç ile bağlantılı yeni kavramlar ortaya çıkmıştır.

Covid -19 krizinin diplomasiye olan etkisini ve uluslararası sistemde ne gibi gerginliklere neden olduğunu incelediğimiz bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, krizin ortaya çıkışı sonrası devletler arasında artan gerilim ve suçlamalar analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise, devletlerin ve uluslararası örgütlerin Covid-19 ile mücadelelerinde yetersiz olmalarının nedenleri ve bunun uluslararası sistemde ne gibi dönüşümlere yol açabileceği ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, pandemi sonrası uluslararası ilişkilerde devam etmesi beklenen tartışmalar ve belirsizlikler irdelenmiştir.

2. PANDEMİ DÖNEMİNDE DEVLETLER ARASINDA ARTAN GERİLİM

Bugün küresel bir krize dönüşen Covid-19 salgını II. Dünya Savaşı sonrası devletlerin karşı karşıya kaldığı en tehlikeli krizlerden biri olmuştur. Bu anlamda, devletlerin ve uluslararası örgütlerin bu ve buna benzer küresel sağlık krizlerine karşı önceden önlem alma konusunda oldukça eksik kaldığı söylenebilir (Baç, 2020: 20). Diğer bir taraftan bakıldığında ise, Covid-19 salgınının devletlerin ve toplumların ekonomik ve politik geleceğini şekillendirebilme kabiliyeti oldukça yüksek gözükmektedir (Bhusal, 2020: 735). Bunun en önemli nedenlerinden birisi, salgınla birlikte uluslararası ticaret hızının giderek yavaşlaması ve devletlerin içine kapanma eğilimi göstermesi olmuştur (Öztürk-Güner ve Güner, 2020:154). Özellikle Avrupa Birliği gibi ulus üstü ve üyelerin birbirine çoğunlukla entegre olduğu yapıların içerisinde başlayan güvenlikçi tartışmalar uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni eğilimlerin habercisi olmuştur.

Covid-19 salgınının kontrol edilemez bir seviyeye gelmesiyle, bu sorun nedeniyle bazı devletler arasında diplomatik krizler ortaya çıkmıştır. Örneğin; Almanya'ya gönderilmek üzere Tayland'da hazırlanan 200.000 maskeye Amerikalıların el koyması, buna karşılık bir Alman yetkilinin bunu "modern korsanlık" olarak tarif etmesi devletler arasında güven bunalımına neden olmuştur (Lister, 2020). Brezilya Başkanı Jair Bolsonaro'nun oğlu Eduardo'nun pandemiden Çin'in sorumlu olması gerektiğini ve bu virüsün Çin Komünist Partisi şeklinde bir adı ve soyadı olduğunu ifade etti. Bu ifadeye karşılık olarak Çin'in Brezilya Büyükelçisi, Bolsonaro ailesinin Brezilya devleti ve ulusu için bir zehir

olduğu şeklinde bir Twit ile karşılık verdi (The Guardian, 2020). Bunlara ek olarak ABD Başkanı Trump gibi bazı liderler de sorunu ciddiye almayarak krizin derinleşmesine sebep olmuştur. Salgının ABD’de giderek hızlı bir şekilde artmasıyla Başkan Trump, “salgının oranı düşüyor yükselmiyor ve bu virüs onların (rakip ve diğer devletler) uydurması” şeklinde suçlamalarda bulunmuştur. Durumun kötüye gitmesi ile birlikte, bu durumun kalıcı olmadığını ifade etmek adına “geçecek sakin olun” ifadelerini kullanmıştır. 2020’nin Mart ayının ortalarına doğru ise ifadelerini tamamen değiştirerek “bunun gerçek bir pandemi olduğunu zaten biliyordum” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Solty, 2020: 88).

Covid-19 küresel salgını dünya ekonomisinin ciddi daralmalar yaşadığı bir zamanda ortaya çıkmıştır. (Onuf, 2020: 31). Özellikle, ABD-Çin arasında ticaret savaşlarının yaşandığı bir dönemde bu krizin yaşanması salgının uluslararası ilişkiler ve diplomasideki etkisinin de artmasına sebep olmuştur (Ulutaş, 2020: 18-19). ABD Başkanı Trump, uluslararası siyasette ırkçılığı araçsallaştırarak bunun bir “Çin virüsü” olduğunu ifade etmiştir. Orta Çağ Kara Veba salgınında Yahudiler, 1832 Kolera salgınında İrlandalı Katolik göçmenler, 1876 Çiçek Hastalığı salgınında Çinlilerin topyekûn suçlanmasına benzer bir şekilde Trump olan bitenin tek sorumlusu olarak Çinli yetkilileri işaret etmiştir (Solty, 2020: 88). Bunlara ek olarak, Covid-19’un ortaya çıkması ve dünyada hızlı bir şekilde yayılmasını anlamlandırmaya yönelik birçok spekülasyon teorisi ortaya atılmıştır. Covid-19 salgının yayılmasında sadece devletler birbirlerini suçlamamış, aynı zamanda etnik ve kimlik çatışmalarının yaşandığı bölgelerde azınlıklar virüsün taşıyıcıları olarak görülmüştür. Myanmar’da Rohingyalı Müslümanlar, Hindistan’daki azınlık Müslümanlar ve Avrupa’daki göçmenler bu sürecin doğrudan hedefleri olmuşlardır.

ABD’li yetkililer ayrıca, Çinli hükümet yetkililerinin virüsü durdurmada yeteri kadar özverili davranmadığı iddiasında bulunmuştur. Çinli yetkililer ise, virüsün ABD’nin eliyle bilinçli bir şekilde Çin’de yayıldığını iddia etmiştir. (Eiran, 2020: 48). Bununla beraber, Rusya, Covid-19 tedbirleri kapsamında Çin’e olan sınırını 31 Ocak 2020’de kapatmıştır. Rusya diğer taraftan ise, ABD’nin Çin’e virüsün yayılma ve çıkış merkezi olarak tazminat ödetme arayışına karşılık bunun haksız bir iddia olduğunu ifade ederek Çin’e destek olmuştur (Sakwa, 2020: 127). Bununla beraber, ABD-Çin ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar tarafların Güney Asya politikalarını da etkilemiştir. Bu anlamda, ABD, Çin ile tarihsel ve siyasi sorunlara sahip Hindistan gibi Çin’e yakın bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme kararı almıştır (Pande, 2020). Çin ise, Pakistan ile hal-i hazırda stratejik düzeydeki ilişkilerini geliştirerek hem Pakistan’ın ABD’ye yakınlaşmasına engel olurken hem de Hindistan’ı Pakistan gibi yerel bir aktör ile dengelemeye çalışmıştır.

ABD pandemi döneminde Covid-19 bağlamında kapalı diplomasi izlemiş, kendi müttefiki olan ülkelere dahi yardımda bulunmamıştır. Çin ise, kriz döneminin en şiddetli zamanları olan 2020 Mart-Nisan aylarında dünyanın birçok yerine tıbbi cihaz ve sağlık uzmanı göndermiştir (Alvarez, 2020: 12). Çin’in pandemi döneminde etkin bir şekilde diplomasi araçlarını geliştirerek diğer ülkelere önemli tıbbi

yardımlar göndermesi Nye'nin Uluslararası ilişkiler alanına kazandırmış olduğu "Yumuşak Güç (Soft Power)" kavramı ile yakından ilişkilidir (1990: 153-171). Yumuşak güç, sert güç gibi başkalarının davranışlarını etkileyebilme yöntemleri içermektedir. Bununla birlikte, yumuşak güç söz konusu olduğunda bu süreç karşı tarafa baskı uygulamadan ve cezbederek ikna etmek içeriği taşımaktadır. Uluslararası politikada, yumuşak güç ortaya çıkaran kaynaklar, genellikle bir kuruluş veya ülkenin kendi tarihi ve kültürel değerlerinde bulunan uygulamalarıyla diğerlerine aktarılır (Nye, 2017:27-28). Kadercan'ın tanımıyla yumuşak güç, (2014: 315) "bir ülkenin siyasi değerlerinin, kültürünün ve dış politikada takip ettiği ilkelerin dış dünyada uyandırdığı "çekicilik" şeklinde ifade edilmektedir". Bu anlamda, stratejik açıdan bakıldığında, Çinli yetkililer uzun yıllardır dünyanın birçok yerinde sürdürdükleri "yumuşak güç" stratejilerini (Cho and Jeong, 2008; Mingjiang, 2008) pandemi döneminde dünyanın birçok yerinde "maske diplomasisi" şeklinde devam ettirmiştir. Birçok gelişmiş ülkenin vatandaşlarına temel sağlık imkânları sağlayamadığı bu dönemde Çin'in, ulus aşırı yardımlarda bulunması devlet imajına oldukça önemli katkılar sağlamıştır.

Çin kendi üretmiş olduğu test kitlerini maske ve solunum cihazlarını Kamboçya, İtalya, İspanya, Fransa, Filipinler, İran ve Irak gibi virüsten şiddetli bir şekilde etkilenen ülkelere göndermiş ve bunu bir propaganda aracı olarak kullanmıştır (Kuo, 2020). Çinli yetkililer ayrıca, dünyanın farklı yerlerinde krizle mücadelede etkin davranamayan hükümetlere çevrimiçi eğitimler vererek ve tıbbi medikal malzeme tedarik ederek krize karşı mücadele etme üzerinden siyasi kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. ABD, İngiltere, Çin ve diğer biyomedikal anlamda gelişmiş ülkelerin Covid-19'a karşı aşı geliştirme faaliyetlerine başlaması, salgından kimin sorumlu olacağı tartışmalarını salgını kimin aşısı sonlandıracak tartışmalarına çevirmiştir.

3. DEVLETLERİN VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN COVID-19 İLE MÜCADELEDE YETERSİZLİKLERİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN DÖNÜŞÜMÜ

21. yüzyılda güvenlik, sadece askeri bir anlam ifade etmemektedir (Miller, 2001). Güvenlik, çevresel felaketler, salgın hastalıklar, terör faaliyetleri, organize suç örgütleri, göç hareketleri, ekonomik sorunlar (Williams, 2007; Ağır, 2015: 122) gibi birçok uluslararası iş birliği gerektiren bir olgu haline dönüşmüştür. Bu anlamda, Covid-19'un hayati bir sorun olmakla birlikte insanlığı tehdit eden son salgın olmayacağı bilirse de devletler uluslararası iş birliğine ve uluslararası örgütlere sıcak bakmamaya devam etmektedir (Arıboğan, 2020: 367). Pandemi uluslararası sistem üzerinde bazı negatif etkileri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisi ise, iş birliği, uluslararası yönetim ve dayanışmanın sembolleri olan uluslararası örgütlerin ortaya koydukları yetersizliktir. Uluslararası örgütlerin küresel krizleri çözmede yetersiz kapasitelere sahip olmaları ve kuruluş ilkelerini karşılayacak derecede özerk bir yapıya sahip olmamaları bu örgütlere yöneltilen işbirliğine dayalı sorun çözme yeteneklerini ve işlevlerini kaybettiklerine yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Akgün, 2020).

Uluslararası örgütlerin küresel sorunlara yönelik sorumluluğunu yerine getirmemeleri ve ülkelerin bu sorunlar ile kendileri mücadele etmeleri zorunda kalması uluslararası örgütlere olan itimat ve inancı zedelemiştir. Özellikle, kriz döneminde DSÖ'nün bilimsel verilerden daha ziyade hükümetlerin verilerini paylaşması, bu örgütün güvenilirliğine zarar vermiştir (Kahf, 2020: 86). Aynı zamanda, ABD Başkanı Trump, DSÖ'nün salgınla mücadelede etkisiz ve yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Trump, DSÖ ve Çin arasında bilimsel çalışmaların geliştirilmesine yönelik anlaşmaların imzalanmasına tepki olarak, Çin'in DSÖ'yü kontrol ettiğini bahane etmiş ve DSÖ'ye ABD'nin aktardığı fonları kesmiştir (Alvarez, 2020: 13). BM'nin ise, pandemi döneminde gerek salgını durdurma gerekse destek ihtiyaç hisseden devletlere yardım konusunda önemli bir rol oynamadığı gözlenmiştir (Carreiras and Malamud, 2020: 21).

Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ise, AB şemsiyesi altında inşa edilen dayanışmayı reddederek AB'nin "kâğıt üzerinde bir peri masalı" olduğunu ifade etmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise, zarar gören ekonomilerin desteklenmediği ve pandemiye karşı ortak mücadele edilmediği durumunda AB'nin çökeceğini dile getirmiştir. Avusturya Şansölyesi Sebastian Kurz ise, "kriz bittikten sonra AB içinde zorlu ekonomik ve siyasi tartışmalar ortaya çıkacak" demiştir (Zweiri, 2020: 161). Avrupalı liderlerin bu ve buna benzer açıklamaları göstermektedir ki, AB'ye ve temel değerlerine olan güven Birlik tarihinde daha önceden görülmemiş şekilde azalmıştır. Bu yeni durum, Batı Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrası inşa edilen ve Soğuk savaş sonrası Doğu Avrupa'ya genişleyen ulusüstü statükonun bozulmasına ve devletlerin kendi ulusal sınırlarını, vatandaşlarını ve egemenliklerini korumaya dönük politikalara yönelmesine neden olmuştur. Tek Avrupa inancı ve ortak menfaat ekseninde inşa edilen Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısının pandemi döneminde çökme aşamasına gelmesi dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkan bölgeselci yapılar içinde olumsuz bir örnek teşkil etmiştir.

Salgının şiddet ve etkisi artarken Alman Başbakan Merkel'in "Alman nüfusunun %60-70 oranında bu salgına kesin yakalanacağı ve yüzbinlerce insanın belki de hayatını kaybedeceğini" soğukkanlılıkla ifade etmesi büyük tepki çekmiştir. İngiltere Başbakanı Johnson ise, insanların salgına karşı sürü bağışıklığı kazanması gerektiği fakat bununda milyonlarca insanın hayatına mal olabileceğini rahat bir şekilde ifade etmesi büyük tepki çekmiştir (Solty, 2020: 89). Birlik üyesi güçlü ülkelerin liderlerinin pandeminin ilk döneminde olumsuz tavırlar sergilemesi hem kendi ülkelerini vatandaşlarının hem de diğer ülkelerin vatandaşlarının tepkisine neden olmuştur. Bununla birlikte, pandeminin ortaya çıkardığı ekonomik ve insani kriz AB'nin ekonomik, siyasi ve sosyal bağlamda güç kaybetmesine sebebiyet vermiştir. AB kurumsal yapısının ve değerlerinin bu süreç içerisinde zarar görmesinin en önemli nedenlerinden birisi de kriz ile mücadele etme konusunda iş birliği imkânlarının yetersiz kalması olmuştur. Bu durum, Soğuk Savaş sonrası sayıları giderek artan ulus üstü bölgesel kurumlara artan rağbeti etkileyerek uluslararası sistemde devlet merkezli realist yönelimlerin güçlenmesini uluslararası ilişkilerin gündemine getirmektedir.

Pandeminin uluslararası siyasette popülist ve milliyetçi liderlerin iktidarda olduğu bir dönemde ortaya çıkması uluslararası işbirliği ve yardımın güçlü bir şekilde yerine getirilmemesinin önemli bir nedeni olduğu düşünülmektedir (Saucó, 2020: 8). Özellikle, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da son on yılda şiddeti giderek artan çatışmaların neticesinde ortaya birçok kırılğan devlet çıkmıştır. Bu devletlerin egemenliğini birçok alanda kaybetmesi, silahlı milis örgütlerin sayısında artış ve ortaya çıkan istikrarsızlık neticesinde milyonlarca kişinin yer değiştirmesi ve sınırı aşan göç hareketleri uluslararası politikada muhafazakâr, milliyetçi ve popülist siyasilerin güçlenmesine neden olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında, gelişmiş Batı ülkelerde artan yabancı düşmanlığı ve göç karşıtlığı ulusalcı akımların güçlenmesine yol açtığı görülmekte ve küreselleşme karşıtları olarak kabul edilen ulusalcı yapılar mevcut uluslararası sistemden hoşnut olmadığı söylenmektedir.

Yukarıdaki tartışmaları küreselleşme bağlamında incelemekte de fayda var. Bu anlamda küreselleşme bağlamında öne sürülen argümanlardan yola çıkarsak hiper küreselleşmeciler küresel güçlerin devlet ve ekonomiyi kontrol ettiği için ulus devletlerin sonunu getirecek iddiasını ortaya koymuşlardır. Bunlara karşılık şüpheciler ise, küreselleşmeyi bir balona benzeterek dünya düzeninin şekillenmesinde devletlerin belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır. Üçüncü yolu benimseyen dönüşümcü perspektifi benimseyen aydınlar, küreselleşmeyi ciddiye almakla birlikte ulus devletlerin sona ermeyeceğini fakat uluslararası sistemde yeni bir dönüşüme yol açacağını savunulmuştur (McGrew, 2021: 62). Pandemi sürecinde de küreselleşmenin son bulacağı veya ulusallaşma sürecinin geriye saracağına ilişkin tartışmalar yapılmıştır. Bununla beraber, dönüşümcü perspektif bağlamında bakıldığında pandemi sonrası ulus devletlerin etkinliğini arttıracığı yeni bir uluslararası sistem beklentisi artmaya başlamıştır.

Covid-19 krizine başka bir açıdan bakıldığında soruna yönelik ulus aşırı, küresel müdahaleler gerektiği ve sorunun çok taraflı kurum mekanizmalarının etkin işlemesiyle çözüleceği görüşü de ortaya çıkmıştır (Ulutaş, 2020: 21). Szymanski gibi bazı düşünürler ise (Yavuz, 2020), "Salgın, AB'yi farklı şekillerde etkileyecektir. Ekonomik iyileşme süreci AB entegrasyon süreçlerini etkileyecektir, kısa vadede çabalar entegrasyon süreçleri yerine ekonomik problemleri çözmeye yönelecektir. Ancak AB kurulduğundan beri bir öğrenme sürecinde, salgın tecrübesinden de öğrenilecek, dersler çıkarılacak ve düzenlemeler yapılacaktır. Bu da AB'yi gelecekteki bu tarz güvenlik tehditlerine karşı daha dayanıklı hale getireceğini" düşünmektedir. Bu ifadeler her ne kadar iyimser bir görüşü ifade etmiş olsa da, AB, diğer bölgesel kurumlar ve ulusötesi örgütlerin bunu ne kadar başaracağı ve bu durumdan ne kadar ders çıkaracağı ileride net bir şekilde görülecektir.

4.PANDEMİ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEMDE DEVAM ETMESİ BEKLENEN OLASI TARTIŞMALAR

Henry Kissinger başta olmak üzere birçok tanınmış politikacı ve akademisyen, Covid-19 pandemisinin 1929 Ekonomik bunalımından daha güçlü bir küresel ekonomik krizle sonuçlanacağına

inanıyor (Kissinger, 2020). II. Dünya Savaşından sonra inşa edilen Soğuk Savaş sonrası oldukça güçlenen uluslararası sistemin karakteristik özellikleri, siyasal alanda liberalizm ve ekonomik alanda küreselleşmeydi, ancak şimdi birçok düşünür bu sistemin ömrünün uzun sürmeyeceğini düşünüyor (Shafiev, 2020). Kısa vadede pandeminin etkisi, uluslararası piyasalarda durgunluk, otoriter devletlerin uluslararası sistemde güçlenmesi, “Home Office” çalışma düzenine geçilmesi, bireylerin özel hayat alanlarının sınırlandırılması ve devletlerin sağlık harcamalarında artışa gidilmesi olarak görülmektedir (Hanioglu, 2020: 4).

Pandemi devletler için bir sağlık sorunu olmakla birlikte mevcut küresel kriz hızlı bir şekilde güvenlik sorununa dönüşmüştür. Kendi vatandaşlarının refah ve güvenliğini koruma sorumluluğuna sahip olan devletler ekonomilerini, eğitim sistemlerini, askeri yapılarını, siyasi kurumlarını ve vatandaşlarını koruma adına sağlık güvenliği stratejileri oluşturmuştur. (Akcali, 2020). Bu anlamda, pandemi sonrası devletler inovasyon teknolojilerine daha güçlü bir şekilde ilgi göstererek AR-GE faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmaya başlanacağı düşünülmektedir. (Chaudhry, 2020: 30). Uluslararası sistemde Soğuk Savaş sonrası egemen olan neo-liberal düzenin son on yıldır giderek önemini kaybetmesi ve devletlerin kendi ihtiyaçlarını kendi tedarik etme ve güvenliklerini sağlama eğiliminin artması sistemdeki çatlaklıkları derinleştirdiği düşünülmektedir. (Aydınlı, 2020: 37). Diğer bir taraftan bakıldığında, pandemi dönemi otoriter devlet ve liderlerin öne çıkması, muhalefeti kontrol altına alması, medyanın kontrolü ve mevcut liderlerin kendi güçlerini pekiştirmesini netice vermiştir. (Torreblanca, 2020: 140).

Uluslararası ilişkiler alanında önemli çalışmalar yapmış olan Stephen M.Walt ise, pandeminin devlet ve milliyetçiliği güçlendireceğini ve pandemi ile mücadele etmek için olağanüstü acil durum önlemleri alan devletlerin kriz sonrası bu kazanımlarından kolay kolay vazgeçmek istemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca süreç sonrası uluslararası gücün Batı’dan Doğu’ya doğru kayacağını düşünmektedir (Walt, 2020). Bununla birlikte siyasi açıdan bir yöntem paradigması olan “istisna haline başvurma” devletler tarafından daha yoğun bir şekilde kullanılacağı beklenmektedir (Agamben, 2020: 11-12). Bu durumun, uluslararası sistemdeki devlet, lider ve toplum tipolojilerinin değişimine ne gibi etkileri olacağı ilerleyen süreçte net olarak ortaya çıkacaktır.

Pandemi süreci ulus devletleri güçlendirirken ulus devletlerin de görünümünü değiştirme potansiyeline sahip olmaktadır. Bu yeni ulus devletler aşağı yukarı bütün sektörlerde kendi ihtiyaçlarını karşılayarak kendine yeterli olan ve küresel tedarik sistemine karşı daha bağımsız olacaktır. Ayrıca, bu devletler tamamen merkantilist olmamakla birlikte ticari ve üretim anlamında kendi kendine yetebilmeyi esas alan devletler olacaktır (Aybet, 2020: 315).

Covid-19 salgınıyla ilgili düşünce ve tartışmalar biyopolitika ile ilgili soruları da gündeme getirmiştir. Foucault (2019) tarafından modern zamanlarda iktidar ile toplumsal yapının inşa ettiği ilişki biçimi kısaca biyopolitika olarak tanımlanmaktadır. Çin’in salgını kontrol altına alması veya en azından

yavaşlatmasının en önemli nedeninin Pekin yönetiminin otoriter bir biyopolitika biçimine sahip olmasıdır. Çin'in sahip olduğu olağanüstü devlet otoritesi ve zor kullanma kapasitesi milyarlarca insanı sahip olduğu teknoloji ve denetlenme önlemleri ile kontrol altına almasını sağlamıştır. Bu anlamda bazı eleştirmenler liberal ve kapitalist devletlerin bu zora başvurma kapasitesine sahip olmadığından salgına karşı tam anlamıyla mücadele edemeyeceğini göstermiştir (Sotiris, 2020: 31). Diğer bir taraftan, pandemi ayrıca çatışma bölgelerinde devam etmekte olan siyasi sorunları derinleştirerek çatışmaların şiddetini arttırıcı bir yöne de sahip olmaktadır. İspanya'nın bağımsızlık yanlısı Katalan hükümeti, krizle mücadelede İspanya'dan bağımsız olma durumunda daha sağlıklı ve güvenli hareket edebileceğini ifade ederek bağımsızlıkçı reflexini daha güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. Hindistan'da ise Hindu milliyetçiler Covid-19'un Müslümanlar tarafından ülkede yayıldığını iddia etmiş, Müslüman ve Hindu hastaları ayrı ayrı hastanelere yönlendirmiştir (Alvarez, 2020: 12). Pandemi döneminde ortaya çıkan bu ve buna benzer durumlar, merkezi hükümetlerin özerk birimlerinin sağlık ekipmanları taleplerini yerine getirememesi veya getirmemesi gelecekte yaşanacak potansiyel çatışmaların yönünü belirleme kapasitesine sahiptir.

Pandeminin ekonomik anlamda doğrudan etkilediği ülkelerin başında petrol ihracatçısı ülkeler gelmektedir. Milyonlarca yabancı işçiye ev sahipliği yapan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman gibi petrol zengini Körfez Arap ülkeleri pandemi döneminde oldukça büyük ekonomik zarara sebebiyet vermiştir. Pandemi nedeniyle uluslararası ticaretin önemli ölçüde yavaşlaması ve petrol fiyatlarının düşmesi Körfez ülkelerinin kemer sıkma politikalarına yönelmesine neden olmuştur. Ham petrol varil fiyatlarının Şubat 2020 sonrası 55 \$'dan 30 \$'a düşmesi Körfez ekonomilerini son derece telaşlandırmıştır (Mulder and Tooze, 2020). Petrol fiyatlarının hızlı düşüşü ve Suudi Arabistan'ın pandemi nedeniyle Hac ziyaretine gelecek turistleri kabul edememesi Riyad'ın milyarlarca dolarlık kaybına neden olmuştur (Mousa, 2020). Petrol üreten Körfez Arap ülkelerinin içine düştükleri ekonomik sıkıntı kendileri açısından zor bir durum olmakla beraber Mısır, Lübnan, Yemen, Sudan ve Ürdün gibi bölge ülkelerinin ekonomisini de etkilemektedir. Yabancı iş gücünü giderek sınırlayan ve iş gücü piyasalarına kendi vatandaşlarını dâhil etmeye çalışan Körfez ülkeleri aynı zamanda petrole dayalı rantiyer ekonomilerden geri adım atmaya başlamıştır.

5. SONUÇ

Covid-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan trajik durum gerek uluslararası örgütler ve gerekse de siyasi liderler tarafından ilk dönemler ciddiye alınmamıştır. Bununla beraber, salgın nedeni ile giderek artan insan kaybı ve ekonomide yaşanan daralmalar Soğuk Savaş sonrası inşa edilen neoliberal sisteme ve küreselleşmeye bir meydan okuma olarak görülmüştür. Fakat bu sürecin nasıl ve ne gibi yeni bir sisteme evrileceği meselesi ise hal-i hazırda belirsizliğini korumaktadır. Bunun yanında, son yıllarda uluslararası düzeyde artan otoriterleşme, milliyetçilik ve popülizm eğilimli siyasi yönelimlerin pandemi ve içe kapanma ile birlikte artmaya devam edeceği ön görülmektedir. AB gibi bölgesel siyasi ve

ekonomik ulus üstü yapıların ve DSÖ gibi uluslararası sosyal amaçlı örgütlerin meşruiyetinin sorgulandığı ve ulus devletlerin sınırlarının önem kazandığı yeni bir uluslararası sistem daha görünür hale gelmiştir. Şüphesiz bu kritik durumun tamamen kontrolden çıkması II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ve Soğuk Savaştan sonra güçlendirilen uluslararası sistemin işleyişine önemli zarar verebilir.

Bugün gelinen süreçte, uluslararası örgütlerin pandemi döneminde karşılaşılan küresel sağlık ve siyasi krizlere ilişkin iyi bir imtihan veremediği açıktır. Uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerde giderek anlamsızlaşması ve sistemin mevcut sorunlarına cevap verememesi küresel siyasette iyimser neo-liberal iddiaların giderek önemsizleşmesine neden olmaktadır. Bu anlamda, uluslararası örgütlerin pandemide etkin davranamaması bu örgütlerin varlıklarının ve üstlendikleri görevlerin sorgulanmasını kolaylaştırmaktadır.

AB kurumlarının ve AB üye ülkelerinin yardım ve desteğe muhtaç kalan diğer üye ülkeleri görmezden gelmesi ve kendini korumaya alarak kapılarını komşularına kapatmaları son yetmiş yıldır inşa edilmeye çalışılan Tek Avrupa inancına da oldukça zarar verdiği söylenmektedir. Bu doğrultuda, mevcut salgın krizinin gelecekte uluslararası politikada hükümetler, rejimler, devlet-vatandaş ve uluslararası örgütler nezdinde gözle görülür çıktıkları olacağı beklenmektedir. Bununla birlikte, vatandaşlarını küresel salgınlardan koruyan, gerekli sağlık ihtiyaçlarını karşılayan ve gündelik zaruri ihtiyaçlarını tedarik eden devletlerin uluslararası sistemde model aktörlere dönüşebilmesi de beklenebilir.

Günlük iletişim, eğitim, ticaret ve hatta diplomasi'nin online ortamlara taşınması birey ve toplumların sahip olduğu gizlilik ve mahremiyetin kontrol altına alındığına dair önemli soruları akla getirmektedir. Pandemi dolayısıyla devletin birey karşısında güçlenen konumu ve uluslararası ticarete yaşanan gerileme küreselleşmenin önünde aşılması gereken en önemli bariyerlerden birisi olduğu düşünülmektedir. Özellikle, hükümetlerin uygulamaya çalıştıkları olağanüstü hal dönemleri ve bireylerin normal yaşamlarında artan kontrol mekanizmaları bireylerin özgürlük alanını oldukça sınırlayıcı girişimlerdir. Devlet ve siyasi elitlerin bireylere karşı kazanmış oldukları bu mevcut hegemonik durumun pandemi sonrası uluslararası politika ve dış politika uygulamalarına nasıl bir etkisi olacağı önemli bir tartışma konusu olmaktadır.

Krizin başlangıç aylarında küresel insan sağlığını ilgilendiren bu kaotik durumu ABD ve Çin bir propaganda savaş alanı olarak kullanmıştır. İki ülke arasında son birkaç yıldır devam eden ticaret savaşları ve siyasi anlaşmazlıklar pandemi döneminde zirve yapmıştır. Çin bu süreç içerisinde ABD'ye göre yumuşak diplomatik imkânlarla kullanmada daha başarılı olmuştur. Bunun en önemli nedeni, ABD'nin müttefik ülkelerin acil durum ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı olmuştur. Diğer bir taraftan Çin ise, ABD'ye yakın birçok ülke olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında maske diplomasisi olmak üzere önemli stratejiler yürütmüştür. Kriz sonrasında uluslararası ilişkilerde gündemi en çok etkileyecek muhtemel sorun krizin merkezi olan Çin'in uluslararası politikada kriz öncesi sahip

olduğu ılımlı ve dayanışmacı stratejileri devam mı ettireceği yoksa daha sert stratejiler üzerinden mi hareket edeceği tartışmasıdır. Bununla birlikte, pandemi dönemi olağanüstü durumun elverdiği şekilde bireylerin temel hak ve hürriyetlerini kısıtlanması, ekonomide yaşanan daralma ve uluslararası politikada artan korumacı eğilimlerin ne gibi net değişimlere neden olacağı belirsizliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Agamben, G. (2020). Covid-19 Tartışmasına Dair Yazılar, E.Ünal (Der.) *Çivisi Çıkan Dünya: Covid-19 Salgını Üzerine Muhasebeler*, İstanbul: Runik Kitap, 2020

Ağır, B.S. (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı, *Güvenlik Stratejileri*, 11(22), 97-131

Akcalı, E. (2020). Pandemics & International Relations, UİK Panorama, Erişim Tarihi: 25.07.2020, https://www.uikpanorama.com/wp-content/uploads/2020/04/Pandemics-IR-EmekAkcali_15.04.2020.pdf

Akgün, B. (2020). Uluslararası Yönetişim Krizi, *Kriter Dergisi*, 5 (46), <https://kriterdergi.com/dis-politika/uluslararasi-yonetisim-krizi>

Alvarez, J. (2020). Public Diplomacy, Soft Power and the Narratives of Covid-19 in the Initial Phase of the Pandemic, G.L. Gardini (Ed.) *The World Before and After Covid-19*, Stockholm: European Institute of International Studies

Arıboğan, D.Ü. (2020). Pandemi Sonrası dönemde Küresel Güvenlik ve İşbirliği: 19. Yüzyıl Avrupa Ahenginden 21. Yüzyılın Küresel Ahengine, M.Şeker, A.Özer ve C. Korkut (Ed.), *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020

Aybet, G. (2020). Covid-19 sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Dünya Düzeni, M.Şeker, A.Özer ve C. Korkut (Ed.), *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi

Aydınlı, E. (2020). Salgınlar ve Uluslararası Sistemin Dayanaklığı, U.Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara: SAM Yayınları

Balogun, W.A. and Soile, O.I. (2020). 'Pandemic Diplomacy' and the Politics of Paradox: International Cooperation in the Age of National Distancing, *Gaziantep University Journal of Social Sciences 2020 Special Issue*. 413-428

Bhusal, M. K. (2020) The World After COVID-19: An Opportunity For a New Beginning, *International Journal of Scientific and Research Publications*, 10(5), 735-741.

Carreiras H. and Malamud, A. (2020) Cooperation, the State, and International Organizations, G.L. Gardini (Ed.), *The World Before and After Covid-19*, Stockholm: European Institute of International Studies

Chaudhry, A. A. (2020). Covid-19 Sonrası Dönemde Küresel Yönetişim, U.Ulutaş (Ed.) *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi?*, Ankara: SAM Yayınları

Cho Y.N. and Jeong, J.H. (2008). China's Soft Power: Discussions, Resources, and Prospects, *Asian Survey*, Vol. 38, No. 3

Eiran, E. (2020). Covid-19 ve Büyük Güç Rekabeti, U. Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi*, Ankara: SAM Yayınları

Fazal, T.M. (2020). Health Diplomacy in Pandemical Times, *International Organizations*, 74 (S1), 78-97

Foucault, M. (2019). *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri (1978-1979)*, Çev. Alican Tayla, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Haass, R. (2020). *The Pandemic Will Accelerate History Rather than Reshape It*. Foreign Affairs, Erişim Tarihi: 10.07.2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it>

Hanioğlu, Ş. (2020). Covid-19 Sonrası Küresel Düzen: İki Seçenek, U.Altıntaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara: SAM Yayınları

Jonung, L. and Roeger, W. (2006). The Macroeconomic Effects of a Pandemic in Europe - A Model-Based Assessment, *European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs*.

Kadecan, B.(2014). Güç, Uluslararası İlişkilere Giriş, (Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı) 3b., Küre Yayınları, İstanbul.

Kahf, A. (2020) Covid-19 Sonrası “Yeni Normal” Küresel Yönetişim, U.Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi?*, Ankara: SAM Yayınları

Kissinger, H. (2020). The coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order, *The Wall Street Journal*, Erişim Tarihi: 20.02.2021, <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>

Kuo, L. (2020) China Sends Doctors and Masks Overseas as Domestic Coronavirus Infections Drop, *The Guardian*, Erişim Tarihi: 05.07.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/china-positions-itself-as-a-leader-in-tackling-the-coronavirus>

Lister, T., Shukla S. and Bobille, F. (2020) *Coronavirus Sparks a War for Masks in Desperate Global Scramble for Protection*, CNN, Erişim Tarihi: 05.07.2020, <https://edition.cnn.com/2020/04/04/europe/coronavirus-masks-war-intl/index.html>

McGrew, A. (2021). Küreselleşme ve Küresel Siyaset, *Küreselleşen Dünya Siyaseti Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları: İstanbul

Miller, (2001). The Concept of Security: Should it be Redefined, *The Journal of Strategic Studies*, 24(2), 13-42.

Mingjiang, L.(2008). Soft Power in Chinese Discourse: Popularity and Prospect, *Working Paper No. 165* Singapore: Rajaratnam School of International Studies

Mousa, E. Saudi Arabia Must Suspend the Hajj, New York Times, Erişim Tarihi: 29.07.2020, <https://www.nytimes.com/2020/04/27/opinion/coronavirus-hajj-pilgrimage.html>

Mulder N. and Tooze, A. (2020). The Coronavirus Oil Shock Is Just Getting Started, *Foreign Policy*, Erişim Tarihi: 23.06.2020, <https://foreignpolicy.com/2020/04/23/the-coronavirus-oil-shock-is-just-getting-started/>

Müftüler-Baç, M. (2020) Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem, U. Altıntaş (Ed.), *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar yeni trendler*, Ankara: SAM Yayınları, 2020

Nye Jr., J. S. (1990). Soft Power, *Foreign Policy*, No. 80, 153-171

Nye Jr., J. S. (2017). *Yumuşak Güç*, Çev. Rayhan İnan-Aydın, Ankara: BB101 Yayınları

Onuf N. (2020) I Don't Expecting Major Change in Socio-Political Arrangements, *International Thinker's views on Post-Corona Order*, M. Shojaian (Ed.), Mehr News Agency

Öztürk-Güner, D. ve Güner, A. (2020). Covid-19 Krizinin Avrupa Birliği'ne Ekonomik Etkisi Üzerinde, *Euro Politika Dergisi*, 4(2), 141-161.

Pande, A. (2020) US Wants India to Stand Up to China. It Can Do That Only With American Aid and Tech Support, *The Print*, Erişim Tarihi: 01.07.2020 <https://theprint.in/opinion/us-wants-india-to-stand-up-to-china-it-can-do-that-only-with-american-aid-and-tech-support/422444/>

Patrick, S. (2020). *When System Fails*, *Foreign Affairs*, Erişim Tarihi: 20.07.2020 <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/when-system-fails>

Sakwa, R. (2020). Salgın ve Uluslararası Siyaset, U. Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi*, Ankara: SAM Yayınları

Sauco, A.N.G. (2020) Old and New Order, G.L. Gardini (Ed.), *The World Before and After Covid-19*, Stockholm: European Institute of International Studies

Shafiev, F. (2020). The Architecture of International Relations After COVID-19: A Return to the “New Normal”, Valdai Club, Erişim Tarihi: 28.07.2020, <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-architecture-of-international-relations-after-/>

Smith, S., Baylis, J. and Owens, P. (2021). Giriş, *Küreselleşen Dünya Siyaseti Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları: İstanbul

Solty, I. (2020). Biyo-Ekonomik Pandemi ve Batılı İşçi Sınıflar, *Çivisi Çıkan Dünya: Covid-19 Salgını Üzerine Muhasebeler*, E. Ünal (Der.), K. Kırmızısakal ve Ö. Karakaş (Çev.), İstanbul: Runik Kitap

Sotiris, P. (2020). Agamben’e Karşı Demokratik Bir Biyopolitika Mümkün mü?, E.Ünal (Der.) *Çivisi Çıkan Dünya: Covid-19 Salgını Üzerine Muhasebeler*, İstanbul: Runik Kitap

Torreblanca, J.I. (2020). Covid-19’un Etkileri, U.Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi?*, Ankara: SAM Yayınları

Ulutaş, U. (2020) Covid-19: Ne Beklemeli, U.Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi?*, Ankara: SAM Yayınları

Walt, S.M. (2020) A World Less Open, Prosperous, and Free”, in How the World Will Look After The Coronavirus Pandemic, Foreign Policy, Erişim Tarihi: 02.07.2020 <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>

Williams, M.C. (2007). *Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security*, London: Routledge

Yavuz, T. (2020). Uzmanlara Göre Pandemi Sonrası Dünyada Liberal Değerler Gerileyebilir, Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 15.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-pandemi-sonrasi-dunyada-liberal-degerler-gerileyebilir/1822478>

Zweiri, M. (2020). Covid-19 ve Küresel Sistemin Geleceği: Bir Kum Kayması mı Deprem mi?, *Covid-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi?*, Ankara: SAM Yayınları

“Bolsanoro’s Son Enrages Beijing by Blaming China for Coronavirus Crisis”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/coronavirus-bolsonaro-son-china-row> Erişim Tarihi: 03.07.2020.